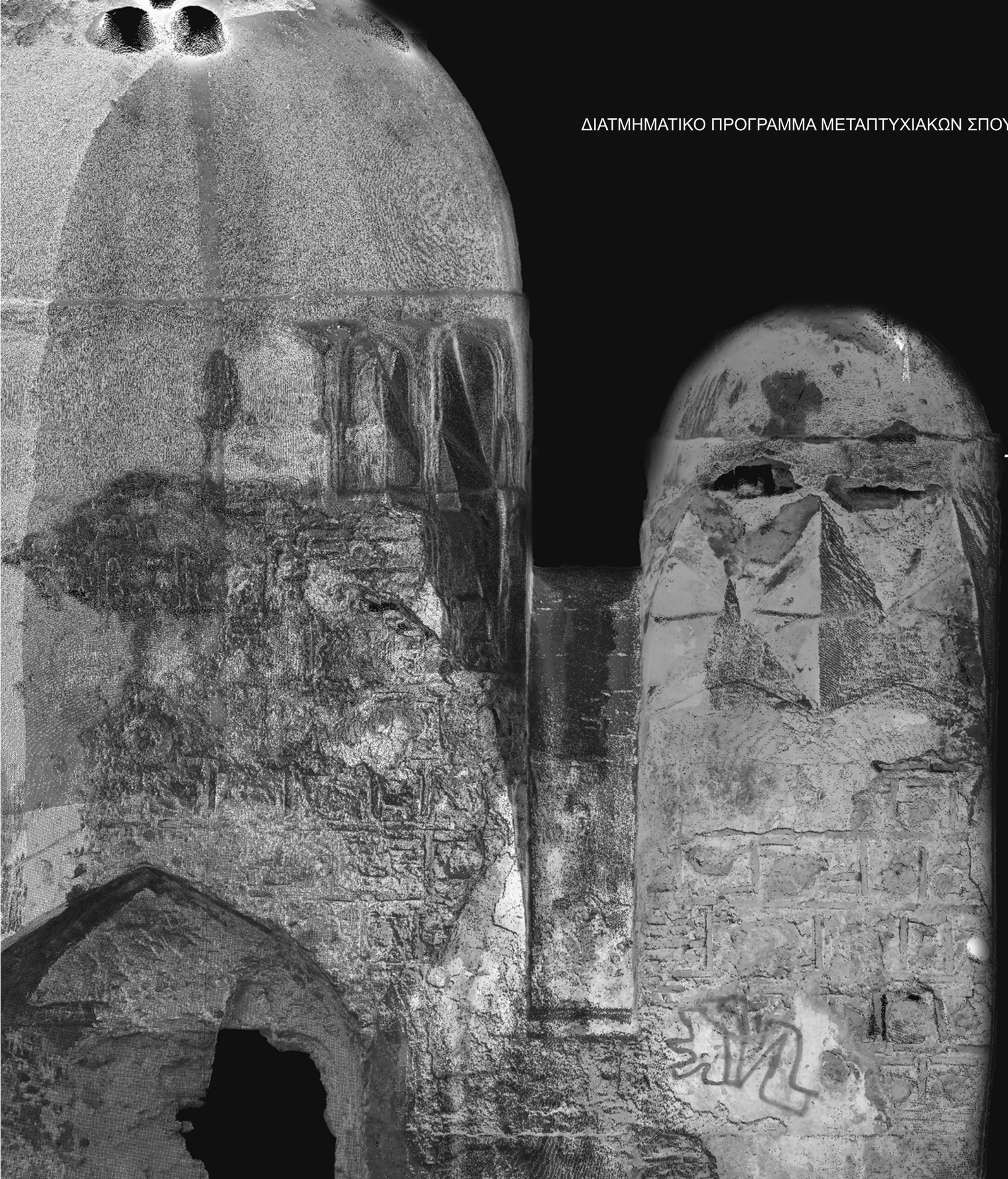

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ

ΜΟΥΖΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2012

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

† ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ

ΜΟΥΖΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2012

Περιεχόμενα

Πρόλογος

Α. Ιστορική αναδρομή
Α1. Η πόλη των Γιαννιτσών……..1
Α2. Ο Haci ve Gazî Evrenos Beğ……..3

Οθωμανικά μνημεία
Α3. Τα οθωμανικά μνημεία στην Ελλάδα……6
Α4. Σωζόμενα οθωμανικά μνημεία στα Γιαννιτσά……7

Πολεοδομική ανάλυση
Α5. Σχέση του μνημείου με την ευρύτερη περιοχή ……9
Α6. Πρόταση ενοποίησης των οθωμανικών μνημείων……10

Το λουτρό του Gazî Evrenos

Β. Ανάλυση
Β1. Τοπογραφία - Ιδιοκτησιακό καθεστώς ……11
Β2. Μέθοδος γεωμετρικής αποτύπωσης……12
Β3. Ιστορική ανάλυση λουτρών……14
α. Ιστορική εξέλιξη των λουτρών
β. Λειτουργία των οθωμανικών λουτρών
γ. Τυπολογία λουτρών
Β4 Ιστορικά στοιχεία του λουτρού *Gazî Evrenos*……17
Β5. Οικοδομικές ιστορικές φάσεις……20
Β6. Τυπολογική - Μορφολογική ανάλυση……23
α. Τυπολογία
β. Περιγραφή χώρων
γ. Μορφολογία όψεων
δ. Εξοπλισμός
Β7. Κατασκευαστική ανάλυση……33
α. Φέρων οργανισμός - Υποδομές
β. Σύνθεση κονιάματος δόμησης
Β7. Παθολογία……42

Γ. Αποκατάσταση - Επανάχρηση
Γ1. Βασικές αρχές αποκατάστασης……44
Γ2. Εργασίες αποκατάστασης……44
Γ3. Πρόταση Επανάχρησης……46

Βιβλιογραφία……49

Παράρτημα
1. Σχέδια αποτύπωσης υπάρχουσας κατάστασης
2. Αναπτύγματα εσωτερικών χώρων – Τεχνικά δελτία
3. Σχέδια αναπαράστασης αρχικής μορφής
4. Σχέδια πρότασης αποκατάστασης - επανάχρησης

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών *Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Μνημείων και Συνόλων* της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ως θέμα επιλέχθηκε το *Οθωμανικό Χαμάμ του Γαζή Εβρενός στα Γιαννιτσά,* το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Αποτελεί ένα από τα πιο πρώιμα δείγματα λουτρών στον ελλαδικό χώρο και το μοναδικό σωζόμενο μνημείο του Γαζή Εβρενός στην πόλη. Μαζί με τα υπόλοιπα σωζόμενα οθωμανικά μνημεία αποτελεί κομμάτι της ιστορίας της πόλης και μαρτυρά την σημασία των Γιαννιτσών κατά την οθωμανική περίοδο.

Το Χαμάμ του Γαζή Εβρενός, όπως αναφέρεται με βάση τον ιδρυτή του, ήταν διπλό χαμάμ με ξεχωριστές εισόδους για άντρες και γυναίκες, με χλιαρά και ζεστά δωμάτια, όπως και τις αίθουσες των αποδυτηρίων. Η λειτουργία τους είχε μεγάλη σημασία στην κοινωνική ζωή, αφού αποτελούσαν τόπους ανάπαυσης και υγιεινής και ταυτόχρονα χώρους συναναστροφής και διασκέδασης. Το λουτρό φαίνεται ότι λειτουργούσε μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενώ σήμερα το κτίριο σώζεται τμηματικά και κυρίως το τμήμα των χλιαρών χώρων. Εξωτερικά η μορφολογία του έχει αλλοιωθεί σημαντικά από μεταγενέστερες επεμβάσεις, που πραγματοποιήθηκαν μετά την διακοπή της λειτουργίας του. Σήμερα, λόγω της ιδιαίτερης σημασίας της πόλης των Γιαννιτσών, ως οθωμανική πόλη, γίνεται μία προσπάθεια για την διατήρηση των μουσουλμανικών μνημείων και την ένταξη τους στη σύγχρονη εποχή. Υπό αυτήν την σκοπιά θα μελετηθεί και το Χαμάμ του Γαζή Εβρενός, με στόχο την προστασία και ανάδειξη του.

Η μελέτη ακολούθησε τα ενδεδειγμένα στάδια που ορίζονται για την προστασία όλων των μνημείων. Αρχικά, το στάδιο της ιστορικής τεκμηρίωσης, στο οποίο αναζητήθηκαν γραπτές πηγές και εικονογραφικό υλικό σε αρχεία και συλλογές, όπως στο Ιστορικό Αρχείο Δήμου Γιαννιτσών και στο Ιστορικό Μακεδονικό Αρχείο, στα οποία δεν βρέθηκαν εστιασμένες πληροφορίες που να αφορούν το μνημείο. Η αναζήτηση συνεχίστηκε στη βιβλιογραφία, όπου βρέθηκαν ελάχιστες αναφορές στο κτίριο, είτε από τους ιστορικούς περιηγητές είτε από τη σύγχρονη συγγραφή. Η βιβλιογραφική μελέτη για τον κτιριακό τύπο των λουτρών της εποχής ήταν απαραίτητη για την κατανόηση του μνημείου, το οποίο χαρακτηρίζεται από τις λειτουργικές υποδομές του. Στη συνέχεια, έγινε πλήρης αποτύπωση του κτιρίου σε αρχιτεκτονικά σχέδια, ώστε να διερευνηθούν οι κατασκευαστικές μέθοδοι και τα υλικά, να εντοπιστούν οι ιστορικές φάσεις και οι μεταγενέστερες επεμβάσεις και η παθολογία της σημερινής κατάστασης στην οποία βρίσκεται. Με βάση τα συμπεράσματα της ανάλυσης τεκμηρίωσης, ακολούθησε η πρόταση αποκατάστασης με τις προτεινόμενες επεμβάσεις στο κτίριο, ώστε να αναδειχθεί η αρχιτεκτονική του κτιρίου και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα απώλειας του κελύφους. Η πρόταση αποκατάστασης σέβεται τον χαρακτήρα του μνημείου και ακολουθεί τις βασικές αρχές, όπως ορίζονται σε διεθνείς χάρτες, όπως ο χάρτης της Βενετίας και η Διακήρυξη του Άμστερνταμ. Η ένταξη μιας νέας χρήσης, η οποία θα διασφαλίσει την διατήρηση του μνημείου στο μέλλον και θα το επαναφέρει σε λειτουργία προς όφελος της κοινωνίας κρίθηκε απαραίτητη. Επιλέχθηκε να προσδιοριστεί ως επισκέψιμο μνημείο με μουσειακή χρήση που να αφορά αφενός τον τύπο των λουτρών και αφετέρου τον ιδρυτή της πόλης Γαζή Εβρενός. Επιπλέον, προτείνεται η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου, η οποία το εντάσσει σε ένα γενικότερο πλαίσιο στο πολεοδομικό περιβάλλον της πόλης. Σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού ο στόχος είναι η επανασύσταση και ανάδειξη του άξονα που συνδέει τα σημαντικότερα σωζόμενα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών και τη σύνδεση τους μέσω μιας διαδρομής και ιστορικού περιπάτου.

Στο σημείο αυτό, οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όσους με βοήθησαν για να πραγματοποιήσω τη μελέτη αυτή. Πολλές ευχαριστίες οφείλω στην κ. Α. Μπαντούλα, Αρχιτέκτονα μηχανικό της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου Γιαννιτσών, η οποία μου παραχώρησε το υλικό που είχε στην κατοχή του ο Δήμος σε σχέση με το μνημείο, όπως επίσης, ευχαριστώ την κ. Μ. Τριανταφυλλίδου, Αρχαιολόγο στο Ιστορικό Αρχείο Δήμου Γιαννιτσών. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Ε. Μαυροκεφαλίδου για την διάθεση της να μοιραστεί μαζί μου όποιες πληροφορίες και σχετικό ψηφιακό φωτογραφικό υλικό είχε στο αρχείο της. Επίσης, ευχαριστώ την Ο. Μπέσση, Αρχαιολόγο-Οθωμανολόγο για τις κατευθύνσεις που μου έδωσε στην αναζήτηση μου.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Γιώργο Σκιαδαρέση, Αρχαιολόγο στην 11^{η} ΕΒΑ, για πολύτιμη βοήθεια του και το ενδιαφέρον του, σε σχέση με ζητήματα του μνημείου που προέκυψαν κατά την διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, αλλά και για την παραχώρηση αρχειακού υλικού από τον φάκελο του μνημείου από την υπηρεσία του, όπως και βιβλιογραφικό υλικό από το προσωπικό του αρχείο. Επίσης ευχαριστώ τον Α. Βλαστάρη, Τοπογράφο Μηχανικό στην 11^{η} ΕΒΑ, για την παραχώρηση του τοπογραφικού του μνημείου.

Πολλές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Κ. Τοκμακίδη, καθηγητή του τμήματος Αγρ. Τοπογράφων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ. για την δυνατότητα αποτύπωσης του μνημείου με τη χρήση τρισδιάστατου σαρωτή. Επίσης, ευχαριστώ τον Π. Τοκμακίδη, Αγρ. Τοπογράφο Μηχανικό για την βοήθεια του σε ζητήματα επεξεργασίας του υλικού που πρωτογενούς υλικού της αποτύπωσης.

Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Ανδρέα Σιδηρόπουλο, Αγρ. Τοπογράφο Μηχανικό και Υποψήφιο διδάκτορα του Τμήματος Γεωδεσίας και Γεωματικής στο τμήμα Πολιτικών Μηχανικών Α.Π.Θ. για την αποτύπωση του μνημείου με τη χρήση τρισδιάστατου σαρωτή, την επεξεργασία του υλικού και την άριστη πολύμηνη συνεργασία μας με την καλύτερη εκ μέρους του διάθεση.

Επιπλέον, να ευχαριστήσω την συμφοιτήτρια μου Μαρία Τασσοπούλου, Αγρ. Τοπογράφο Μηχανικό, για την τοπογραφική αποτύπωση του μνημείου πριν γίνει η αποτύπωση με τον τρισδιάστατο σαρωτή. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την συμφοιτήτρια μου Μαρία Λουκμά για την συνεργασία μας σε όποιο σημείο διασταυρώθηκαν οι διπλωματικές εργασίες μας και για την υποστήριξη της όλο αυτό το διάστημα.

Η εργασία αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη συμβολή και υποστήριξη της αείμνηστης Αιμιλίας Στεφανίδου, καθηγήτριας του τμήματος των Αρχιτεκτόνων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ και υπεύθυνη του ΔΠΜΣ «Προστασία Συντήρηση και Αποκατάσταση των Μνημείων Πολιτισμού», η οποία ήταν η επιβλέπουσα καθηγήτρια της εργασίας αυτής.

Λόγω της απρόσμενης και οδυνηρής απώλειας της, ο κ. Γεώργιος Καραδέδος, αναπληρωτής καθηγητής του τμήματος των Αρχιτεκτόνων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ, κλήθηκε να αναλάβει την επίβλεψη της εργασίας αυτής, τον οποίο θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα, για την υπομονή, την κατανόηση και το ενδιαφέρον του για την ολοκλήρωση της.

Τέλος, να ευχαριστήσω θερμά την οικογένεια μου και καθέναν ξεχωριστά τους φίλους μου Σοφία Σφέτκου, Ματίνα Κοϊμτσίδου, Μαίρη Βουδούρη και Τάσο Γαβριηλίδη, χωρίς την ανεκτίμητη βοήθεια και υποστήριξη των οποίων δε θα είχε ολοκληρωθεί η εργασία αυτή.

Ιστορική Αναδρομή

Τα Γιαννιτσά είναι η μεγαλύτερη πόλη του Νομού Πέλλας, βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από την πόλη της Θεσσαλονίκης και σήμερα εμφανίζει τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης πόλης.

Α1. Ιστορία των Γιαννιτσών στην περίοδο της τουρκοκρατίας

Η πόλη του Vardar Yenicesi, τα σημερινά Γιαννιτσά, στη δημιουργία των οποίων ο Εβρενός αφιέρωσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, βρίσκεται στους νότιους πρόποδες του όρους Πάικου, πάνω σε μία πανάρχαιη φυσική δίοδο, που συνέδεε την ακτή του Θερμαϊκού κόλπου με την ορεινή χώρα της δύσης. Μία από τις παραδόσεις που αφορά την ίδρυση των Γιαννιτσών αφηγείται ότι ο σουλτάνος χάρισε στον Γαζή Εβρενός για να χτίσει τα Γενιτσά την έκταση που μπορούσε να καλύψει μέσα σε μια μέρα τρέχοντας με το άλογο. Έτσι αυτός φρόντισε να διαθέσει άλογα σε κάθε χωριό και μπόρεσε να διατρέξει με φρενήρη καλπασμό το σύνολο του κάμπου, ενώ μία παραλλαγή αυτής της ιστορίας αναφέρει ότι του προσφέρθηκε η γη που μπορούσε να περικλείσει στο τομάρι μιας αγελάδας, οπότε και δημιούργησε μια λεπτή κλωστή με ειδική επεξεργασία και κατάφερε το ίδιο[1]. Σύμφωνα με το γνωστό Τούρκο περιηγητή και συγγραφέα του 17ου αιώνα, Εβλιγιά Τσελεμπή, στους υστεροβυζαντινούς χρόνους στην περιοχή υπήρχαν δύο κάστρα, τα οποία ιδρύθηκαν από δύο βασιλιάδες της γενιάς του Φιλίππου, τον Bikari και τον Virabene και καταστράφηκαν με τον ερχομό του Εβρενός[2]. Ίσως μάλιστα σε αυτήν την παράδοση να οφείλουν τον χαρακτηρισμό τους ως «πεδιάδα της Βίρμπενης» (sahra-i Virebine), ένα πρόσθετο όνομα που εμφανίζεται στο «βασιλικό τεφτέρι» και επαναλαμβάνεται από τον Εβλιγιά[3].

Όσον αφορά την πιο συνηθισμένη τους ονομασία, Yenice-i Vardar (Γιαννιτσά του Βαρδάρη), η προέλευσή της δεν έχει ακόμη εξιχνιαστεί με βεβαιότητα. Ο Αντ. Χατζής υποστηρίζει ότι η λέξη προέρχεται από το σλάβικο «janitza» που σημαίνει «ποτάμιον»[4], ενώ σύμφωνα με το Γ. Μυστριώτη η λέξη Γιαννιτσά συνδέεται με την τουρκική λέξη γιουνάν που σημαίνει Έλληνας και από εκεί βγαίνει το Γιουνανιτσά και το Γιαννιτσά, ερμηνείες που ο Δημητριάδης θεωρεί ολότελα απίθανες. Αντίθετα, θεωρεί ως πιο πιθανό η ονομασία Yenice να έχει την έννοια του νέου, προερχόμενη ετυμολογικά από το τουρκικό yeni (=νέος) και την κατάληξη -ce η οποία είναι πιθανώς περσικής προέλευσης και σημαίνει τόπος. Το δεύτερο συνθετικό του ονόματος, Vardar, πρέπει να συνδέεται με τους Vardariotes, μια τουρκική φυλή που κατέβηκε στη βυζαντινή επικράτεια κατά τον πρώιμο μεσαίωνα, προσηλυτίστηκε στον Χριστιανισμό και τοποθετήθηκε από τον αυτοκράτορα στις πεδιάδες και τους λόφους της Μακεδονίας, δυτικά από τη Θεσσαλονίκη[5].

Ανεξάρτητα από τις παραδόσεις και τις εικασίες για την ίδρυση και την ονομασία των Γιαννιτσών, γεγονός είναι ότι η τουρκική φάση της πόλης ουσιαστικά ξεκινά και σφραγίζεται από την προσωπικότητα του Γαζή Εβρενός Μπέη[6] και θα παραμείνει στενά συνδεδεμένη με τους απογόνους του για περισσότερο από 500 χρόνια.

Κατά τον Εβλιγιά τα Γιαννιτσά κατακτήθηκαν από τον Γαζή Εβρενός στα 764 (1362-1363), χρονολογία οπωσδήποτε λανθασμένη, καθώς την εποχή εκείνη οι Οθωμανοί αγωνίζονται ακόμη να εξασφαλίσουν την εξουσία τους στην Ανατολική Θράκη. Πιθανότερο είναι η ίδρυση των Γιαννιτσών να έλαβε χώρα μεταξύ του 1383, τη χρονιά που έπεσαν οι Σέρρες, και του 1385 όταν η Καστοριά, η Έδεσσα και η Βέροια καταλήφθηκαν, άποψη στην οποία συνηγορεί το λουτρό του Εβρενός, που είναι το παλαιότερο μνημείο της πόλης και τοποθετείται χρονικά ανάμεσα στο 1380-1390.

Ένα πλήθος εκτάσεων, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων βρισκόταν κοντά στις εκβολές του Αξιού, παραχωρήθηκε από το Σουλτάνο στο Γαζή Εβρενός, ως ανταμοιβή για τις στρατιωτικές του επιτυχίες. Στην περιοχή αυτή ο Εβρενός διάλεξε σαν κέντρο τα Γενιτσά, πρωτεύουσα του καζά των Γενιτσών, ενός από τους 13 καζάδες του Σαντζακίου της Θεσσαλονίκης που περιλάμβανε την περιφέρεια Γενιτσών και την περιφέρεια Γουμενίσσης, πιθανόν για στρατηγικούς λόγους, καθώς βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με σχεδόν όλες τις άλλες χώρες. Έτσι, η πόλη αναπτύχθηκε γρήγορα σε σπουδαίο κέντρο γαζήδων που χρησίμευσε ως αφετηρία επιχειρήσεων, τόσο εναντίον της Θεσσαλονίκης και των περιχώρων της, όσο και εναντίον των πόλεων της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ ταυτόχρονα ο Εβρενός και οι γιοι του φρόντισαν να μετατρέψουν την περιοχή σε βακούφια, δηλαδή θρησκευτικά-φιλανθρωπικά μουσουλμανικά ίδρυματα. Αυτό εξασφάλιζε τόσο τη σταθερή διοίκησή τους από τους απογόνους του Εβρενός, όπως όριζε το αφιερωτήριο έγγραφο, όσο και μια σημαντικά χαμηλότερη φορολογία (τα βακούφια πλήρωναν μόνον τη δεκάτη).

Υπήρξαν λοιπόν πόλος προσέλκυσης φτωχών αγροτών και τεχνιτών από πολλές περιοχές της Ρούμελης (του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), οι οποίοι σχημάτισαν τον πυρήνα του πυκνού τουρκικού πληθυσμού των ερχόμενων εποχών, με αποτέλεσμα τα Γιαννιτσά να αποτελέσουν εξ' αρχής μια τυπικά οθωμανική πόλη με έντονα τουρκικά χαρακτηριστικά. Είναι μάλιστα τέτοια η παρουσία των Γιουρούκων γαζήδων, τόσο στην ίδια την πόλη των Γιαννιτσών όσο και στα περίχωρα, ώστε όταν στα χρόνια 1432-1433, ως άμεσο επακόλουθο της δεύτερης οθωμανικής κατάκτησης της κοντινής πόλης της Θεσσαλονίκης, ο Murad II εξανάγκασε σε μετακίνηση το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων των Γιαννιτσών προς την πόλη αυτή, πιθανότατα για να αποδυναμώσει τους σχεδόν αυτόνομους Evrenosoğullari[7], καθόλου δεν μειώθηκε η ζωτικότητα της περιοχής. Μετά από έναν περίπου αιώνα, το 1520 όταν πραγματοποιείται μια απογραφή της πόλης, καταγράφονται 800 μουσουλμανικοί χανέδες, 25 χριστιανικοί και 25 εβραϊκοί, δηλαδή περίπου 5.000 κάτοικοι[8].

Ταυτόχρονα, από τα μέσα του 15ου αιώνα, ο στρατιωτικός χαρακτήρας της πόλης αρχίζει να υποχωρεί. Κάτω από την πατρωνία της οικογένειας Εβρενός και κυρίως με την εμφάνιση του Αχμέτ Μπέη, εγγονού του Γαζή Εβρενός, όταν ήρθαν ειρηνικές εποχές και ο πολιτικός ρόλος της πόλης ολοκληρώθηκε, τα Γιαννιτσά αναπτύχθηκαν αργά αλλά σταθερά σε ένα κέντρο της ισλαμικής κουλτούρας. Ο Αχμέτ Μπέη Εβρενόσογλου δημιούργησε μια σειρά υποδομών, ιδρύοντας πολλά τζαμιά, σχολεία, πτωχοκομεία και προωθώντας κοινωφελή έργα, αλλά και προσκάλεσε στα Γιαννιτσά μια ιδιαίτερα σημαντική προσωπικότητα, τον Σεΐχη Ιλαχή. Ο Σεΐχης Ιλαχή ανήκε στις τάξεις των δερβίσηδων και υπήρξε διακεκριμένος δάσκαλος και άνθρωπος των γραμμάτων, σχηματίζοντας γύρω του ένα κύκλο μαθητών, που συνέβαλε στη δημιουργία της πνευματικής παράδοσης της πόλης. Ήταν ο πρώτος από μία σειρά λαμπρών αντρών των γραμμάτων, όπως ο ποιητής Hayall Bey, ο συγγραφέας συλλογών ποιημάτων μυστικιστικού περιεχομένου Usuli, ο ποιητής και δικαστής Sidki, ο ποιητής Deruni, ο επιστήμονας Gharibi και ο ποιητής και δερβίσης Selmani[9], οι οποίοι κατάγονταν ή έζησαν μεγάλες περιόδους της ζωής τους στα Γιαννιτσά, συμβάλλοντας στο να αποκτήσει η πόλη ιδιαίτερη ακτινοβολία, ιδιαίτερα κατά τον 16ο αιώνα, την περίοδο της μεγαλύτερης ευημερίας της. Είναι χαρακτηριστική η φράση του Οθωμανού ιστορικού Κιναλί Ζαντέ (Kinali Zade 1510-

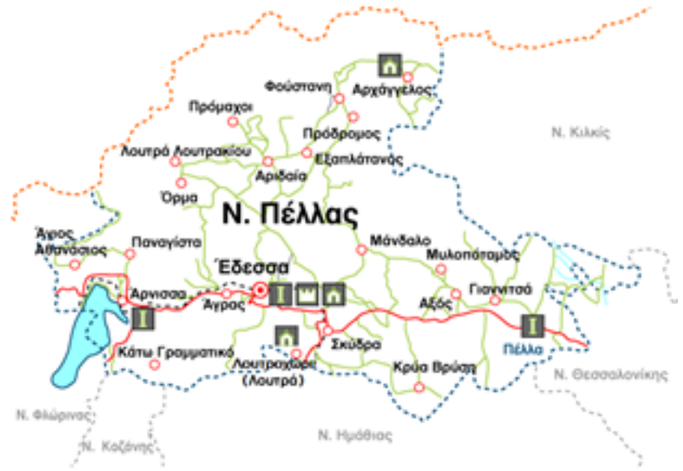

Εικ.1- Χάρτης του νομού Πέλλας, στον οποίο φαίνεται η θέση των Γιαννιτσών και οι νομοί με τους οποίους συνορεύει.

Εικ.2- Ιστορικός χάρτης του 1928, όπου φαίνεται η πεδιάδα των Γιαννιτσών και η θέση της πόλης, που σημειώνεται με κόκκινο κύκλο.

1571), ο οποίος ονομάζει την πόλη ως «τόπο συνάντησης των ποιητών και πηγή των πεπαιδευμένων»[10].

Επιπλέον, εκτός από την πολιτιστική τους ανάπτυξη, τα Γιαννιτσά χτισμένα επί της Εγνατίας στο σταυροδρόμι βασικών οδικών αξόνων των Βαλκανίων είχαν πάντοτε αξιόλογη εμπορική κίνηση και αποτελούσαν σημαντικό οικονομικό και παραγωγικό κέντρο, με κύριες καλλιέργειες το βαμβάκι, τα δημητριακά και τον καπνό. Στην πορεία και χάρη σε ηγέτες όπως ο Αχμέτ Μπέη που φαίνεται να προσπάθησε να προσελκύσει έναν αριθμό από τους πρόσφατα αφιχθέντες Εβραίους από τη Θεσσαλονίκη στα Γιαννιτσά[11], αποσκοπώντας στην περαιτέρω προώθηση της εμπορικής και οικονομικής ανάπτυξης της πόλης, εξελίσσονται σε σημαντικό εμπορικό κέντρο. Την εποχή που επισκέπτεται την πόλη ο Εβλιγιά Τσελεμπή, στις 1500 κατοικίες, αντιστοιχούν 740 καταστήματα, 4 σκεπαστές αγορές, 1 μπεζεστένι σκεπασμένο με 6 μολυβένιους τρούλους, 1 παζάρι, 7 χάνια και 1 καραβάν-σαράι.

Στους επόμενους αιώνες τα Γιαννιτσά συνέχισαν να υπάρχουν ως περιφερειακή πόλη. Η οικογένεια Εβρενός συνέχισε να ζει στην πόλη, αλλά μόνο ως εύρωστοι ιδιοκτήτες των μεγάλων εδαφικών τους εκτάσεων. Ένας από αυτούς, ο Evrenosoglu Serif Ahmad, αναβίωσε φαίνεται για λίγο την κατασκευαστική δραστηριότητα των προκατόχων του όπως φαίνεται από την επιγραφή στον πύργο ρολόι που έχτισε στα μέσα του 18ου αιώνα.

Στα χρόνια του περιηγητή Leake, αρχές του 19ου αιώνα, η παρακμή της πόλης είναι φανερή. Διαθέτει τώρα μόνο οκτώ τζαμιά, που λειτουργούν. Η κατάσταση στην περιοχή είναι σχετικά ασταθής, τόσο εξαιτίας του φόβου ληστειών όσο και λόγω μιας σειράς καταστροφών. Έως το κομβικό γεγονός ενός φοβερού λοιμού του 1839, είχαν προηγηθεί μεγάλοι σεισμοί, αρρώστιες και σιτοδείες, καθώς και η επανάσταση του 1821 που έφερε μεγάλο κύμα αστυνόμευσης και φυλακίσεων. Οι περιηγητές περιγράφουν μια μάλλον παρατημένη νότια πόλη με ερειπωμένα πολλά δημόσια και ιδιωτικά κτίσματα[12]. Όσον αφορά τη σύσταση του πληθυσμού, φαίνεται ότι σταδιακά αυξάνεται το χριστιανικό στοιχείο. Όσο προχωρούμε στο 19ο αιώνα και μετά το λοιμό, οι χριστιανοί αποτελούν ήδη πάνω από το ένα τρίτο του πληθυσμού, ώστε ο Σχινάς στα 1886 να καταγράφει 800 περίπου οικογένειες οθωμανών και 400 χριστιανών που διαιρούνται σε συνοικίες. «Η τουρκική συνοικία βρίσκεται προς το δυτικό μέρος και σε αυτήν βρίσκεται η αγορά, ενώ πάνω από αυτήν στο λόφο, σαν ένα είδος στεφάνης βρίσκεται η χριστιανική συνοικία, δηλαδή το Βαρόσι και σε ψηλότερη καίρια θέση βρίσκεται η ετοιμόρροπη Μητρόπολη»[13].

Η πόλη απελευθερώθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1912 μετά από την πιο φονική και ίσως την πιο σημαντική μάχη των βαλκανικών πολέμων. Σήμανε την απελευθέρωση της πόλης από τους Τούρκους και την ένταξη της στο Ελληνικό κράτος, ενώ ταυτόχρονα άνοιξε το δρόμο και για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και συνέβαλε στη διαμόρφωση του σύγχρονου χάρτη της Ελλάδος. Όταν ο ελληνικός στρατός με επικεφαλής τον βασιλιά Κωνσταντίνο προήλασε στην πόλη οι τουρκικές συνοικίες παραδόθηκαν στις φλόγες, καταστρέφοντας μεγάλο μέρος των τουρκικών μνημείων, ενώ και οι περισσότεροι Μουσουλμάνοι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και τα περίχωρα. Το 1920 τα Γιαννιτσά δεν ξεπερνούν τους 10.000 κατοίκους, αριθμός που αυξάνεται με την εγκατάσταση Ελλήνων από τη Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία, τον Πόντο και τον Καύκασο.

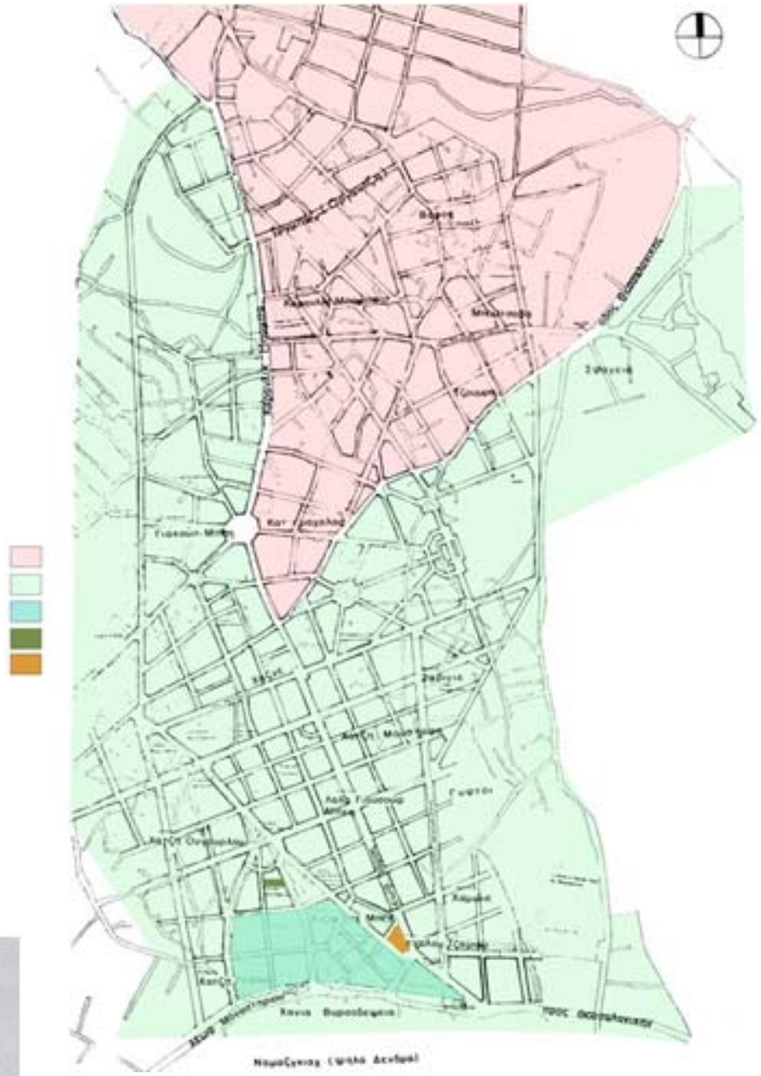

Εικ.3 – Σκαρίφημα της πόλης των Γιαννιτσών στα μέσα του 19ου αιώνα, όπου φαίνονται οι συνοικίες των μουσουλμάνων και των χριστιανών.

Εικ.4- Πανοραμική άποψη της πόλης το 1937.

Εικ.5 - Άποψη της πλατείας των Γιαννιτσών, πιθανόν στις αρχές του αιώνα.

A2. Haci ve Gazî Evrenos Beğ

Λιγοστές είναι οι πληροφορίες για την καταγωγή του Haci ve Gazî Evrenos Beğ, στον οποίο, όπως υποδηλώνει το πλήρες του όνομα, απονέμονται τρεις τίτλοι: αυτός του Haci[14], δηλαδή του προσκυνητή στη Μέκκα, του Gazî, «αγωνιστής της πίστεως», και του Beğ αρχηγού ή κυβερνήτη μιας περιοχής. Σύμφωνα με επιγραφές, τόσο από το χάνι που κατασκεύασε στην Τραϊανούπολη όσο και από τον τάφο του στα Γιαννιτσά, μπορούμε να πούμε με κάποια σιγουριά ότι ο Γαζή Εβρενός καταγόταν από το Μπαλκεσίρ (Παλαιόκαστρο) μεταξύ Περγάμου και Προύσας και ήταν γιος του Prangi Isa, ενός από τους εμίρηδες του Καρασί, περιοχής της βορειοδυτικής Μ. Ασίας. Ταυτόχρονα όμως, επιβιώνει και η εκδοχή που προτείνει ότι ο πατέρας του Εβρενός, ο οποίος ήταν γνωστός και ως Isa ο Φράγκος, ήταν καταλανός έμπορος, του οποίου το όνομα αντανακλούσε το μέρος της γέννησής του στις όχθες του Έβρου[15].

Η πρώτη ουσιαστική αναφορά στο όνομα του Γαζή Εβρενός γίνεται μετά το 1334-1335, όταν η επαρχία του Καρασί καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς και ο Εβρενός συμμετείχε στις ενισχύσεις που έστειλε ο σουλτάνος Orkhân προκειμένου να στηρίξει τον γιο του ενάντια στον Ιωάννη Παλαιολόγο. Από εκεί και έπειτα ο Γαζή Εβρενός θα γίνει ιδιαίτερα γνωστός χάρη στον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτισε ως ημιανεξάρτητος διοικητής μιας δύναμης, της λεγόμενης akincis, που αποτελούσε ένα «άτακτο» σώμα ελαφρά οπλισμένου ιππικού του οθωμανικού στρατού αλλά και της εποχής των πρώιμων Τούρκων νομάδων, το οποίο βρισκόταν ανάμεσα στις πρώτες δυνάμεις που αντιμετώπιζαν τον αντίπαλο στρατό. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1350 έως το θάνατό του το 1417, οδήγησε την αρχική οθωμανική εισβολή στη νοτιοανατολική Ευρώπη και εδραίωσε την οθωμανική παρουσία στα Βαλκάνια, συνδέοντας το όνομά του με σχεδόν κάθε οθωμανική κατάκτηση από τις όχθες του Έβρου στην ανατολή μέχρι την Αδριατική θάλασσα στη δύση. Τέτοιο ήταν μάλιστα το μέγεθος των επιτευγμάτων του που ο ταξιδευτής του 17ου αιώνα Evliyâ Çelebi, με πιθανώς περισσότερο από λίγη υπερβολή, του απέδωσε την κατάκτηση 760 κωμοπόλεων, πόλεων και φρουρίων, ενώ σύμφωνα με ένα χειρόγραφο της ιστορίας της οικογένειας Εβρενός, που σωζόταν ως τις αρχές του 19ου αιώνα στα χέρια του τότε αρχηγού της Αβδουραχμάν Μπέη, ο Αχμέτ Εβρενός με τους ιπποκόμους του είχε νικήσει ένα σώμα στρατού Ελλήνων αποτελούμενο από 3.000 άνδρες με το ίδιο του το χέρι. Δεν είναι ωστόσο υπερβολή να ειπωθεί ότι ο Εβρενός, η καριέρα του οποίου καλύπτει τη βασιλεία τεσσάρων πρώιμων Οθωμανών σουλτάνων, ήταν η μόνη μορφή που αντιπροσώπευε τη συνέχεια της οθωμανικής παρουσίας στα Βαλκάνια κατά τη διάρκεια όλου του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα και της πρώτης δεκαετίας του 15ου αιώνα[16].

Η προέλαση του Γαζή Εβρενός στη δυτική όχθη του Έβρου καταγράφεται για πρώτη φορά σε ένα χρονικό του 15ου αιώνα, όπου περιγράφεται η κατάκτηση του φρουρίου του Πυθίου που βρίσκεται 10χμ βορειοανατολικά από το Διδυμότειχο και 35χμ. νοτιοδυτικά από την Αδριανούπολη. Καταλήφθηκε από τον Εβρενός και τον Haci Ilbey περίπου το 1358, μόνο 27 χρόνια μετά το χτίσιμό του από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Κατακουζηνό[17]. Από την προστασία αυτού του φρουρίου οι δύο άρχοντες προέλασαν εναντίον της Αδριανούπολης, του Διδυμότειχου, ενώ το όνομα του Εβρενός θα συνδεθεί και με την κατάκτηση της Κομοτηνής, των Φερρών, της Ξάνθης και της Μαρώνειας. Αργότερα, έλαβε μέρος στην κατάληψη της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας, καταλαμβάνοντας τις Σέρρες, το Μοναστήρι και τα Γιαννιτσά, όπου και εγκαταστάθηκε το 1385. Επιλέγοντας αυτή την πόλη ως κέντρο της μετέπειτα δραστηριότητάς του, ο Εβρενός πήρε μέρος σε πολλές εκστρατείες, με αρχή αυτήν του Κοσσυφοπεδίου το 1389, στην οποία σκοτώθηκε ο Μουράτ Α'. Στη συνέχεια, για λογαριασμό του νέου σουλτάνου που ανέβηκε στο θρόνο, του Bâyezid I, κατέλαβε το Κίτρος και την Έδεσσα, ηγήθηκε πολλών επιδρομών στην Αλβανία, την Ουγγαρία και τη Βλαχία και συμμετείχε στην εκστρατεία στην Πελοπόννησο το 1397.

Ο Γαζή Εβρενός πέθανε σε μεγάλη ηλικία το 1417[18] και τάφηκε στο μαυσωλείο που ακόμα σώζεται στην πόλη των Γιαννιτσών. Ο τάφος του έγινε γρήγορα τόπος προσκυνήματος για τις διάφορες τουρκικές φυλές που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή, ενώ ο ίδιος μεταμορφώθηκε σε μυθική προσωπικότητα για την οποία μιλούσαν με ευλάβεια και θαυμασμό ως τα τελευταία χρόνια οι μουσουλμάνοι της Κεντρικής Μακεδονίας.

Απόγονοι του Γαζή Εβρενός

Τα Γιαννιτσά, ακόμα και μετά το θάνατο του ιδρυτή τους, παρέμειναν ακμάζοντα, λειτουργώντας για το επόμενο μισό της χιλιετίας ως βάση των απογόνων του Γαζή Εβρενός, των Evrenosoğullari (γιοι του Εβρενός), οι οποίοι συνέχισαν το έργο του κατασκευάζοντας πολυάριθμα μνημεία. Είναι μάλιστα τέτοια η σπουδαιότητα της οικογένειας αυτής, ώστε σε ένα χειρόγραφο 94 σελίδων του 17ου αιώνα, που ξεκινάει με τη γενεαλογία των βιβλικών προφητών και συνεχίζει μέσα από τη γενιά του προφήτη Μωάμεθ σε αυτές των πρώιμων ισλαμικών δυναστειών και του οικου των Οσμάν, οι δεκαεννιά σελίδες παρουσιάζουν αποκλειστικά τη δυναστεία του Γαζή Εβρενός[19].

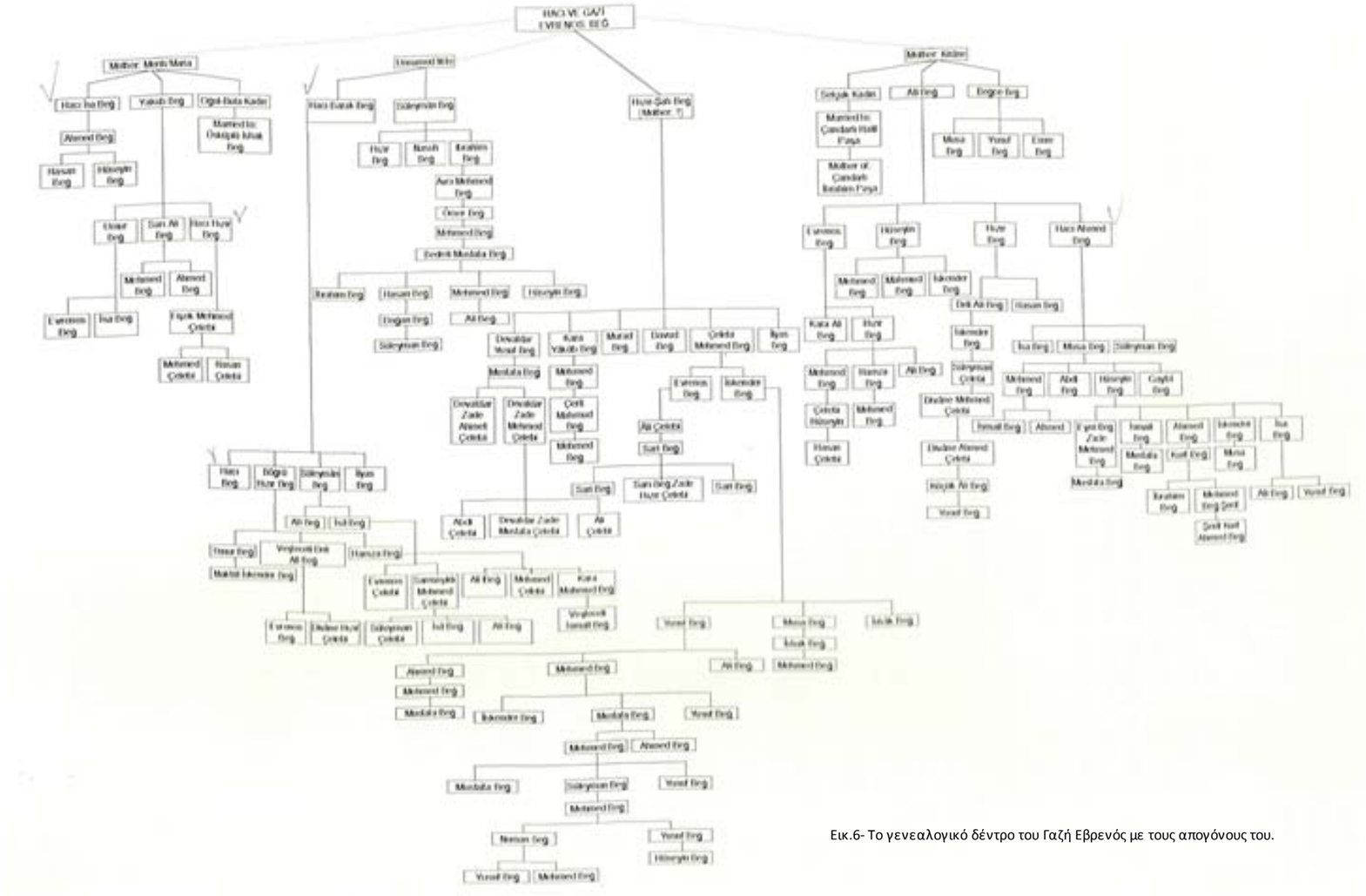

Εικ.6- Το γενεαλογικό δέντρο του Γαζή Εβρενός με τους απογόνους του.

Σύμφωνα με αυτό το ντοκουμέντο αλλά και μέσα από άλλες αποσπασματικές πηγές προκύπτει ότι ο Εβρενός είχε εφτά γιους, ενώ ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι γίνεται ιδιαίτερη αναφορά και σε δύο από τις κόρες του, την Oğulbula Kadin Selçuk Kadin, πιθανόν εξαιτίας της σύνδεσής τους με άλλες σημαντικές οικογένειες του οθωμανικού κράτους[20]. Από τους γιους του ο μεγαλύτερος, ο Barak, ήταν ο πρώτος διαχειριστής των κοινωφελών του ιδρυμάτων μετά το θάνατό του, αλλά αυτοί που ξεχώρισαν περισσότερο με τα κατορθώματά τους ήταν ο Ali και ο Isâ. Ο Ali ήταν αρχικά επικεφαλής των akincis, υπό τις εντολές του πατέρα του, ενώ μετά το θάνατο του Γαζή Εβρενός συμμετείχε το 1430 στην επίθεση του σουλτάνου Murad II εναντίον της Θεσσαλονίκης και ηγήθηκε επιδρομών στην Αλβανία και την Ουγγαρία, από όπου έφερε πλούσια λάφυρα[21]. Ο Isâ, ηγήθηκε και αυτός των akincis, ενώ πραγματοποίησε και το προσκύνημα στη Μέκκα, πιθανόν μαζί με τον πατέρα του, κερδίζοντας τον τίτλο του Haci.

Κάτω από τη πατρωνία της δεύτερης γενιάς της οικογένειας Εβρενός τα Γιαννιτσά αναπτύχθηκαν αργά αλλά σταθερά σε ένα κέντρο της ισλαμικής κουλτούρας, περιβαλλόμενα από μία γόνιμη περιφέρεια που κατοικούνταν από έναν αρκετά μεγάλο τουρκικό πληθυσμό. Φαίνεται μάλιστα ότι η αύξηση της ευμάρειας και της δύναμης των Evrenosoğullari ανησύχησε ακόμα και το σουλτάνο, ο οποίος στα χρόνια 1432-1433, ως άμεσο επακόλουθο της δεύτερης οθωμανικής κατάκτησης της Θεσσαλονίκης, εξανάγκασε το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων των Γιαννιτσών να μετεγκατασταθούν σε αυτήν την πόλη, πιθανότατα για να αποδυναμώσει τους σχεδόν αυτόνομους Evrenosoğullari[22].

Ωστόσο, παρά τις αντιξοότητες η ανάπτυξη των Γιαννιτσών θα συνεχιστεί και κατά το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, όταν τη διοίκηση της πόλης ανέλαβε η τρίτη γενιά των Evrenosoğullari. Συγκεκριμένα, ο Αχμέτ Μπέη Εβρενόσογλου, εγγονός του Γαζή Εβρενός, ήταν το άτομο που μαζί με τον ιδρυτή της δυναστείας ήταν κυρίαρχα υπεύθυνο για τον αρχιτεκτονικό εμπλουτισμό της πόλης των Γιαννιτσών, μέσω των εκτεταμένων δωρεών του. Αυτές περιλαμβάνουν ένα medrese (ιεροδιδασκαλείο), ένα câmi'i (τέμενος), ένα imaret (πτωχοκομείο), ένα bezzâzistân (στεγασμένη αγορά), ένα zâviye (για τη διαμονή των δερβίσιδων), ένα kervansaray και δύο hamâm (λουτρά). Ταυτόχρονα, ίσης σημασίας ήταν και οι προσπάθειές του να μετατρέψει την πόλη σε ένα θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο[23].

Στους επόμενους αιώνες, η οικογένεια Εβρενός θα συνεχίσει να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της εξέλιξης των Γιαννιτσών, αν και οι πληροφορίες που υπάρχουν για συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα είναι λιγοστές. Ενδεικτικό ωστόσο για τη σημασία του ρόλου των Evrenosoğullari είναι το σωζόμενο υλικό των οθωμανικών φορολογικών κατάστιχων (tahrir defters), στο οποίο έντεκα από τους δεκαοχτώ μουσουλμανικούς μαχαλάδες της πόλης του 16ου αιώνα φέρουν το όνομα κάποιου μέλους της οικογένειας Εβρενός[24]. Το ίδιο αποδεικνύει και η φυσική δομή της πόλης, το γεγονός δηλαδή ότι από τους συνολικά δεκαεννιά μαχαλάδες οι δεκαοχτώ καταλαμβάνονται από Μουσουλμάνους, οι οποίοι έλκονται από τη δύναμη των Evrenosoğullari και την υστεροφημία του αρχηγού της δυναστείας.

Οικοδομικό πρόγραμμα του Γαζή Εβρενός

Από την πρώτη στιγμή που ο Γαζή Εβρενός διέσχισε τον Έβρο ποταμό και εισήλθε στη δυτική Θράκη ενδιαφέρθηκε για την εδραίωση της απαραίτητης υποδομής που θα του επέτρεπε να διατηρήσει μία μακροπρόθεσμη παρουσία. Τα σωζόμενα παραδείγματα της σειράς των μνημείων που κατασκεύασε κινούμενος σταθερά προς τα δυτικά υποδεικνύουν ένα άτομο που από την αρχή έβλεπε τις κατακτήσεις του στα Βαλκάνια ως μόνιμες, έναν επιτυχημένο κρατικό κατασκευαστή παρά έναν νομάδα-κατακτητή με στόχο τη βραχυπρόθεσμη απόκτηση σκλάβων και λαφύρων.

Μία βασική πλευρά του κατασκευαστικού προγράμματος του Γαζή Εβρενός είναι η φροντίδα, η προσπάθεια και τα χρήματα που δαπάνησε προκειμένου να ικανοποιήσει τις περιστασιακές ανάγκες των ομάδων των περιπλανώμενων επαιτών (mendicants), οι οποίοι κάτω από την αρχηγία των δερβίσηδων «Babas» και «Sultans», αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά των δυνάμεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Καθώς οι δυνάμεις του Γαζή Εβρενός μετακινούνταν σταθερά προς τα δυτικά κατασκεύασε μια σειρά από zâviye-imârets, στην Κομοτηνή, τις Σέρρες, τη Θεσσαλονίκη, τα Γιαννιτσά και την Έδεσσα, τα οποία είναι εγκαταστάσεις διαμονής-σίτισης για αυτούς τους νεοφερμένους πληθυσμούς που ήταν συχνά οι πρώτοι Μουσουλμάνοι που εγκαθίσταντο στις κατακτημένες περιοχές. Η σημασία τους γίνεται εντονότερα αντιληπτή αν υπολογίσει κανείς το γεγονός ότι τέτοιες εγκαταστάσεις ήταν ανοιχτές σε όλους ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, κάτι που σήμαινε ότι παρείχαν το περιβάλλον μέσα στο οποίο οι ετερόδοξοι μουσουλμάνοι δερβίσηδες και οι φτωχοί ορθόδοξοι χριστιανοί έρχονταν για πρώτη φορά σε επαφή[25]. Έδιναν δηλαδή την ευκαιρία για τη δημιουργία μιας ενιαίας οθωμανικής βάσης σε έναν πληθυσμό που η πλειοψηφία του δεν μοιραζόταν ούτε κοινή θρησκεία, ούτε κοινή γλώσσα και ιστορία με τους κατακτητές.

Επιπλέον, καθώς το εμπόριο και η προστασία του ήταν ξεκάθαρα μία από τις κυρίαρχες ανησυχίες των Οθωμανών καθώς κινούνταν δυτικά στα Βαλκάνια, η κατασκευή στις πρόσφατα κατακτημένες περιοχές δρόμων, γεφυρών και κυρίως μιας σειράς πανδοχείων αποτέλεσε προτεραιότητα για τον Γαζή Εβρενός. Το εντυπωσιακό χάνι στην Τραϊανούπολη που ακόμα δεσπόζει στο τοπίο της περιοχής, στέκεται ως ενθύμιο αυτής του της δραστηριότητας.

Τέλος, αν υπάρχει μία ιδιαίτερη κατασκευαστική δραστηριότητα που είναι χαρακτηριστική της οθωμανικής παρουσίας στις νέο-κατακτημένες βαλκανικές περιοχές, είναι αυτή που συνδέεται με τη διασφάλιση μιας συνεχούς παροχής καθαρού νερού. Απαραίτητο για τη σημαντική τους κουλτούρα των λουτρών, καθώς και για τους πέντε καθημερινούς τελετουργικούς καθαρισμούς πριν από την προσευχή, το νερό ήταν ένα αναπόσπαστο στοιχείο της οθωμανικής ζωής. Συνεπώς, καθώς ο Εβρενός και οι υπόλοιποι πρώιμοι Οθωμανοί άρχοντες προέλαυναν δυτικά κατασκεύασαν ένα μεγάλο αριθμό συστημάτων παροχής νερού, τα οποία περιλάμβαναν, εκτός από υδραγωγεία και λουτρά, δεκάδες κρήνες και sebilhanes (κτίρια διανομής νερού) σε κάθε πόλη της κυριαρχίας τους[26]. Το υδραγωγείο στις Φέρρες και το χαμάμ στο Διδυμότειχο, από τα πρώτα έργα που πραγματοποιήθηκαν μετά την κατάκτηση των πόλεων από τον Γαζή Εβρενός, οι θερμές πηγές που δημιούργησε δίπλα στο χάνι του στην Τραϊανούπολη, το χαμάμ στην Κομοτηνή που χρονολογείται μεταξύ των δεκαετιών 1360-70 και το τεράστιο διπλό λουτρό που κατασκεύασε μαζί με ένα υδραγωγείο

Εικ.7- Η πόλη στις αρχές του 20ου αιώνα, διακρίνεται το μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός και στο βάθος το τέμενος του Ισκεντέρ Μπέη.

Εικ.8- Η πόλη στις αρχές του 20ου αιώνα, διακρίνεται ο μεντρεσές στο βάθος, ο οποίος μεταγενέστερα κατεδαφίστηκε.

Εικ.9- Η πόλη μετά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, διακρίνεται το τζαμί του Αχμέτ Μπεή στο βάθος.

στις Σέρρες μόλις τις κατέκτησε το 1383, αποτελούν μαρτυρίες αυτής της ιδιαίτερης μέριμνας.

Ωστόσο, το μέγεθος του αποτυπώματος που άφησε ο Εβρενός στην κεντρική Μακεδονία μπορεί να μετρηθεί καλύτερα αν αναλογιστεί τον αριθμό των μνημείων που είναι γνωστό ότι χάρισε στην πόλη του Vardar Yenicesi, τα σημερινά Γιαννιτσά, στη δημιουργία των οποίων αφιέρωσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Αυτά περιλάμβαναν: α) ένα πελώριο Kervansaray (πανδοχείο με μεγάλη αυλή), το οποίο τρεις αιώνες μετά ο Evliyâ περιέγραψε ως ακόμα ικανό να στεγάσει μέχρι 500-600 άντρες και άλογα και μέσα στο οποίο σε κάθε επισκέπτη προσφερόταν ένας δίσκος με φαγητό, μία φρατζόλα ψωμί, ένα κερί και ένα δεμάτι σανό για τα ζώα τους, β) ένα Medrese (θεολογική σχολή) στεγασμένο από εγκιβωτισμένους θόλους καλυμμένους με μολύβι, γ) ένα Mescid (μικρό τζαμί) γνωστό ως Evrenos Gâzi Mescidi, δ) ένα Imâret, γνωστό ως Gâzi Evrenos Türbesi Imâreti, όπου όλοι οι επισκέπτες μπορούσαν να απολαμβάνουν γενναίες μερίδες φαγητού, ε) ένα Câmii (τζαμί όπου λάμβαναν χώρα οι απογευματινές προσευχές της Παρασκευής) γνωστό ως Gâzi-Haci Evrenos Beğ Câmii, στ) ένα μεγάλο (διπλό) Hamâm (λουτρό) που αποκαλούνταν Gâzi Evrenos Beğ Hammâmi και ζ) ένα Su Yolu/Su Kemeri (υδραγωγείο) το οποίο, αν και αρχικά κατασκευασμένο από τον Γαζή Εβρενός, αργότερα επεκτάθηκε και επισκευάστηκε από πολλούς από τους απογόνους του, συμπεριλαμβανομένου και του εγγονού του Haci Ahmed Beğ. Εν συντομία, στα περισσότερα από είκοσι χρόνια που τα Γιαννιτσά χρησίμευσαν ως αρχηγεία του Εβρενός δημιούργησε τη βασική υποδομή μιας οθωμανικής πόλης του ύψιμου 14ου αιώνα[27], από την οποία δυστυχώς σήμερα επιβιώνει μόνο ένα κτίσμα, ένα τμήμα του χαμάμ που βρίσκεται δίπλα στον τάφο που κείτεται για τα τελευταία 595 χρόνια.

Υποσημειώσεις

[1] Μάτσου Β. - Φελεκίδου Ολ., *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών*, Εργασία στο μάθημα Υ05 Ιστορία Αρχιτεκτονικής του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού Α.Π.Θ., Ά εξάμηνο, σ.3

[2] Η αρχαιολογική έρευνα απέδειξε σωστή την αφήγηση του Τσελεμπί, αφού στην ανατολική είσοδο της σημερινής πόλης βρέθηκαν πολλά στοιχεία ενός υστεροβυζαντινού οικισμού.

[3] Το όνομα αυτό μπορεί να συνδέεται με τη σλαβικής προέλευσης λέξη virbeni που σημαίνει «ιτιά». Ίσως να υπήρχε κάποια τοποθεσία με ερείπια πύργου και ιτιές που είχε την ονομασία αυτή και έγινε η αιτία να δημιουργηθεί ο μύθος που μας διέσωσε ο Εβλιγιά.

[4] Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973, σ.62

[5] M.Kiel, *Yenice Vardar (Vardar Yenicesi – Giannitsa). A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century, Studia Byzantina et Neohellenica Neerladica 3, Leiden 1971, I (1972), σ. 300-329 πιν. I, II, αναδημοσίευση στο M. Kiel, Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans, Variorum Reprints, 1990, IV, σ. 300-329*, σ.304

[6] Γι' αυτό ήταν γνωστή και ως "Evrenos bey yöresi ", δηλαδή τόπος του Εβρενός Μπέη

[7] H. W. Lowry, I. E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents, Bahçeİşehir University press, Istanbul 2010*, σ.120

[8] Η μέτρηση δεν είναι ακριβής, επειδή φορολογούνται "χανέδες" και όχι σπίτια, δηλαδή μια φορολογική μονάδα πολύ εύπλαστη και με πολλές διαχρονικές αυξομειώσεις.

[9] Κ. Φαλελάκης, *Μελέτη αποκατάστασης του οθωμανικού λουτρού του «Σεϊχη Ιλαχή» στο πρώην στρατόπεδο «Καψάλη» των Γιαννιτσών*, Διπλωματική εργασία στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού Α.Π.Θ. Οκτώβριος 2008,σ.7

[10] Αιμ. Στεφανίδου (επιμ.), *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, ΑΙΜΟΣ–ΕΜΜΑΒΠ, Θεσσαλονίκη 2000*, σ.391

[11] Αυτά τα στοιχεία προκύπτουν από το σωζόμενο υλικό των οθωμανικών φορολογικών κατάστιχων (tahrir defters).

[12] *Γιαννιτσά, Οδηγός πόλης*, Γιαννιτσά 2009, σ.48-50

[13] Ν. Σχινάς, *Οδοιπορικαί σημειώσεις… , Αθήνα 1886/1887*, σ.194

[14] Είναι γνωστό ότι ο Εβρενός έκανε το προσκύνημα στα τέλη της δεκαετίας του 1380, κάτι που, όπως αποδεικνύουν οι αναφορές σε αυτή του την ιδιότητα στις επιγραφές στο χάνι του στην Τραϊανούπολη και στον τάφο του στα Γιαννιτσά, ήταν ένα σημαντικό μέρος της προσωπικότητάς του, ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια της ζωής του.

[15] H.W. Lowry, I. E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty ….*, σ.5

[16] Ό. π., σελ. 8.

[17] H.W. Lowry, *The shaping of the Ottoman Balkans, 1350-1550,* Bahçeşehir University press, Istanbul, σ.17

[18] Είναι η ημερομηνία που επικρατεί στη βιβλιογραφία αν και σύμφωνα με την επιγραφή που βρέθηκε στο μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός προκύπτει η ακριβής χρονολογία του θανάτου του ως η Τετάρτη 17 Νοεμβρίου 1414. Μάτσου Β. - Φελεκίδου Ολ., *Τα οθωμανικά….*σ.12

[19] H.W. Lowry, I. E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty ….*, σ.4

[20] Η μία του κόρη παντρεύτηκε το Μεγάλο Βεζίρη Çandarli Khalil Paşa και έγινε μητέρα του Bâyezid II, του Μεγάλου Βεζίρη Çandarli Ibrahim Paşa και η άλλη παντρεύτηκε τον Ishak Beğ Üsküb.

[21] Κ. Φαλελάκης, *Μελέτη αποκατάστασης ….",* σ.18-19

[22] H.W. Lowry, I. E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty ….*, σ.120

[23] Ό.π., σελ. 122.

[24] Ό.π., σελ. 112

[25] H.W.Lowry,*The shaping ….*, σ.258

[26] Ό.π., σελ. 29.

[27] H.W. Lowry, I. E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty ….*, σ.7

Οθωμανικά μνημεία

Α3. Τα οθωμανικά μνημεία στην Ελλάδα

Οι ιστορικές συγκυρίες συνέβαλαν ώστε στον ελλαδικό χώρο να δραστηριοποιηθούν ποικίλα έθνη, αφήνοντας στον τόπο σπουδαία μνημεία και ιστορικές μαρτυρίες της παρουσίας τους. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και τα οθωμανικά μνημεία, σαφείς σήμερα αναφορές στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Τα περισσότερα βρίσκονται στις περιοχές της Ελλάδας που αποτέλεσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας και στις περιοχές που βρίσκονται κοντά στην πρωτεύουσα και τους κύριους άξονες επικοινωνίας. Σώζονται κυρίως τα δημόσια και κοινωφελή κτίσματα, λόγω της ανθεκτικότητας των υλικών τους, τα οποία χτίζονται σε χρονικό διάστημα πέντε αιώνων, από τα τέλη του 14ου αιώνα ως τις αρχές του 20ου αιώνα.[28]

Συμβατικά διαχωρίζονται σε δύο κατηγορίες, σε κτίρια θρησκευτικής αρχιτεκτονικής, όπως τα τζαμιά και οι μιναρέδες, και σε κτίρια κοσμικής αρχιτεκτονικής, όπως τα μπεζεστένια, τα χαμάμ και οι πύργοι ρολογιών. Τα όρια μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι ασαφή, καθώς συχνά "κοσμικά κτίρια" όπως τα λουτρά, εντάσσονται σε ευρύτερα συγκροτήματα θρησκευτικού-φιλανθρωπικού-εκπαιδευτικού χαρακτήρα, όπως τα ιμαρέτ και οι μεντρεσέδες.[29]

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας πολλά οθωμανικά μνημεία καταστρέφονται, λόγω πολιτικών αιτιών και κοινωνικών προκαταλήψεων που επιβάλλουν την εξαφάνιση των πολιτιστικών κατάλοιπων της προηγούμενης περιόδου. Η αρνητική στάση και η προκατάληψη για τα μνημεία ενός άμεσου παρελθόντος που έπρεπε να ξεχαστεί οδηγούν αρχικά στην καταστροφή των θρησκευτικών χώρων των μουσουλμάνων με την κατεδάφιση των μιναρέδων και την απομάκρυνση των χαρακτηριστικών στοιχείων, όπως οι κτητορικές επιγραφές, τα διακοσμητικά αραβουργήματα και ο κινητός εξοπλισμός. Σταδιακά καταστρέφονται οι πιο ευπαθείς κατασκευές των κτιρίων, όπως οι στοές, και συχνά το οικοδομικό υλικό αφαιρείται για να επαναχρησιμοποιηθεί, με αποτέλεσμα την μερική ή ολοκληρωτική καταστροφή τους.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας για την καταστροφή τους είναι οι απαιτήσεις για τον εκσυγχρονισμό των πόλεων, τις ανάγκες ρυμοτόμησης ή για την ανεύρεση κενών χώρων, ώστε να χωροθετηθούν νέες χρήσεις[30], αλλά και το θεσμικό πλαίσιο που στρεφόταν κατά προτεραιότητα στα μνημεία του κλασικού και βυζαντινού πολιτισμού, εις βάρος των κτιρίων των τελευταίων περιόδων.

Από τον 19ο και ως τις αρχές του 20ου αιώνα, πολλά οθωμανικά κτίρια κατεδαφίζονται για να βρεθούν προγενέστερα κτίσματα της βυζαντινής περιόδου ή για τη διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών.

Επιπλέον, την περίοδο που προωθούνται εθνοθρησκευτικές κεντρικές αντιλήψεις και επικρατεί ολοκληρωτικό καθεστώς στην Ελλάδα κατεδαφίζονται αρκετά μνημεία, ενώ βανδαλισμοί και διαμαρτυρίες για τη διατήρησή τους σημειώνονται από φανατικούς ιδιώτες ακόμα και τα τελευταία χρόνια.[31]

Άλλοι παράγοντες που συχνά γίνονται και αφορμές για την απρόσκοπτη εξυγίανση των πόλεων από τα ανεπιθύμητα κτίρια είναι τα έκτακτα γεγονότα όπως πυρκαγιές, σεισμοί, ανεμοθύελλες και πόλεμοι, που μπορεί να προκαλέσουν σημαντικές φθορές. Επίσης, η έλλειψη συντήρησης και η χρόνια εγκατάλειψη των κτιρίων αυτών, οδηγούν σε σταδιακή καταστροφή και εκτεταμένες βλάβες, που αποτελούν ακόμα μία αφορμή για την κατεδάφισή τους.[32]

Η κατεδάφιση όμως δεν αποτελεί τον μόνο παράγοντα καταστροφής ενός μνημείου. Ακόμα και σε κτίρια που διασώθηκαν, οι επεμβάσεις που έχουν γίνει σε μεταγενέστερο χρόνο ώστε να εξυπηρετηθούν νέες χρήσεις, συχνά αλλοιώνουν πλήρως και διαμελίζουν την υπόστασή τους ή το εγκλωβίζουν σε ύστερες κατασκευές.

Τις τελευταίες δεκαετίες, αναγνωρίζοντας την αξία της διαχρονικότητας και πολυπολιτισμικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας, γίνονται ενέργειες για ην προστασία, διαφύλαξη και ανάδειξή της, που περιλαμβάνουν και το απόθεμα των οθωμανικών μνημείων.

Τα περισσότερα οθωμανικά μνημεία κηρύσσονται από το 1979 και μετά, σύμφωνα με την τότε ισχύουσα νομοθεσία, με αποτέλεσμα μέχρι το 2002 να έχουν κηρυχθεί διατηρητέα πάνω από 400 οθωμανικά μνημεία, ενώ μπορούν να αναφερθούν τουλάχιστον 200 ακόμα μνημεία που δεν έχουν κηρυχθεί.

Στις αρχές του 21ου αιώνα το νομοθετικό πλαίσιο διαφοροποιείται και η προστασία γίνεται αυτόματα, χωρίς κήρυξη, για όλα τα μνημεία και τους χώρους που χρονικά είναι προγενέστεροι του 1830.[33] Το περιεχόμενο της προστασίας ορίζεται κατά τον Αρχαιολογικό Νόμο (Ν.3028/02 "Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς") και αναπτύσσεται διευρυμένος καλύπτοντας τις απαιτήσεις που θέτει η έννοια της ολοκληρωμένης διατήρησης και διαχείρισης του μνημειακού πλούτου στη σύγχρονη κοινωνία. Συνίσταται στον εντοπισμό, την τεκμηρίωση, τη μελέτη, τη διατήρηση, τη συντήρηση, την αποκατάσταση των μνημείων αλλά και την αποτροπή οποιασδήποτε άμεσης ή έμμεσης βλάβης σε αυτά. Οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν τον Αρχαιολογικό Νόμο εν συντομία είναι οι εξής:

- Η συστηματοποίηση και η διεύρυνση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αντικείμενο προστασίας αποτελεί το σύνολο των πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, ανεξαρτήτως πολιτισμικής παράδοσης , και συνιστούν μαρτυρίες της δραστηριότητας των ατόμων, σε σχέση με όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής (πολιτικές, τεχνικές, πνευματικές, καλλιτεχνικές, οικονομικές).
- Περιλαμβάνονται όλα τα πολιτιστικά αγαθά από τους αρχαιότατους χρόνους μέχρι σήμερα. Τα ακίνητα αγαθά που είναι προγενέστερα του 1830, δηλαδή της ιδρύσεως του Ελληνικού Κράτους, θεωρούνται αρχαία μνημεία και εκ νόμου προστατευμένα, ενώ τα μεταγενέστερα του 1830 ακίνητα χαρακτηρίζονται μνημεία με ειδική διοικητική πράξη εφόσον παρουσιάζουν ιστορική, καλλιτεχνική ή επιστημονική σημασία.
- Η ισότιμη μεταχείριση των μνημείων, ώστε να γίνεται σεβαστή η διαχρονική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Η κοινωνική διάσταση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς που αφορά τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης, τον εμπλουτισμό της ζωής των πολιτών και τον σεβασμό στην ιστορική συνέχεια και παράδοση.
- Ο εμπλουτισμός της έννοιας της προστασίας στην οποία περιλαμβάνεται ποικιλία ενεργειών, από την καταγραφή, τεκμηρίωση και συντήρηση του μνημείου μέχρι την ένταξή του στην σύγχρονη κοινωνική ζωή και την ευαισθητοποίηση του κοινού ως προς τα μνημεία.
- Η ένταξη των μνημείων στον χώρο με παράλληλη προστασία του άμεσου περιβάλλον του, προκειμένου να επιτευχθεί η ανάδειξη του σε χωρικό επίπεδο.

Μετά την απελευθέρωση και την ανταλλαγή των πληθυσμών τα μουσουλμανικά ακίνητα, δημόσια, ιδιωτικά και βακούφικα, αποτελούν αντικείμενο ανταλλαγής και με βάση τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923), περιέχονται στο Ελληνικό Δημόσιο. Η Εθνική Τράπεζα που ορίζεται διαχειριστής του Δημοσίου, μεταβιβάζει τα περισσότερα ακίνητα σε ιδιώτες πρόσφυγες και τμήμα τους κρατά η ίδια. Στη συνέχεια πολλά από αυτά απαλλοτριώνονται ή εξαγοράζονται ανάλογα με το ενδιαφέρον, από το Υπουργείο Πολιτισμού ή από άλλους φορείς.

Παρόλο που οι πρώτες κηρύξεις των μνημείων ξεκινούν από το 1922 και μετά, δεν συνοδεύονται υποχρεωτικά από την απαλλοτρίωση ή την εξαγορά τους από το δημόσιο. Το κράτος μπορεί να αποκτήσει την κυριότητά τους μόνο αν κρίνει ότι αυτό είναι απαραίτητο για την προστασία τους. Αρκετά από αυτά εξακολουθούν να ανήκουν σε ιδιώτες, οι οποίοι συχνά τα χρησιμοποιούν οι ίδιοι, τα νοικιάζουν ή τα πουλούν τμηματικά, ενώ δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που κάνουν αυθαίρετες επεμβάσεις εις βάρους του μνημείου. [34]

Σήμερα στην Ελλάδα σώζονται γύρω στα 90 χαμάμ διάσπαρτα σε όλη τη χώρα. Τα περισσότερα είναι μικρών διαστάσεων και μονά λουτρά, δηλαδή λειτουργούν άλλες ώρες για τις γυναίκες και άλλες για τους άνδρες, ανάλογα με το διακριτικό πανί που κρεμούσαν στην είσοδο ή την ανακοίνωση του χαμαμτζή. Μόνο λίγες πόλεις είχαν την πολυτέλεια να έχουν διπλά χαμάμ, μάλιστα με εισόδους σε διαφορετικό πάντα δρόμο. Από τις 55 περίπου πόλεις και χωριά στις οποίες υπάρχουν ακόμα χαμάμ, μόνο οι οχτώ έχουν διπλά: η Θεσσαλονίκη έχει τρία, η Ρόδος έχει δύο και από ένα έχουν τα Γιαννιτσά, η Λάρισα, η Βέροια, τα Στάγειρα, το Διδυμότειχο και τέλος τα Χανιά, που είναι και οι τελευταία πόλη που χτίστηκε παρόμοιο. Από το τέλος του 17ου αιώνα δεν κατασκευάζονται διπλά χαμάμ. Τα παλαιότερα χαμάμ που κατασκευάστηκαν στην Ελλάδα είναι κτίσματα του τέλους του 14ου και είναι α) το χαμάμ του Αχί Τουρχάν στις Φέρρες, πόλη-σταθμό πάνω στην Εγνατία Οδό, κτισμένο το δεύτερο μισό του 140υ αιώνα, β) το χαμάμ του κατακτητή της Θράκης και Μακεδονίας Γαζί Εβρενός Μπέη στην ιερή πόλη των μουσουλμάνων, τα Γιαννιτσά, κτισμένο το 1385-1395, γ) του ίδιου αφιερωτή στο στρατηγικό κέντρο του, την Κομοτηνή, κτισμένο στο τέλος του 14ου αιώνα, το οποίο όμως κατεδαφίστηκε το 1970 και δ) το χαμάμ του Τιμουρτάς Πασαζαντέ ή Ορούτς Πασά στην πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών στην Ευρώπη, την οχυρή πόλη του Διδυμοτείχου, κτισμένο το 1398-1399.[35]

Α4. Σωζόμενα οθωμανικά μνημεία στα Γιαννιτσά

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα οθωμανικά μνημεία που σώζονται κυρίως στο δυτικό τομέα της πόλης, εκεί που παλαιότερα αναπτυσσόταν οι οθωμανικές συνοικίες. Στα μνημεία, αυτά, μερικώς ή εξολοκλήρου, δεν είναι δύσκολο να συμπεράνει κανείς ότι το κτιστό περιβάλλον της πόλης κατασκευάστηκε κυρίαρχα από μέλη της οικογένειας Εβρενός στα πρώτα 150 χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την μετά το 1530 οικοδομική δραστηριότητα, διατηρούνται μόνο ελάχιστα δείγματα, τα οποία περιλαμβάνουν έναν πύργο-ρολόι, κατασκευασμένο το 1754 από τον Şerif Ahmed Beğ, ένα αρχοντικό του τέλους του 19ου ή των αρχών του 20ού αιώνα, το οποίο επίσης κτίστηκε από κάποιο μέλος της οικογένειας Εβρενός, ένα σκόρπισμα από όψιμα οθωμανικά διοικητικά κτίρια και σχολεία και έναν αριθμό ιδιωτικών κατοικιών[36]. Αντίθετα, τα σημαντικότερα οθωμανικά κτίσματα αποτελούν πρώιμες κατασκευές, που χρονολογούνται στην περίοδο μεταξύ του 1384 και του 1530.

Αρχικά, υπάρχει ένα συγκρότημα κτιρίων που συνδέονται άμεσα με τη μορφή του ιδρυτή της δυναστείας, το οποίο περιλαμβάνει:

το μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός.

Βρίσκεται στη διασταύρωση των οδών Στράντζης, Ταβουλάρη και Καραολή-Δημητρίου και χαρακτηρίζεται ως το σημαντικότερο οθωμανικό μνημείο της ευρύτερης περιοχής.

Ο Εβρενός είναι θαμμένος στο Türbe-I Şerifi (μαυσωλείο) που κατασκευάστηκε για τα λείψανά του από το γιο του Barak Beğ που ήταν ο πρώτος επιβλέπων του θρησκευτικού του ιδρύματος. Σύμφωνα με περιγραφές του Evliyâ Çelebi[37] επρόκειτο για «ένα ωραίο πέτρινο μαυσωλείο που καλύπτεται με έναν δεξιοτεχνικά κατασκευασμένο μολύβδινο εγκιβωτισμένο θόλο» και το οποίο αναπτύσσεται σε δύο ορόφους. Ωστόσο, αναφέρει ότι «επειδή ο θόλος είναι τόσο ψηλός διακοσμείται σε όλες τις πλευρές από παράθυρα», επιβεβαιώνοντας ότι η περιγραφή του δεν ανταποκρίνεται στο κτίριο που υπάρχει σήμερα. Ο Çelebi είδε μάλλον μία πιο πρώιμη μορφή του μαυσωλείου, που αντικαταστάθηκε κάποια στιγμή μέσα στο διάστημα των 250 χρόνων μεταξύ της επίσκεψής του το 1668 και των πρώτων φωτογραφιών που υπάρχουν από το εξωτερικό του κτιρίου που λήφθηκαν το 1935. Φαίνεται ότι ένας διαχειριστής του ευλαβούς ιδρύματος που δώρισε ο Γαζή Εβρενός σχεδόν μισή χιλιετία πρωτύτερα, βοηθούμενος πιθανότατα από μέλη των Evrenosoğullari ξόδεψε μεγάλο ποσό χρημάτων για να ξαναχτίσει το 1885-86 το μαυσωλείο του ιδρυτή της δυναστείας. Αυτή η ερμηνεία ενισχύεται και από τη σημερινή μορφή της κατασκευής που φέρει όλα τα σημάδια ενός οθωμανικού κτίσματος του τέλους του 19ου αιώνα, ενσωματώνοντας και νεοκλασικά στοιχεία[38]. Η σημερινή μορφή του, με έκταση 240τμ., είναι το κτίσμα των αρχών του 20ου αιώνα, μετά την απομάκρυνση των προκτισμάτων του εκκοκιστηρίου βάμβακος Εφαρμωστίδη, ακολουθώντας την αισθητική της εποχής εκείνης.

Μέσα στο 2008 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση του μνημείου από το ΥΠ.ΠΟ. και πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων και να στεγάσει περιοδικές εκθέσεις.

το χαμάμ του Γαζή Εβρενός[39].

Νοτιοανατολικά του μαυσωλείου και σε απόσταση λίγων μέτρων από αυτό, επί της κεντρικής οδού Στράντζης βρίσκονται τα λουτρά του Γαζή Εβρενός[40], γνωστά σήμερα και ως λουτρά Καϊάφα, εξαιτίας του ιδιοκτήτη τους μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Πρόκειται για ένα από τα τρία λουτρά που αναφέρει ο Εβλιγιά Τσελεμπή, «... το πιο αξιέπαινο από όλα για την ατμόσφαιρά του, το κτήριο του, τους υπηρέτες του και τα χαλιά του... », όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.

Χρονολογούνται στα τέλη του 14ου αιώνα, 1385- 1395, καθώς χτίστηκαν από τον Γαζή Εβρενός και συγκαταλέγονται ανάμεσα στα παλαιότερα λουτρά που κατασκευάστηκαν στον Ελλαδικό χώρο. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες τα λουτρά λειτουργούσαν έως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Ανήκουν στην κατηγορία των διπλών λουτρών, δηλαδή με χωριστά διαμερίσματα για τους άνδρες (ανατολικό τμήμα) και τις γυναίκες (δυτικό τμήμα) που αναπτύσσονται σε δύο κάθετους άξονες.

Σήμερα, το κτίριο έχει υποστεί ποικίλες αλλοιώσεις εξωτερικά. Διατηρούνται οι χλιαροί και ζεστοί χώροι του καθώς και τμήμα της δεξαμενής και κατάλοιπα από το αποδυτήριο του ανδρικού τμήματος.

το τέμενος Ισκεντέρ Μπέη

Σε απόσταση 200-300 μέτρων, νότια των λουτρών του Γαζή Εβρενός, σώζεται τέμενος γνωστό ως τέμενος Iskender Beğ ή ως Câmi'-i Şerif. Βρίσκεται λίγα μέτρα βόρεια από την Εγνατία οδό επί της κεντρικής οδού Ελ. Βενιζέλου και Αριστείδου. Το αρχικό Câmi'-i Şerif ήταν πιθανότατα το σύμπλεγμα τεμένους-πτωχοκομείου που ο ιδρυτής της πόλης είναι γνωστό ότι κατασκεύασε κάπου ανάμεσα στο 1380 και στο θάνατό του το 1417. Σήμερα το τζαμί είναι γνωστό τοπικά με το όνομα Iskender Beğ Câmi'i, διασώζοντας το όνομα αυτού που το επανακατασκεύασε και όχι του αρχικού δωρητή. Η σύνδεση με τον Iskender Beğ, δισέγγονο του Γαζή Εβρενός, υποστηρίζεται από ένα σημείωμα όπου αναφέρεται ότι ο Iskender Beğ που πέθανε στις 26 Φεβρουαρίου 1519, διαχειριστής του ιδρύματος του Εβρενός αποσύνθεσε ή κατεδάφισε το Câmi'-i Şerif του προγόνου του και στη συνέχεια το ξαναέχτισε ολοκληρωτικά. Από επιγραφή που δεν σώζεται αλλά γνωρίζουμε από τον Evliyâ Çelebi ότι υπήρχε πάνω από την είσοδο αντίθετα από την κατεύθυνση της Μέκκας, μπορούμε να χρονολογήσουμε με βεβαιότητα τουλάχιστον ένα τμήμα των κατάλοιπων που σώζονται σήμερα, τα οποία κατασκευάστηκαν στο χρονικό διάστημα 10 Απριλίου 1510- 30 Μαρτίου 1511. Το τέμενος υπέστη σοβαρές καταστροφές κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη δεκαετία του ΄40 μετατράπηκε σε εκκοκκιστήριο βάμβακος και σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο.

Εικ.10- Το μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός μετά την αποκατάσταση του.

Εικ.11- Το υπό μελέτη χαμάμ του Γαζή Εβρενός, στο οποίο σώζεται ο κύριος όγκος των χλιαρών και ζεστών χώρων.

Εικ.12- Το τέμενος του Ισκεντέρ Μπέη, το οποίο καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από μεταγενέστερες προσθήκες.

Μία δεύτερη ομάδα κτιρίων συνδέονται με το όνομα του εγγονού του Εβρενός, Ahmed Beğ, ο οποίος έδωσε στην πόλη μεγάλο μέρος του οθωμανικού της χαρακτήρα μέσω του εκτεταμένου κατασκευαστικού του προγράμματος. Από αυτή του την οικοδομική δραστηριότητα μέχρι τις ημέρες μας έχουν διασωθεί τα παρακάτω:

το τέμενος του Ahmed Beğ ή του Şeyh Abdullah al-Ilâhi

Βρίσκεται στην κορυφή ενός λόφου, στο εγκαταλειμμένο στρατόπεδο Καψάλη. Από αναφορές[41] συνάγεται ότι ο Ahmed Beğ θάφτηκε δίπλα στο τάφο του Şeyh Abdullah al-Ilâhi, σε ένα μικρό τέμενος που είχε χτίσει ο ίδιος. Τα υπάρχοντα υπολείμματα του τεμένους και του τάφου είναι σε κακή κατάσταση διατήρησης εξαιτίας της καταστροφής τους από πυρκαγιά που διέταξε αξιωματούχος του ελληνικού στρατού στη μετά τη χούντα περίοδο μιας και η περιοχή χρησιμοποιήθηκε ως βάση του ελληνικού στρατού.

Τυπολογικά, ανήκει σε ένα σπάνιο τύπο μονότρουλου τεμένους με δύο θόλους στο προστώο και χρονολογείται στον 15ο αιώνα.

το λουτρό του Şeyh Abdullah al-Ilâhi

Περί τα 350μ. νοτιοανατολικά του τζαμιού, ο Ahmed Beğ, στα τέλη του 15ου αιώνα χτίζει ένα λουτρό[42] που πήρε το όνομα του Σεΐχη Ιλαχή, λόγω της γειτνίασης του με το μικρό τέμενος, όπου ήταν θαμμένος ο περίφημος αυτός λόγιος.

Το λουτρό έχει τριμερή γραμμική διάταξη με τους χώρους να διατάσσονται κατά μήκος του ενός άξονα. Από τον αρχικό του όγκο, σήμερα σώζονται πλήρεις τόσο ο «χλιαρός» χώρος όσο και οι «θερμοί» χώροι ενώ ελάχιστα η δεξαμενή.

ο τουρμπές του Ahmed Beğ[43]

Σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης, χάρη κυρίως στην χρήση του ως κατοικία από πρόσφυγες της Μ. Ασίας κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα, βρίσκεται ένα τετράγωνο κτίριο δύο ορόφων, στεγασμένο με θόλο.

Βρίσκεται στην προέκταση της οδού Στράντζης, απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο κεντρικό πάρκο της πόλης, περιτριγυρισμένο από πολυκατοικίες. Αρχικά θεωρήθηκε ότι ήταν το μαυσωλείο του Ahmed Beğ Evrenosoğlu, αλλά το ευρύ άνοιγμα της εισόδου και οι δύο επάλληλες σειρές ανοιγμάτων θυμίζουν ένα mekteb (δημοτικό σχολείο). Αν αυτό συνδυαστεί με τη χρονολόγηση του κτιρίου στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα είναι πιθανόν να ταυτιστεί το κτίριο με ένα από τα sibyân mekteb του 15ου αιώνα που αναφέρονται ως υπάρχοντα από τον Evliyâ Çelebi όταν επισκέφτηκε την πόλη το 1668. Είναι μάλιστα πιθανόν το σχολείο να χτίστηκε είτε από τον Ali Beğ είτε από τον Isa Beğ, καθιστώντας το έτσι το δεύτερο καλύτερα διατηρημένο μνημείο του 15ου αιώνα στα Γιαννιτσά που αποδίδεται στους Evrenosoğullari[44].

Το 2010 ξεκίνησε και έχει ολοκληρωθεί η αποκατάσταση του από το Δήμο Γιαννιτσών.

Από τους επόμενους απόγονους του Γαζή Εβρενός σώζονται:

η εκκλησία της Αγ. Παρασκευής

Βρίσκεται στο καλύτερα διατηρημένο οθωμανικής εποχής νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης και πρόκειται για ένα μαυσωλείο, το οποίο όμως μετατράπηκε στα μέσα του 20ού αιώνα στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία της Αγ. Παρασκευής. Κοντά στο τζαμί, που είναι τοπικά γνωστό ως Iskender Beğ Câmii, είναι πιθανό ότι υπήρξε αρχικά ένα οκταγωνικό μαυσωλείο του 15ου αιώνα, το οποίο ο Evliyâ Çelebi περιγράφει ως χτισμένο από μεγάλες πέτρες. Το οκταγωνικό του σχέδιο είναι παρόμοιο με αυτό που συναντάται σε άλλα μαυσωλεία του 15ου αιώνα στη βόρεια Ελλάδα, και δεδομένης της θέσης του στα Γιαννιτσά, πιθανότατα κατασκευάστηκε ως τάφος ενός εκ των απογόνων του Evrenos[45].

-ο πύργος του Ρολογιού

Ο πύργος του Ρολογιού είναι ένα από τα χαρακτηριστικά αξιοθέατα των Γιαννιτσών και βρίσκεται επί της οδού Στράντζης κοντά στο μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός και σε αυτό του Αχμέτ Μπέη. Κτίστηκε από τους Οθωμανούς περίπου το 1667-68 (άλλη πηγή αναφέρει ως έτος ανέγερσης το 1753-54[46]) και θεωρείται ο παλαιότερος σωζόμενος πύργος στην Ελλάδα και ένας από τους παλαιότερους των Βαλκανίων. Το κτίσμα οικοδομήθηκε εξ'αρχής περίοπτο. Η κτητορική επιγραφή που βρίσκεται πάνω σε δύο μαρμάρινες πλάκες της νότιας πλευράς, δίνει την πληροφορία ότι ο πύργος χτίστηκε από μακρινό απόγονο του Γαζή Εβρενός, τον Εμίρ Σερίφ Αχμέτ Εβρενόσογλου.

Η επιλογή της θέσης του έγινε με στρατιωτικά κριτήρια, καθώς ήθελαν να ελέγχουν την εμπορική κίνηση που γινόταν διαμέσου της πόλης των Γιαννιτσών σε ολόκληρη την κεντρική Μακεδονία.

Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίριο με ύψος 25 μέτρα. Αποτελείται από τη βάση, τον κορμό και τη στέγη με τον πυργίσκο. Από το κουβούκλιο του πυργίσκου, καθώς και την κωνική στέγη στην οποία κατέληγε δε διατηρήθηκαν κατάλοιπα, εκτός από κάποια οριζόντια ξύλα της κατασκευής.

Ανήκε σε πέντε ιδιοκτήτες και είχε προβλήματα, κυρίως στο εσωτερικό του, ατ οποία ωστόσο δεν αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία του. Για την ανάδειξη του, ο δήμος Γιαννιτσών αποφάσισε να τον αγοράσει και υπό την επίβλεψη της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Μνημείων να αναλάβει την αποκατάσταση του. Έτσι σήμερα, ο πύργος του Ρολογιού έχει αποκατασταθεί και έχει μετατραπεί σε μουσείο της ιστορίας της πόλης των Γιαννιτσών.

-Κτίρια παλιάς αγοράς

Επί της οδού Εγνατίας που διέρχεται η Εθνική οδός Θεσσαλονίκης – Έδεσσας και την οδό Ισαύρου έχουν διατηρηθεί δύο μικρά κτήρια που λειτουργούσαν ως καταστήματα ή αποθήκες και χωροθετούνται στην συνοικία της παλιάς αγοράς. Χρονολογούνται στα τέλη του 18ου με αρχές

Εικ.13- Πρώτη από αριστερά: Το τέμενος του Αχμέτ Μπέη
Εικ.14- Αριστερά: Το λουτρό του Σεΐχη Ιλαχή
Εικ.15- Κάτω :Ο πύργος του Ρολογιού
Εικ.16- Δεξιά: Ο τουρμπές του Αχμέτ Μπέη.

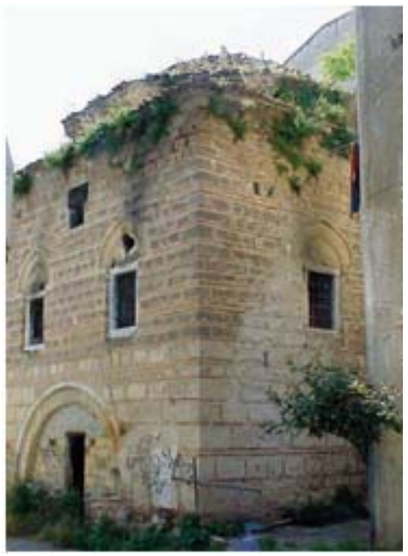

του 19ου αιώνα. Το ένα από αυτά κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο και πρόσφατα ολοκληρώθηκε και η αποκατάστασή του.

Το κτήριο επί της οδού Εγνατίας είναι ένα μονόχωρο κτίσμα με τραπέζια κάτοψη και ανήκει στις θολωτές κατασκευές. Περιλαμβάνει τρία επίπεδα: υπόγειο, ισόγειο και ανώγειο. Στεγάζεται με ημικυλινδρικό θόλο και εξωτερικά σχηματίζει δίκλινη στέγη και είναι ελεύθερο από τις τρεις του πλευρές, ενώ η ανατολική του ήταν σε επαφή με νεότερο χαμηλό κτίσμα που πρόσφατα κατεδαφίστηκε.

Η Οικία του Εμίν Μπέη – Το Πολύκεντρο

Στον κεντρικό πεζόδρομο της πόλης βρίσκεται ένα νεοκλασικό κτήριο που κατά την τουρκοκρατία αποτελούσε το σπίτι τούρκου Μπέη.

Πρόκειται για ένα διώροφο, νεοκλασικής μορφολογίας κτήριο με διαστάσεις 15,20Χ12,30μ. Οι όροφοι διαχωρίζονται στις όψεις με διαζώματα. Η κάλυψη του γίνεται με τετράριχτη στέγη από κεραμίδια κάτω από τα οποία προεξέχει γείσο που φέρει κυμάτια. Τα παράθυρα του κτηρίου είναι ορθογώνια και φέρουν πλαίσια, καθώς και μικρό τοπικό γείσο, ενώ στις γωνιές του υπάρχουν παραστάδες από λαξευμένους λίθους. Η είσοδος του φέρει λίθινες παραστάδες και υπέρθυρο και συνοδεύεται εκατέρωθεν από δύο στενά παράθυρα.

Το μνημείο χτίστηκε στις αρχές του 20ου αιώνα και αποτέλεσε την κατοικία του τελευταίου απογόνου του Γαζή Εβρενός που διοίκησε την περιοχή μέχρι το 1912, του Εμίν Αγά. Το κτήριο έμεινε ανέπαφο από τους πολέμους που ακολούθησαν ενώ οι δύο φάσεις αναστηλωτικών εργασιών που πραγματοποιήθηκαν κατά την μεταπολεμική περίοδο το διατήρησαν σε άριστη κατάσταση. Από το 1930 έως το 1985 στέγασε το Νοσοκομείο Γιαννιτσών. Κατά την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκαν εργασίες και προσθήκες για την εξυπηρέτηση του υγειονομικού χαρακτήρα και ρόλου του μνημείου. Το 1985 με την μεταφορά του νοσοκομείου, κατεδαφίσεις και καθαιρέσεις των βοηθητικών κτηρίων αποκατέστησαν την αυθεντική του όψη. Σήμερα φιλοξενεί το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Εικ.17- Η εκκλησία της Αγ. Παρασκευής.

Εικ.18- Η οικία του Εμίν Μπέη- το Πολυκέντρο σήμερα

Εικ.19,20- Το κτήριο επί της οδού Εγνατίας και το κτήριο επί της οδού Ισαύρου

Υποσημειώσεις

[28] Αιμ. Στεφανίδου,(επιμ.), *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, ΑΙΜΟΣ–ΕΜΜΑΒΠ, Θεσσαλονίκη 2008*, σ.27
[29] Ε. Μπρούσκαρη,(επιμ.), *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα,* ΥΠΠΟ-ΔΒΜΑ, 2008, σ.18
[30] Αιμ. Στεφανίδου,(επιμ.), *Η συντήρηση και η αποκατάσταση* …., σ.30
[31] Ό.π.,σ.27
[32] Ό.π.,σ 30
[33] Ό.π.,σ 35
[34] Ό.π.,σ 36
[35] Αιμ.. Στεφανίδου, *Τα χαμάμ στην Ελλάδα: τύποι και εξέλιξή τους, Τιμητικός τόμος για τον ακαδημαϊκό καθηγητή Γ. Π. Λάββα, Στο βέλος του χρόνου, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας, Θεσσαλονίκη, University Studio press, 2004, σ. 85-109*, σ.86
[36] H.W. Lowry, I.E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents, Bahçeİşehir University press, Istanbul 2010*, σ.112
[37] www.giannitsa.gr
[38] Π. Ανδρούδης, *Αποκατάσταση του μαυσωλείου του Γαζή Εβρενός Μπέη στα Γιαννιτσά, Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών, Πρακτικά 2ου εθνικού συνεδρίου 14-16 Οκτωβρίου 2004, Θεσσαλονίκη, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2004*, σ. 65-77, σ.97
[39] Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εθλιγιά*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973, σ.220 & Γ. Σκιαδαρέσης, *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών*, Φίλιππος, Έτος 21ο, αρ. τεύχους 76, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2012, σ. 28-46
[40] Ό.π., Δημητριάδης…σ.220 & Σκιαδαρέσης…σ.28-46
[41] Γ. Σκιαδαρέσης, *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών*, Φίλιππος, Έτος 21ο, αρ. τεύχους 76, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2012, σ. 38
[42] Ό.π., σ.39
[43] Φ. Καραγιάννη, *Πύργος Ωρολογιού* στο *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ΥΠΠΟ-ΔΒΜΑ, 2008, σ.294
[44] Α. Αναστασόπουλος, Η. Κολοβός, Μ. Σαρηγιάννης., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Ο Ελλαδικός χώρος*, στο *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ΥΠΠΟ-ΔΒΜΑ, 2008, σ. 24
[45] Ό.π., σελ. 23
[46] Φ. Καραγιάννη, *Πύργος Ωρολογιού…* , σελ.295

Πολεοδομική ανάλυση

Α5. Σχέση του μνημείου με την ευρύτερη περιοχή

Με το πέρασμα του χρόνου η αστικοποίηση[47] εξελίσσεται, οι ανθρώπινες ανάγκες διαφοροποιούνται, το παραγωγικό μοντέλο τροποποιείται, οι διαθέσιμοι πόροι μεταβάλλονται και συνακόλουθα οι ιστορικές πόλεις και τα λοιπά αστικά κέντρα μεταλλάσσονται.

Η πόλη των Γιαννιτσών[48] σήμερα με πληθυσμό 31.442 κατοίκους (απογραφή 2001) έχει την όψη μιας σύγχρονης αναπτυσσόμενης πόλης στην οποία ελάχιστα δείγματα έχουν διασωθεί από το παρελθόν της και παρόλα αυτά αποτελούν σημαντικό κομμάτι της ιστορικής και πολιτισμικής της κληρονομιάς.

Αποτελεί ένα αστικό κέντρο, σε κοντινή απόσταση από τη Θεσσαλονίκη, βασισμένη στην αγροτική κυρίως οικονομία της που πλαισιώνεται από εμπορική δραστηριότητα και βιομηχανικές μονάδες. Η οικιστική ανάπτυξη της πόλης έγινε με βορειοανατολικό προσδιορισμό με καθορισμένο κάτω όριο, τη λεωφόρο Εγνατία που ξεκινάει από τη Θεσσαλονίκη και κατευθύνεται προς την Έδεσσα.

Σε πολύ κοντινή απόσταση από τη λεωφόρο Εγνατία, στο δυτικό τμήμα της πόλης, βρίσκονται τα οθωμανικά μνημεία που πρόκειται να μελετηθούν στα πλαίσια των διπλωματικών εργασιών. Η περιοχή μελέτης δεν παρουσιάζει μια ενιαία εικόνα ως προς την ανάπτυξη της και τις χρήσεις που διαθέτει. Κοινή αντιμετώπιση παρουσιάζεται ως προς τη χρήση ισογείου που στην πλειονότητα έχει το εμπόριο και στους ορόφους η κατοικία. Ξεκινώντας από τη λεωφόρο Εγνατίας, η παρουσία συνεργείων και καταστημάτων ανταλλακτικών αυτοκινήτων επικρατεί ως χρήση ισογείου κυρίως γύρω από το τέμενος Ισκεντέρ Μπέη. Όσο απομακρυνόμαστε από τη λεωφόρο Εγνατία, η περιοχή γύρω από το λουτρό του Γαζή Εβρενός, με κατεύθυνση προς το κέντρο της πόλης η κατάσταση αλλάζει. Χρήσεις ισογείου παραλαμβάνει κυρίως το λιανικό εμπόριο για την εξυπηρέτηση των ενοίκων ενώ οι όροφοι αποτελούν κατοικίες.

Στην πορεία προς το κέντρο της πόλης από τη λεωφόρο Εγνατία το πρώτο μνημείο που συναντάει κανείς είναι το τέμενος Ισκεντέρ Μπέη. Βρίσκεται στην επάνω πλευρά του πρώτου οικοδομικό τετράγωνου με τη λεωφόρο Εγνατία και στο σταυροδρόμι των οδών που κατευθύνονται η μία προς το μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός και η άλλη προς το πεζοδρομημένο τμήμα του κέντρου της πόλης. Στην κατεύθυνση προς το μαυσωλείο, μετά από περίπου 300 μέτρα βρίσκεται το λουτρό του Γαζή Εβρενός. Η περιοχή δυτικά από το μνημείο είναι αμιγής κατοικία ενώ σε μικρή απόσταση βορειότερα το μαυσωλείο ορίζει την αρχή του κέντρου της πόλης.

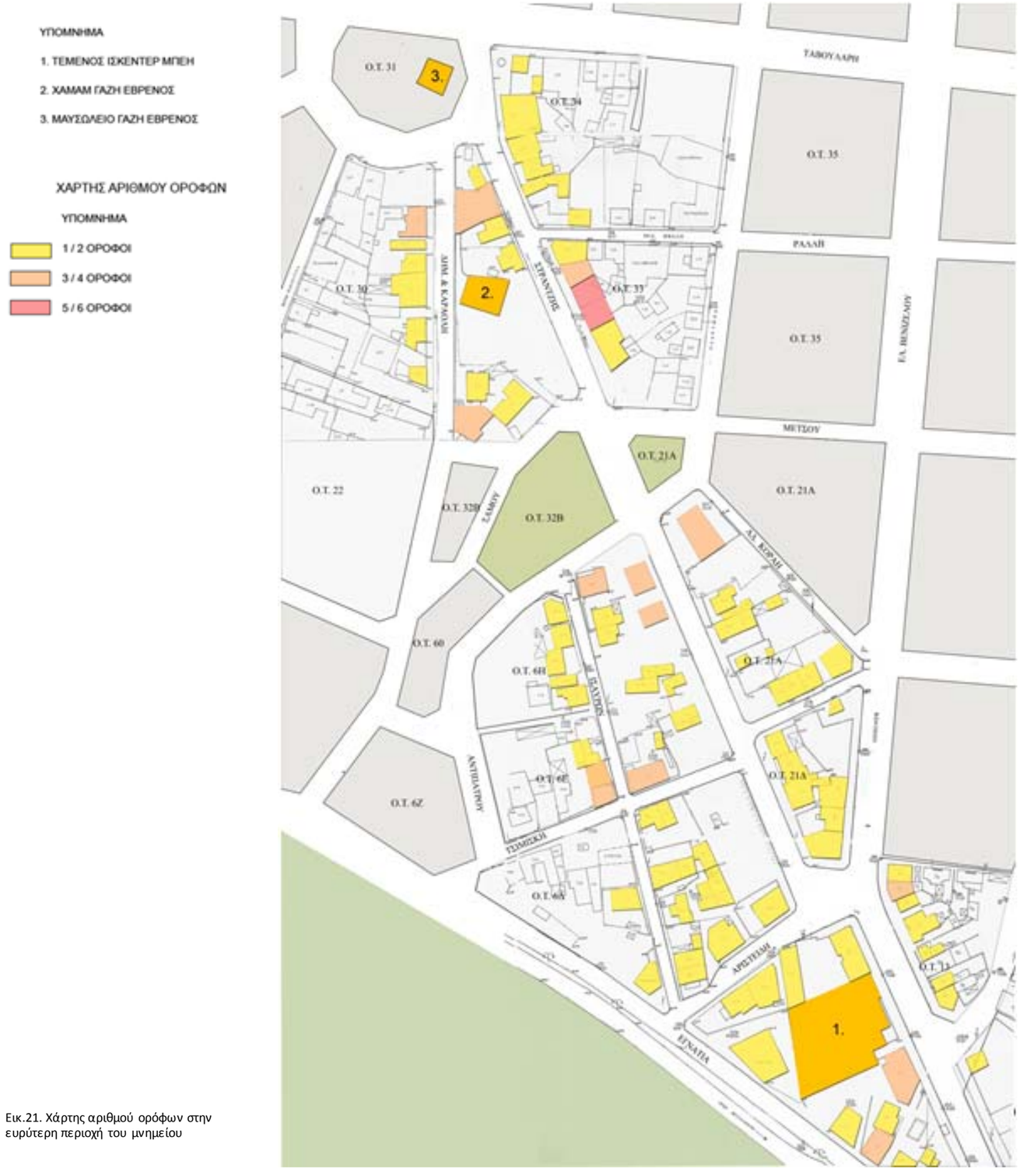

Εικ.21. Χάρτης αριθμού ορόφων στην ευρύτερη περιοχή του μνημείου

Εικ.22. Αεροφωτογραφία της ευρύτερη περιοχής του μνημείου, που σημειώνεται με κόκκινο κύκλο.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. ΤΕΜΕΝΟΣ ΙΩΚΕΝΤΕΡ ΜΠΕΗ
2. ΧΑΜΑΜ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ
3. ΜΑΥΣΩΛΕΙΟ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ

ΧΑΡΤΗΣ ΧΡΗΣΕΩΝ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΚΑΤΟΙΚΙΑ
- ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
- ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ

Εικ.23. Χάρτης χρήσεων στην ευρύτερη περιοχή του μνημείου

Α6. Πρόταση για την ενοποίηση των μνημείων

Όπως αναφέρθηκε στα ιστορικά στοιχεία, η οθωμανική περίοδος της πόλης των Γιαννιτσών αποτελεί σημαντική φάση στην πορεία της στο χρόνο και το γεγονός διατήρησης ενός συνόλου μνημείων αυτής της εποχής, πρέπει να προβληθεί και αξιοποιηθεί, προς όφελος της πόλης. Όπως φαίνεται και στον χάρτη, η χωροθέτηση τους στον πολεοδομικό ιστό της πόλης δημιουργεί έναν συνεχόμενο τεθλασμένο άξονα που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για έναν ιστορικό περίπατο. Ένα δίκτυο διαμορφωμένων διαδρομών και ειδικής σήμανσης στην πόλη θα μπορούσε να προβάλλει αυτήν την πορεία, καλώντας τον κάτοικο ή τον επισκέπτη να την ακολουθήσει. Επιπλέον, η ενοποίηση μπορεί να επιτευχθεί σε δεύτερο επίπεδο και μέσα από τις χρήσεις που θα αποκτήσουν. Εκτός από επισκέψιμα μνημεία, μπορούν να φιλοξενούν χώρους πολιτισμού, εκδηλώσεων και μουσειακές χρήσεις, ώστε να ενταχθούν στην κοινωνική ζωή της πόλης και να προκαλούν κάθε φορά το ενδιαφέρον για τον «ιστορικό περίπατο».

1. Εκκλησία Αγ. Παρασκευής
2. Τμήμα λουτρού
3. Τέμενος Ισκεντέρ Μπέη
4. Κτήρια παλιάς αγοράς
5. Λουτρό του Γαζή Εβρενός
6. Μαυσωλείο του Γαζή Εβρενός
7. Πύργος του Ρολογιού
8. Τουρμπές του Αχμέτ Μπέη
9. Πολυκέντρο
10. Λουτρό του σεΐχη Ιλαχή
11. Τέμενος του σεΐχη Ιλαχή

Εικ.24- Η θέση των μνημείων στον πολεοδομικό ιστό της πόλης.

Υποσημειώσεις

[47] Τ.Ε.Ε., 2010, Τ.Κ.Μ. Πολεοδομικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: Προβλήματα θεσμικού πλαισίου & εφαρμογής και προτάσεις μεταρρύθμισης, www.portal.tee.gr

[48] www.giannitsa.gr

Το λουτρό του Γαζή Εβρενός

Β1. Τοπογραφία

Τα λουτρά Εβρενός βρίσκονται σε οικόπεδο με συνολικό εμβαδόν Ε=1454,80 τ.μ., το οποίο ανήκει στο Ο.Τ. 32α, μέσα στο σχέδιο της πόλης των Γιαννιτσών και επί των οδών Στράντζης και Καραολή, όπως αποτυπώνεται στο Τοπογραφικό Διάγραμμα που συνοδεύει την πράξη αρ.11870/06-03-2002.

Το οικόπεδο συνορεύει στα βόρεια με οικόπεδο με εμβαδόν Ε=265,94 τ.μ., ανατολικά με την οδό Στράντζη, νότια με οικόπεδο με εμβαδόν Ε=446,60 τ.μ. και δυτικά με την οδό Καραολή.

Το εμβαδόν του κτιρίου των λουτρών ανέρχεται σε Ε=203,00 τ.μ και εντοπίζεται στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, σε επαφή με το όμορο οικόπεδο.

Ιδιοκτησιακό καθεστώς

Κατά την οθωμανική περίοδο το συγκρότημα των λουτρών ήταν ιδιοκτησία της οικογένειας Εβρενός. Στη συνέχεια αποτελούσε ιδιοκτησία της οικογένειας Καϊάφα, μέχρι και την δεκαετία του 1990. Συγκεκριμένα το 1994 περιήλθε στην κατοχή της οικογένειας Αγγελάκη, σύμφωνα και με το συμβόλαιο αγοράς 2924/21-12-1994, υποθηκοφυλακείο Γιαννιτσών, τόμος 860, αρ.12.

Με την πράξη αρ.11870/06-03-2002 της συμβολαιογράφου Ανθούλας Σιγκούδη, Γιαννιτσά, οι ιδιοκτήτες παραχωρούν την χρήση στο Δημόσιο επ'αόριστον του τμήματος που καταλαμβάνουν τα λουτρά αλλά και του αύλειου χώρου γύρω από το μνημείο με την προϋπόθεση ότι αυτός θα παραμείνει ακάλυπτος καθώς και ότι διατηρούν το δικαίωμα της μεταφοράς του συντελεστή δόμησης του τμήματος οικοπέδου 203 τ.μ. που καταλαμβάνει το μνημείο ενώ θα ανεγερθεί τετραόροφη οικοδομή και θα γίνει διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου σύμφωνα με τα εγκεκριμένα από το Υπουργείο Πολιτισμού (Γενική Δ/νση Αρχαιοτήτων) σχέδια.

Ανταλλαγή όμορου οικοπέδου

Το 2010, με έγγραφο της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με Αρ. Πρωτ. 1608, 13.05.2010 προς τον Δήμο Γιαννιτσών, ζητήθηκε η ανταλλαγή του βόρειου όμορου οικοπέδου με άλλο οικόπεδο ιδιοκτησίας του Δήμου ή οποιαδήποτε άλλη ενέργεια, προκειμένου να επέμβουν στα κτίσματα του εν λόγω οικοπέδου που έρχονται σε άμεση επαφή με το μνημείο.

Η εισήγηση της Τεχνικής Υπηρεσίας με Αρ. Πρωτ. 13264, 15.06.2010 ήταν αρνητική, λόγω των οφειλών του Δήμου από την Πράξη Εφαρμογής και των ελάχιστων ιδιοκτησιών του. Επιπλέον προτείνει στην Αρχαιολογία να απευθυνθεί στην Κτηματική Υπηρεσία του Δήμου. Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν τα οικόπεδα στο Ο.Τ. 402 με Ε=530,84 τ.μ., στο Ο.Τ. 87Ε με Ε=339,31 τ.μ., και στο Ο.Τ. 425 με Ε=185,44 τ.μ. από την Πράξη Εφαρμογής και ένα οικόπεδο στο Ο.Τ. 104 με Ε=194,98 τ.μ. από την 3/92 Πράξη Τακτοποίησης και Αναλογισμού.

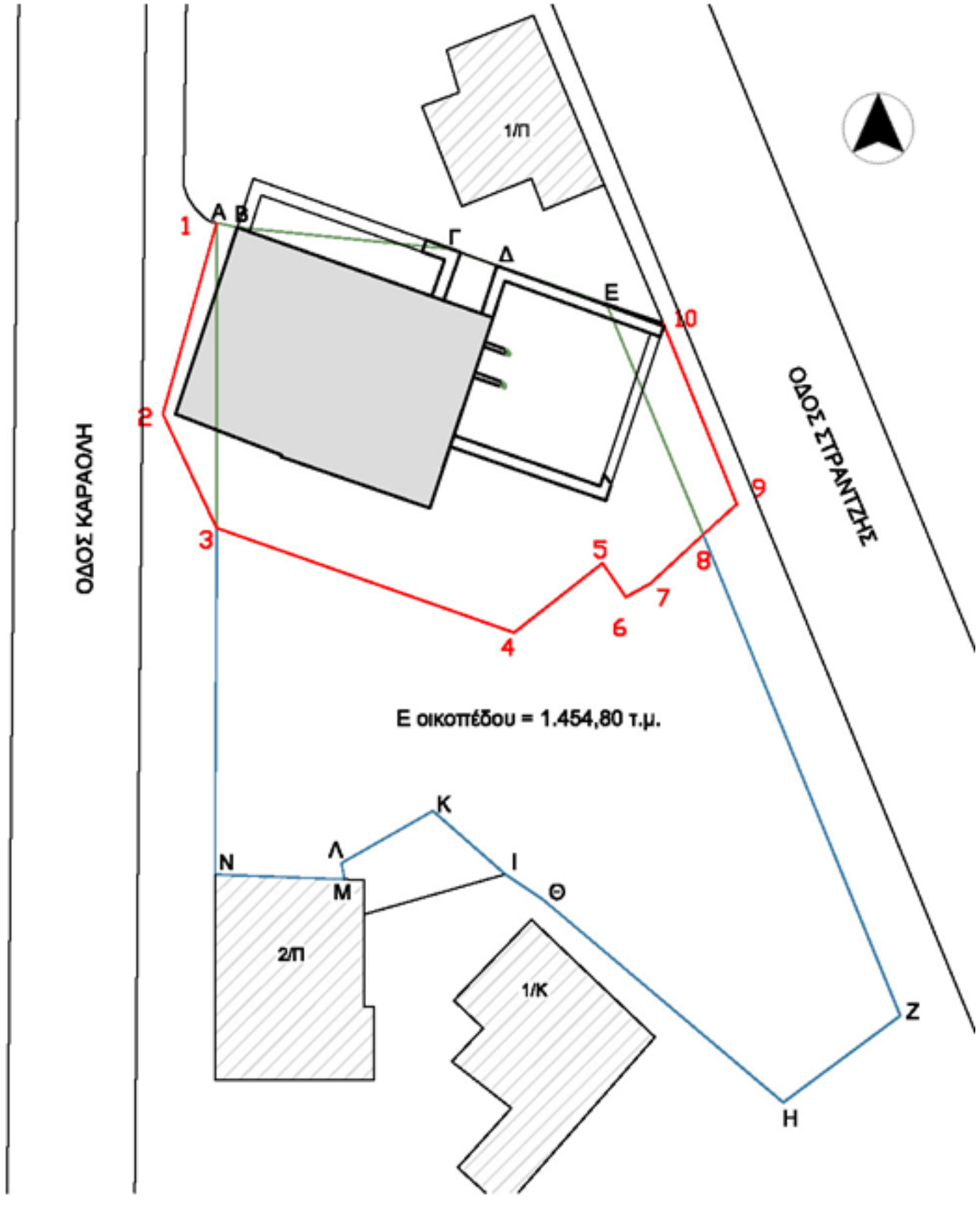

Εικ.24 Τοπογραφικό Σκαρίφημα όπου απεικονίζεται α αρχική ιδιοκτησία, ενώ με πράσινο χρώμα το τμήμα το οποίο έχει παραχωρηθεί. Με κόκκινο χρώμα απεικονίζεται η περίφραξη που τοποθετήθηκε από την 11η ΕΒΑ για την φύλαξη του μνημείου.

Β2. Γεωμετρική Αποτύπωση

Όσον αφορά την αποτύπωση χρησιμοποιήθηκε ο τρισδιάστατος σαρωτής laser FARO FOCUS3D.

Εν συντομία ο τρόπος λειτουργίας του είναι ο εξής: Αρχικά εκπέμπεται μια δέσμη ακτινών laser η οποία με τη βοήθεια ενός περιστρεφόμενου κατόπτρου διανέμεται στον χώρο σε ένα εύρος σάρωσης 360°(οριζόντιος κύκλος) x 305° (κατακόρυφος κύκλος). Η δέσμη αυτή ανακλώμενη από τα αντικείμενα του περιβάλλοντος χώρου, επιστρέφει στον δέκτη (σαρωτής) ορίζοντας την απόσταση του κάθε σημείου από τον δέκτη. Μέσω των μετρούμενων αποστάσεων ορίζονται εμβαδά και οι σχετικές οριζόντιες και κατακόρυφες γωνίες μεταξύ των σημείων του χώρου. Το αρχικό παράγωγο των μετρήσεων είναι ένα νέφος σημείων που προσφέρεται για περεταίρω επεξεργασία προκειμένου να αποδώσει ένα τρισδιάστατο μοντέλο με μετρητική και ποιοτική πληροφορία.

Αναλυτικότερα, τα χαρακτηριστικά του εν λόγω τρισδιάστατου σαρωτή scanner έχουν συγκεντρωτικά ως εξής:

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΡΙΣΔΙΑΣΤΑΤΟΥ ΣΑΡΩΤΗ FARO FOCUS3D

Πεδίο σάρωσης	360° x 305°.
Εμβέλεια	0.6 m - 120m.
Τυπική απόκλιση	σX = ± 2mm στα 10m
Ταχύτητα σάρωσης	122.000 - 976.000 σημεία/sec
Τεχνική ανίχνευσης	Σύγκριση φάσης
Δέσμη laser	λ = 905nm, κλάση 3R
Ελάχιστο βήμα σάρωσης	0.009° κατά τον οριζόντιο και τον κατακόρυφο κύκλο.

Οι μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση του τρισδιάστατου σαρωτή laser FARO FOCUS3D και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε μια σειρά λογισμικών για την επεξεργασία του νέφους των σημείων που προέκυψαν.

Αναλυτικότερα, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 29 σαρώσεις από τις οποίες οι 15 αφορούν εξωτερικά το κέλυφος του κτιρίου και των τμημάτων που σώζονται και οι 14 τους εσωτερικούς χώρους. Σε ορισμένους από τους εσωτερικούς χώρους, λόγω της πολυπλοκότητας που αναπτύσσουν στην ανωδομή, απαιτήθηκε παραπάνω από μία σάρωση ώστε να αποτυπωθεί το σύνολο των γεωμετρικών στοιχείων .

<u>Λογισμικά επεξεργασίας σαρώσεων</u>

Η επεξεργασία του μεγάλου όγκου πληροφοριών που συλλέχτηκαν σε κάθε μία από τις σαρώσεις, πραγματοποιήθηκε στα δύο λογισμικά τα οποία εν συντομία παρουσιάζονται παρακάτω:

Λογισμικό SCENE

Αρχικά χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό SCENE όπου έγινε το Colorization της κάθε σάρωσης και έγινε η εξαγωγή ενός αρχείου .pod για κάθε σάρωση. Στη συνέχεια έγινε η ένωση μεταξύ των επιμέρους σαρώσεων (registration) με αποτέλεσμα τη δημιουργία του συνολικού μοντέλου, το οποίο έχει ακρίβεια μερικών χιλιοστών.

Λογισμικό Point tools

Στο λογισμικό Point tools, αφού εισήχθησαν τα αρχεία .pod επεξεργάστηκαν με σκοπό την παραγωγή μετρητικής πληροφορίας. Δημιουργήθηκαν ένα σύνολο κατόψεων, ανόψεων τομών και όψεων, για τον σύνολο του μνημείου και κάθε εσωτερικό χώρο ξεχωριστά.

Συγκεκριμένα, οι ορθο-φωτογραφίες που παρήχθησαν είναι 10 για το σύνολο του κτιρίου που αφορούν κάτοψη, άνοψη, όψη, τομές και πάνω από 60 για να καλυφθεί το σύνολο των εσωτερικών χώρων ως προς τα αναπτύγματα τους και η μεταξύ τους σχέση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω λογισμικά απαιτούν τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή μεγάλης επεξεργαστικής δύναμης και μνήμης, με αποτέλεσμα ο φορητός υπολογιστής που ήταν διαθέσιμος να ανταποκρίνεται με μεγάλη χρονική καθυστέρηση.

Εικ.25- Ορθο-φωτογραφία τομής.

Εικ.26- Ορθο-φωτογραφία κάτοψης. Οι μαύροι κύκλοι επιδεικνύουν τη θέση τοποθέτησης του laser scanner.

Εικ.27- ο τρισδιάστατος σαρωτής laser FARO FOCUS3D.

Εικ.28- Ορθο-φωτογραφία λεπτομέρειας.

Εικ.29- Ορθο-φωτογραφία άνοψης.

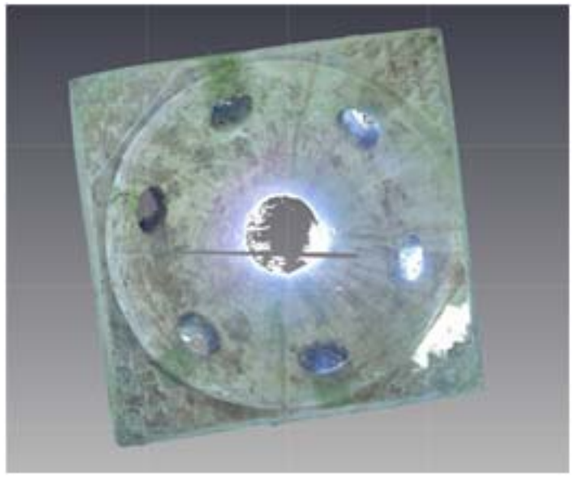

Εικ.30- Ορθο-φωτογραφία όψης.

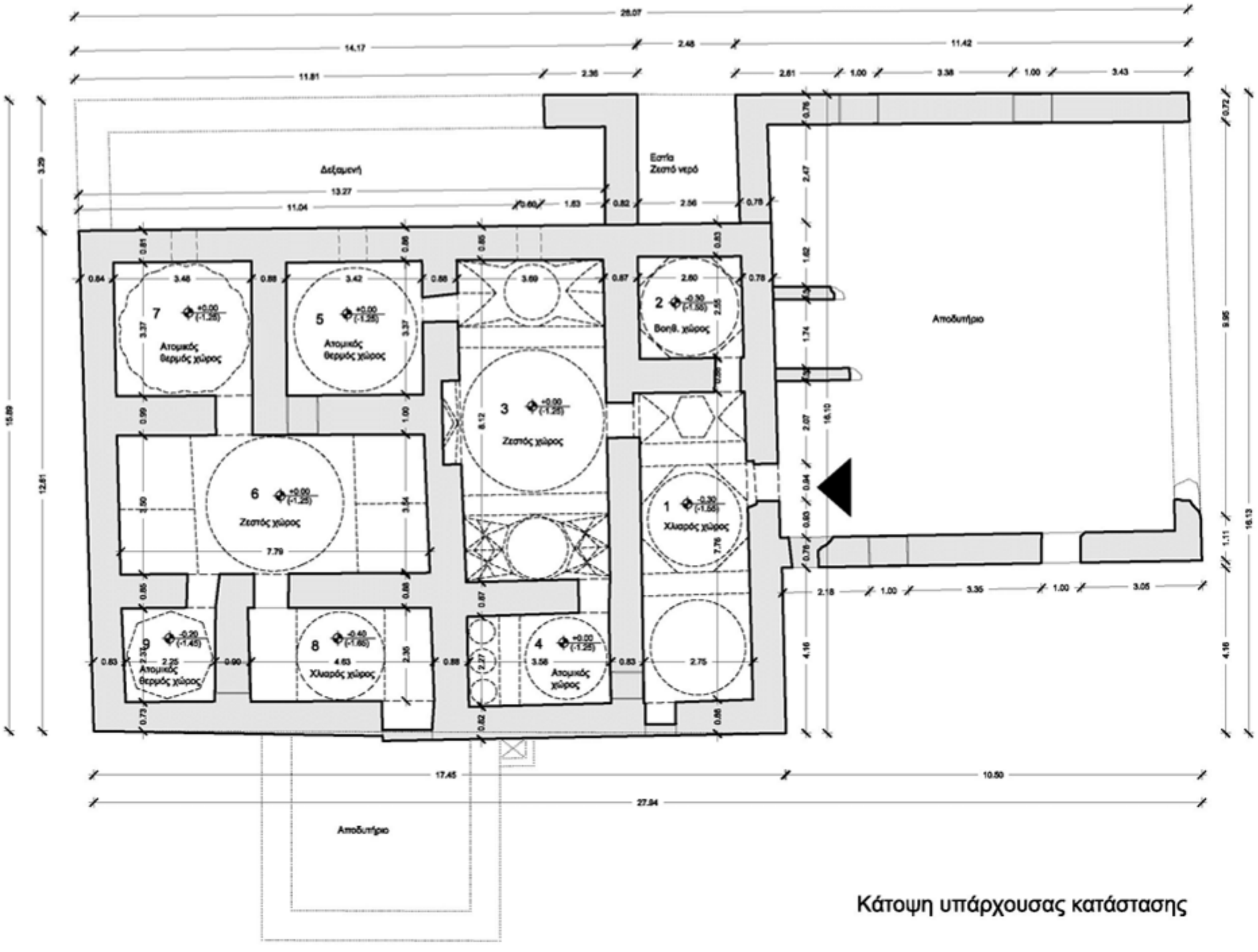

Κάτοψη υπάρχουσας κατάστασης

Β3. Ιστορική εξέλιξη των λουτρών

Οι ιστορικές αναφορές για την ύπαρξη λουτρικών χώρων ανάγονται στην προιστορική περίοδο, όταν αρχαιολογικά ευρήματα και λογοτεχνικές πηγές αποκάλυψαν οτι οι αρχαίοι λαοί, όπως οι Αιγύπτιοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Ασσύριοι και οι Ισραηλίτες χρησιμοποιούσαν το νερό στην καθημερινή ζωή ως θρησκευτική υπαγόρευση, αλλά και ως μέσο θεραπείας[49].

Στην αρχαία Ελλάδα τα θερμά και ψυχρά λουτρά εκτός από μέσο σωματικής καθαριότητας και στοιχείο αλληλοσυσχετιζόμενης ιαματικής και θρησκευτικής τελετουργίας, λαμβάνουν και τη σημασία επικουρικής ψυχαγωγικής δραστηριότητας.

Λόγω της χωροθέτησης τους και της άμεσης σχέσης τους με τους χώρους των γυμνασίων, την εποχή αυτή δημιουργείται η πρώτη μορφή του ξηρού εφιδρωτικού λουτρού ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες καθαριότητας των αθλητών[50]. Επίσης γνωστό ήταν και το ατμόλουτρο, με τον τύπου του οποίου ολοκληρώθηκε η λουτρική διαδικασία και σχηματίστηκε το πλήρες πρόγραμμα των θερμών λουτρών, που εμπεριείχε και το χλιαρό λουτρό σε ενδιάμεσο στάδιο[51].

Στην ρωμαϊκή περίοδο, η ελληνική λουτρική παράδοση συνεχίστηκε με αποτέλεσμα την περαιτέρω ανάπτυξη και συστηματοποίηση των λουτρών καθαριότητας και περίθαλψης[52]. Για την εξυπηρέτηση διαφόρων κοινωνικών σκοπών οι υπηρεσίες που προσέφεραν τα λουτρά αυξήθηκαν στο μέγιστο: μασάζ, αποτρίχωση, κομμώσεις, περιποίηση άκρων, αισθητική προσώπου και σώματος[53]. Οι Ρωμαίοι, ήταν αυτοί που διαμόρφωσαν τον οικοδομικό τύπο των λουτρών, συνέθεσαν πολύπλοκα λουτρικά συγκροτήματα μεγάλης κλίμακας και ενσωμάτωσαν την λουτρική παράδοση απόλυτα στην κοινωνικο-οικονομική και πολιτιστική ζωή τους, αποτελώντας σημείο αναφοράς[54].

Η παράδοση των λουτρικών συγκροτημάτων συνεχίστηκε κατά την βυζαντινή περίοδο, όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος έχτισε τη νέα του πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη σύμφωνα με το πρότυπο της παλιάς, τη Ρώμη, ώστε να τη συναγωνίζεται σε μεγαλοπρέπεια. Ακολουθώντας την νέα πρωτεύουσα, οι βυζαντινές πόλεις ανάλογα με το μέγεθος τους, απέκτησαν λουτρικά κτίρια ως ένδειξη πλούτου. Κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, η εξέλιξη των λουτρών παίρνει δύο κατεύθυνσεις, αυτή των λούσεων καθαριότητας και αυτή της θεραπευτικής αγωγής, ενώ στην ώριμη περίοδο το λουτρό καθιερώνεται ως κοινωνική πράξη, που αφορά τις ανάγκες των πολιτών για ψυχαγωγία[55]. Η μορφολογία των λουτρικών κτισμάτων χαρακτηρίζεται απο την μείξη της ελληνικής και της ανατολικής οικοδομικής τέχνης˙ η προσήλωση στις αναλογίες και τις αρμονικές μορφές είναι ελληνική, ενώ η χρωματική σπουδή είναι ανατολίτικη[56]. Κατασκευαστικά, στον τύπο των βυζαντινών λουτρών διακρίνεται η συστηματική χρησιμοποίηση των τούβλων, οι τρούλοι χωρίς αψιδες, τα σφαιρικά τρίγωνα, ο φωτισμός μέσω οπών στους τρούλους. Για την διακόσμηση των χώρων επιλέγονταν χρωματιστά επιχρίσματα, ορθομαρμαρώσεις τοίχων, μονολιθικοί κίονες με κιονόκρανα και ψηφιδωτά πλούσιας θεματολογίας. Όπως αναφέρεται και παρακάτω, τα βυζαντινά λουτρά επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τη μορφή και τη λειτουργία των ισλαμικών λουτρών, μετά την οθωμανική κατάκτηση της βυζαντινής αυτοκρατορίας[57].

Ήδη απο τον 11ο έως τον 15ο αιώνα με την κατάκτηση της Μικράς Ασίας απο τα ισλαμικά φύλα οι επιδρομείς ήρθαν σε επαφή με τα δημόσια λουτρά των βυζαντινών πόλεων[58]. Καθώς δεν έφεραν μαζί τους εδραιωμένες τις τέχνες, ο βυζαντινός πολιτισμός διατήρησε την πολιτιστική του θέση και το γόητρο του στην τουρκική κοινωνία. Τα βυζαντινά λουτρά κατασχέθηκαν και μετατράπηκαν σε χαμάμ, ενώ παράλληλα αποτέλεσαν πηγή αρχιτεκτονικής έμπνευσης για τα νέα κτίρια των λουτρών, λειτουργώντας έτσι καταλυτικά στην ανασύνταξη του λουτρικού τύπου χαμάμ[59].

Εκτός απο το Βυζάντιο, οι Οθωμανοί δέχτηκαν σημαντικές επιδράσεις και απο τα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα της Συρίας και της Αιγύπτου, τα οποία λειτούργησαν σαν κέντρα διάδοσης της λουτρικής παράδοσης. Τον 7ο αιώνα, κατά την διάρκεια της ισλαμικής δυναστείας των Ουμαγιάδων η πρωτεύουσα μεταφέρεται από τη Μεδίνα στη Δαμασκό με αποτέλεσμα την έντονη επίδραση του ελληνορωμαικού πολιτισμού, και έναν αιώνα αργότερα μεταφέρεται απο τους Αββασίδες στην Βαγδάτη, επιτρέποντας την αφομοίωση των στοιχείων του περσικού πολιτισμού.

Και στις δύο περιοχές, το αραβικό λουτρό είχε διαμορφωθεί μέσα απο την επαφή με τα κλασικά, βυζαντινά και πτολεμαικά αρχέτυπα και είχε εξελιχθεί στο πέρασμα των αιώνων. Καθώς η ισλαμική κοινωνία διατύπωσε σε μεγάλο βαθμό την αστική της συμπεριφορά σύμφωνα με τα μοντέλα της υψηλής αραβικής κουλτούρας, η αφομοίωση του λουτρού ήταν μονάχα απότελεσμα φυσικής εξέλιξης[60].

Λειτουργία των οθωμανικών λουτρών

Τα δημόσια χαμάμ αποτελούν τυπικά κτίρια του ισλαμικού κόσμου, αφού η εκπλήρωση των κανόνων υγιεινής ήταν συνυφασμένη με τις επιταγές της θρησκείας περί καθαριότητας και χρήσης του νερού[61]. Το Κοράνι επέβαλε τη λούση, θεωρώντας οτι εξαλείφει τα αμαρτήματα της ψυχής[62] και όριζε οτι η γενική καθαριότητα του σώματος πρέπει να γίνεται δύο φορές την εβδομάδα[63]. Επίσης, αναφέρει οτι μόνο το τρεχούμενο νερό, και όχι το στάσιμο, έχει ιδιότητες κάθαρσης, για αυτό είναι απαραίτητο το «ράντισμα» και οχι το βύθισμα σε δεξαμενή νερού[64]. Η θρησκευτική αυτή προδιαγραφή, που αφορούσε τον βαθύ σωματικό καθαρισμό και την πνευματική υπέρβαση, προσδιόρισε το είδος του εφιδρωτικού ξηρού λουτρού, γνωστού ως χαμάμ[65].

Καθώς οι συνθήκες ύδρευσης και οι οικονομικές συνισταμένες της εποχής, δεν επέτρεπαν την ύπαρξη ιδιωτικών λουτρών, τα δημόσια χαμάμ ήταν ανάμεσα στα πρώτα έργα που κατασκευαζαν οι Τούρκοι σε μία πόλη, για την εξυπηρέτηση του κοινού[66]. Στην εποχή των Μαμελούκων (1250-1517 μ.Χ.) τα χαμάμ χτίζονταν σαν προσοδοφόρα κληροδοτήματα του βακουφιού, ενός θρησκευτικού ιδρύματος. Τα έσοδα του χαμάμ χρησιμοποιούνταν για φιλανθρωπικούς σκοπούς του βακουφιού όπως η συντήρηση ενός τζαμιού, την πληρωμή ενός δασκάλου ή την ανακούφιση των φτωχών, ενώ υπήρχαν και τα οικογενειακά βακούφια που εξυπηρετούσαν ιδιωτικά συμφέροντα. Τα χαμάμ ιδρύονταν ως αφιερώματα από αξιωματούχους, είχαν μνημειακό χαρακτήρα και παρόλο που ανήκαν στην κερδοφόρα περιουσία ενός βακουφιού, έπαιζαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή εκείνης της εποχής[67]. Αποτελούσαν τόπο ξεκούρασης, χαλάρωσης, συνάντησης και κοινωνικής επίδειξης[68], ενώ συχνά για τους άνδρες ήταν και χώρος επαγγελματικών συζητήσεων και συμφωνιών. Ειδικά για τις γυναίκες, η προσέλευση στο λουτρό, εκτός από τους λόγους υγιεινής, αποτελούσε την κυριότερη κοινωνική εκδήλωση, αφού τους έδινε την ευκαιρία να ξεφύγουν για λίγο από το κλειστό περιβάλλον του σπιτιού[69]. Επιπλέον, λειτουργούσαν σαν βασικά σημεία αναφοράς για τις σημαντικότερες τελετουργίες στη ζωή του ανθρώπου, όπως η γαμήλια τελετή, το χαμάμ της λεχώνας, η τελετή της περιτομής, η τελετή της αναχώρησης των στρατεύσιμων κ.α.[70] Αξίζει να σημειωθεί ότι τα λουτρά χρησιμοποιούνταν συχνά και από μη μουσουλμάνους, για τους οποίους προβλεπόταν χώροι με στάσιμο νερό. Το στάσιμο νερό, δηλαδή το λούσιμο σε μπανιέρες υπήρχε μόνο για χρήση από μη μουσουλμάνους, για αυτό και οι μπανιέρες συναντιόνταν μόνο σε χαμάμ που δέχονταν χριστιανούς και εβραίους ή σε ιαματικά λουτρά[71].

Η λειτουργία ενός χαμάμ προϋπόθετε τόσο την ύπαρξη του κτιρίου, όσο και τον απαραίτητο εξοπλισμό, που περιλαμβανόταν στο κληροδότημα. Η κτιριακή ενότητα του οθωμανικού λουτρού αποτελείται από τους παρακάτω χώρους:

1. μία τρουλαία αίθουσα (camekân), το αποδυτήριο, η οποία θερμαίνεται χλιαρά για να αλλάζουν εκεί τα ρούχα τους οι λουόμενοι και να στεγνώνουν οι πετσέτες που χρησιμοποιούν[72]. Στο μέσο του χώρου αυτού υπήρχε σιντριβάνι ή κρήνη με τρεχούμενο νερό και περιμετρικά διαμορφωνόταν εσοχές για να αφήνουν οι επισκέπτες τα ρούχα τους[73]. Ο χώρος ήταν κατάλληλα διαμορφωμένος με σοφάδες και με μικρούς θαλαμίσκους, για την ανάπαυση των επισκεπτών, ενώ σε πολλά λουτρά αναπτυσσόταν και ένα δεύτερο επίπεδο με τη μορφή ξύλινου υπερώου, όπου υπήρχαν επιπλέον μικρά καμαράκια για τους λουόμενους[74]. Ο πρώτος αυτός χώρος λειτουργούσε και ως χώρος εισόδου και υποδοχής και για το λόγο αυτό υπήρχε και το δωμάτιο του χαμαμτζή, δηλαδή του διαχειριστή του λουτρού.
2. Η δεύτερη αίθουσα, ήταν ο χλιαρός χώρος (soğukluk) που είχε μέτρια θερμοκρασία (20-30 βαθμούς), ώστε να συνηθίσει το σώμα τη ζέστη πριν περάσει στην τρίτη αίθουσα[75] και συνήθως δεν υπήρχε ουσιώδης επίπλωση. Ο χώρος αυτός επικοινωνούσε επιπλέον με τους εξής βοηθητικούς χώρους: τα αποχωρητήρια, τους χώρους αποτρίχωσης και σε κάποιες περιπτώσεις με ένα χώρο που χρησίμευε για τον καθαρισμό και το στέγνωμα των πετσετών[76].

Εικ.31. Χώρος αποδυτηρίου ενός χαμάμ, όπου ο λουόμενος ξεκουράζεται και απολάμβανε τα κεράσματα και ροφήματα.

3. Η τρίτη αίθουσα, ήταν ο ζεστός χώρος (sicaklik ή iç hamam), με θερμοκρασία 38-40 βαθμούς[77]. Στο κέντρο της υπήρχε διαμορφωμένο ένα υπερυψωμένο επίπεδο σε σχέση με το δάπεδο , ώστε να σχηματιστεί η λεγόμενη ομφαλική πέτρα (göbektaşi), που χρησίμευε για τραπέζι μασάζ[78]. Περιμετρικά, υπάρχουν κυκλικές ή ορθογωνικές εσοχές (eyvan) και γούρνες με παροχή ζεστού και κρύου νερού, όπου πλένονταν οι πελάτες[79].
4. Σε άμεση επαφή με τον ζεστό χώρο, υπήρχαν ατομικοί θερμοί χώροι, στους οποίους η θερμοκρασία ξεπερνούσε κατά πολύ τους 40 βαθμούς[80]. Στον χώρο υπήρχαν θερμαινόμενοι πάγκοι[81] και κόγχες στις τοιχοποιίες για την τοποθέτηση των απαραίτητων καλλυντικών.

Σε επαφή με τους ζεστούς χώρους βρισκόταν ο χώρος θέρμανσης του νερού, που αποτελείται από τη δεξαμενή του νερού και την εστία από κάτω της. Η δεξαμενή ήταν ένας επιμήκης θολοσκεπής χώρος και επικοινωνούσε με έναν από τους πολύ ζεστούς χώρους μέσω ενός ανοίγματος μικρών διαστάσεων, για την περίπτωση που χρειαζόταν να καθαριστεί ή να επισκευαστεί[82], ενώ ταυτόχρονα μπορούσε να αφεθεί μέσω αυτού καυτός ατμός για το ατμόλουτρο. Στο πίσω μέρος του κτιρίου, δίπλα στην εστία, υπήρχε η αποθήκη με τα καυσόξυλα και συχνά υπήρχε ένας ημιυπαίθριος χώρος για τους θερμαστές, οι οποίοι τροφοδοτούσαν από έξω την εστία με ξύλα.

Η οργάνωση των χώρων του λουτρού γινόταν με βάση τη λειτουργία και τη διαδικασία λούσης, η οποία χωριζόταν σε τρία συμβολικά στάδια: τον εξαγνισμό, την εξυγίανση και την απόλαυση. Η αρχή γινόταν με την υποδοχή στον ψυχρό χώρο, ακολουθούσε η προσαρμογή, ο πρώτος καθαρισμός και η είσοδος στο θερμό χώρο και τέλος η φάση της παραμονής στο χώρο με τους ατμούς και το ζεστό νερό. Η έξοδος ακολουθούσε την αντίστροφη διαδοχή των παραπάνω φάσεων[83].

Η είσοδος στο χαμάμ γινόταν απευθείας από το δρόμο στο χώρο του αποδυτηρίου, όπου ο πελάτης απευθυνόταν στον διαχειριστή, που ήταν ταυτόχρονα και ταμίας. Αφού πλήρωνε το αντίτιμο, τον αναλάμβανε ο υπεύθυνος του βεστιαρίου, που του έδινε ένα λινό ύφασμα, δύο πετσέτες και ένα ζευγάρι ξύλινα τσόκαρα[84]. Στη συνέχεια, ο λουόμενος εισερχόταν στον χλιαρό χώρο, όπου παρέμενε μέχρι να εξοικειωθεί το σώμα του στη θερμοκρασία. Μετά την προσαρμογή του, σκεπασμένος με την ποδιά που του είχε δοθεί, οδηγείτο από τον επιστάτη για τα ασπρόρουχα στο ζεστό χώρο. Μόλις ο λουόμενος συνήθιζε την θερμότητα περνούσε σε έναν από τους ατομικούς χώρους, όπου παρέμενε μέχρι να ολοκληρωθεί η εφίδρωση[85]. Κατόπιν, επέστρεφε στον ζεστό χώρο, στην οποία γινόταν το τρίψιμο με τη βοήθεια του ειδικού τρίχινου γαντιού από κατσικότριχες, το καθάρισμα και, εφόσον το επιθυμούσε, οι μαλάξεις από το ειδικευμένο προσωπικό. Χρησιμοποιώντας ένα ειδικό κύπελλο, το τάσι, μπορούσε να δροσιστεί προτού δεχτεί τις επόμενες υπηρεσίες των υπαλλήλων του χαμάμ. Στη συνέχεια επέστεφε σε έναν από τους ατομικούς θερμούς χώρους, όπου συμπλήρωνε τον καθαρισμό του σώματος με λάδια, αρώματα και καλλυντικά[86]. Ύστερα από τον καθαρισμό, ο λουόμενος επέστρεφε σε κάποιο καμαράκι του αποδυτηρίου για να συμπληρώσει τις φροντίδες υγιεινής. Με την παρότρυνση του βοηθού, έβγαζε το λινό ύφασμα, τυλιγόταν με τα δύο πεσκίρια και στη συνέχεια ο υπεύθυνος τον οδηγούσε στον χώρο με τα ασπρόρουχα, τον στέγνωνε και τον τύλιγε με καθαρές πετσέτες. Έπειτα από την όλη διαδικασία, ο υπεύθυνος του αποδυτηρίου δεχόταν τον λουόμενο είτε στον χώρο εισόδου, είτε σε ένα από τα μικρά δωμάτια ανάπαυσης και του υποδείκνυε να ξαπλώσει, ενώ ο καφετζής του προσέφερε αναψυκτικά, καφέ ή πορτοκαλάδα. Ακολουθούσε το διάστημα της χαλάρωσης, έπειτα από την εξουθένωση που το σώμα είχε υποστεί, και διαρκούσε μέχρι να έρθει η ώρα για τους επόμενους πελάτες[87].

Κτιριακές υποδομές

Σημαντικό τμήμα για την λειτουργία του χαμάμ αποτελεί ο χώρος της εστίας και της δεξαμενής, ο οποίος δεν επικοινωνούσε με τους υπόλοιπους χώρους του χαμάμ. Το τμήμα αυτό είχε αυτόνομη προσπέλαση από το δρόμο, με σκοπό τον ευχερή εφοδιασμό της καύσιμης ύλης. Η εστία της φωτιάς τροφοδοτούνταν διαρκώς ώστε να διατηρείται σταθερή η θερμότητα του νερού στο χάλκινο καζάνι που υπήρχε σε τμήμα του δαπέδου της δεξαμενής. Το νερό στη συνέχεια κυκλοφορούσε μέσα από ένα δίκτυο πήλινων σωλήνων, που ήταν τοποθετημένοι στο πάχος των τοιχοποιιών, διαπερνώντας σχεδόν όλο το μήκος τους και εξωτερικά κατέληγαν σε ένα στόμιο για την διαφυγή του αέρα. Ο καπνός της φωτιάς που ζέσταινε το νερό διοχετευόταν από διαμορφωμένη δίοδο στον χώρο των υποκαύστων, κάτω από τα δάπεδα των χώρων του λουτρού θερμαίνοντας τους χώρους. Ταυτόχρονα, κατακόρυφοι πήλινοι καπναγωγοί διαμορφωμένοι στο πάχος των τοίχων των χλιαρών και θερμών χώρων ζέσταιναν τις τοιχοποιίες και απομάκρυναν τον καπνό μέσω καμινάδας. Ο ατμός που δημιουργούταν από το κοχλάζον νερό της δεξαμενής, διοχετευόταν από μικρά παράθυρα που υπήρχαν στη διαχωριστική τοιχοποιία από την δεξαμενή προς τους θερμούς ατομικούς χώρους. Ένα επιπλέον δίκτυο αγωγών στο πάχος των τοιχοποιιών σε ύψος 60 εκ. από το δάπεδο των χώρων, τροφοδοτούσαν με ζεστό και κρύο νερό τις κρήνες πάνω από τις γούρνες. Τα υπερχειλίζοντα νερά, μέσω δικτύου ρηχών καναλιών διαμορφωμένων στην περίμετρο των

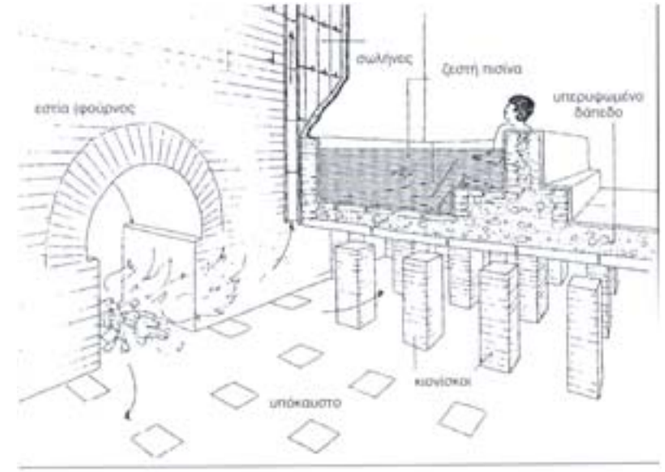

Εικ.34. Η λειτουργία των υπόκαυστων στις ρωμαϊκές θέρμες.

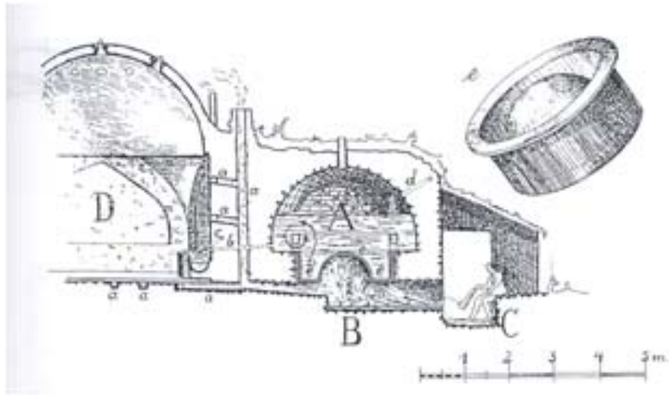

Εικ.32 – Ο χώρος καύσης και η δεξαμενή.

Α. χώρος καζανιού Β. εστία C. Χώρος τροφοδότησης εστίας. D. θερμός χώρος λουτρού.
a. υποδαπέδιοι σωλήνες-αγωγοί θερμότητας b. Αγωγοί ζεστού νερού στις κρήνες c. Αγωγοί κρύου νερού στις κρήνες d. Αγωγοί κρύου νερού στη δεξαμενή-καζάνι e. Καζάνι στρογγυλής διατομής

Εικ.33. Σχηματική λειτουργία των υπόκαυστων ενός λουτρού.

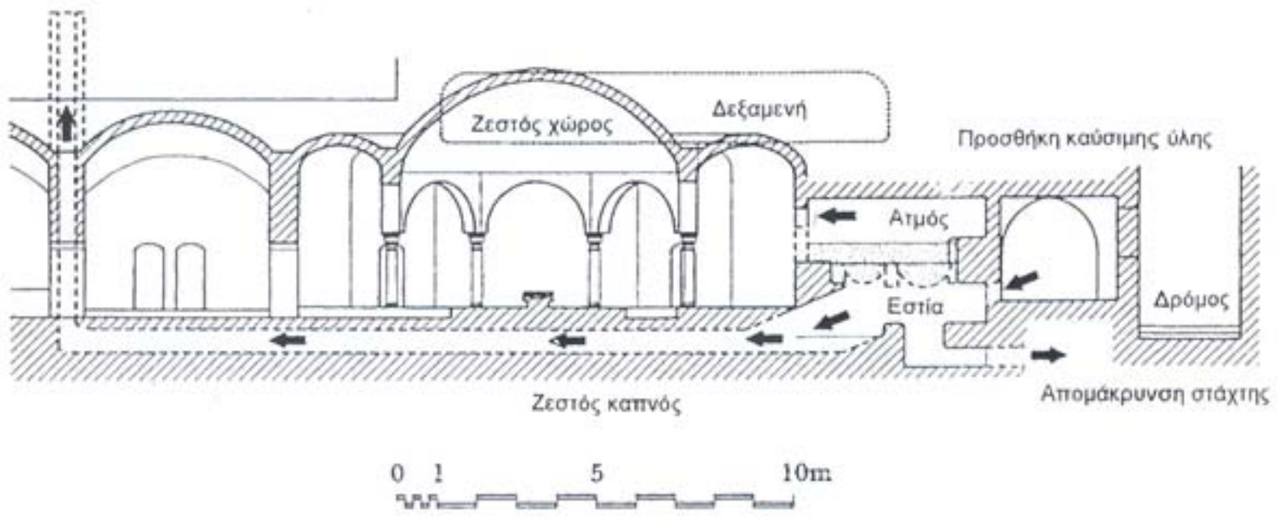

δαπέδων των θερμών χώρων, συγκεντρωνόταν και απομακρυνόταν.[88]

Στον χώρο της εστίας-δεξαμενής για να εξασφαλιστεί η προστασία και η μόνωση των τοιχοποιιών γύρω από τη φωτιά και το καζάνι χρησιμοποιούνταν ένα είδος χοντρού αμμοχάλικου, το «odtaşi» ιδιαίτερα ανθεκτικό στις υψηλές θερμοκρασίες. Αντίστοιχα, πάνω από τους κιονίσκους των υπόκαυστων έστρωναν ένα δάπεδο από πέτρινες πλάκες, το «saltaşi», το οποίο ήταν ανθεκτικό στην υγρασία και τη συμπύκνωση των υδρατμών. Η δεξαμενή του νερού επιχρίονταν με ένα είδος υδραυλικού κονιάματος, που αδιαβροχοποιούσε τα τοιχώματα, όπως το κουρασάνι των Βυζαντινών, το οποίο περιείχε θηραϊκή γη, άμμο, υδράσβεστο και θραύσματα κεραμιδιού. Ισχυρά κονιάματα παρόμοιας σύνθεσης χρησιμοποιούνταν και στους υπόλοιπους χώρους του λουτρού για να προφυλάσσονται οι τοιχοποιίες από την υγρασία και τη συμπύκνωση των υδρατμών.[89]

Όσο αφορά τον φωτισμό των χώρων, μόνο ο χώρος του αποδυτηρίου φωτιζόταν από μεγάλα παράθυρα στις περιμετρικές τοιχοποιίες. Οι υπόλοιποι χώροι φωτιζόταν μέσω φωτιστικών οπών στους θόλους, που προβλέπονταν κατά τη φάση της κατασκευής με την εισαγωγή ειδικά σχεδιασμένων κεραμικών στοιχείων στη θολοδομία. Οι φωτιστικές οπές είχαν κυκλικό ή αστεροειδές σχήμα, διατάσσονταν κατά ομόκεντρους κύκλους και καλύπτονταν με κώδωνες από φυσητό γυαλί. Αποτελούσαν τη μόνη πηγή φυσικού φωτός που διοχετεύονταν στον εσωτερικό χώρο και θεωρούνταν ότι οι φωτεινές δέσμες είχαν θεραπευτικές ιδιότητες.[90]

Τυπολογία των λουτρών

Τα οθωμανικά χαμάμ στον ελλαδικό χώρο κατατάσσονται σε τέσσερις τύπους σύμφωνα με την μελέτη της καθηγήτριας Στεφανίδου.

Ο πρώτος τύπος είναι επηρεασμένος από παλιότερα πρότυπα και εμφανίζει συγκεντρωτική διάταξη. Οι χώροι αναπτύσσονται σε κλειστή διάταξη, με το γενικό σχήμα της κάτοψης να τείνει προς το τετράγωνο και να κυριαρχεί η οριζόντια διάταξη. Τα χαμάμ του πρώτου τύπου αποτελούνται από μικρές επαναλαμβανόμενες μονάδες που καλύπτονται με μικρούς θόλους η κάθε μία. Κανένα στοιχείο του κτιρίου δεν τονίζεται ιδιαίτερα, ούτε καν ο χώρος των αποδυτηρίων, ο οποίος όταν υπάρχει είναι μικρός και έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με τους υπόλοιπους. [91] Η διαφοροποίηση σε σχέση με την χρήση των χώρων εντοπίζεται στην μικρή υπερύψωση του θόλου της ζεστής αίθουσας έναντι των υπόλοιπων θόλων. Η σχέση αυτή είναι γνωστή και παραπέμπει σε βυζαντινά και ρωμαϊκά πρότυπα, όταν το κέντρο βάρος του λουτρού, ο τόπος συναναστροφής και ψυχαγωγίας ήταν η ζεστή αίθουσα.

Ο δεύτερος τύπος χαμάμ είναι της τριμελούς γραμμικής διάταξης, όπου οι χώροι διατάσσονται γραμμικά κατά μήκος ενός άξονα όταν είναι μονό ή κατά μήκος δύο παράλληλων αξόνων όταν είναι διπλό. Η αίθουσα των αποδυτηρίων αποκτά κυρίαρχη θέση στην σύνθεση λόγω των μεγάλων διαστάσεων που αποκτά και της κάλυψης της με μεγάλο θόλο ή με ξύλινη στέγη. Επιπλέον, ο χώρος ανοίγεται προς τα έξω, καθώς στις ελεύθερες όψεις ανοίγονται μεγάλα παράθυρα και η είσοδος αποκτά μνημειακό χαρακτήρα.[92]

Ο τρίτος τύπος είναι ο συνεπτυγμένος γραμμικός και από δύο κύριους, τον χλιαρό και τον ζεστό καθώς και τον χώρο της εστίας, οι οποίοι είναι διατεταγμένοι κατά μήκος ενός άξονα. Συναντάται κυρίως σε μικρότερης κλίμακας και σημασίας χαμάμ, κυρίως από τον 17^{ο} αιώνα και μετά.

Ο τέταρτος τύπος είναι τα μονόχωρα χαμάμ, τα οποία ήταν κυρίως ιδιωτικά και χαρακτηρίζονται από τις εξαιρετικά μικρές διαστάσεις τους.

Εικ.35- Γυάλινα «ποτήρια» που κάλυπταν τις φωτιστικές οπές των θόλων.

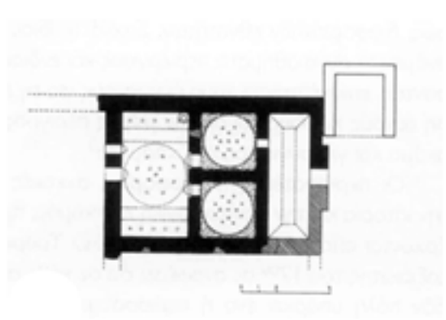

Εικ.36- Τύπος Α, Χαμάμ Αχί Τουρχάν, Φέρρες

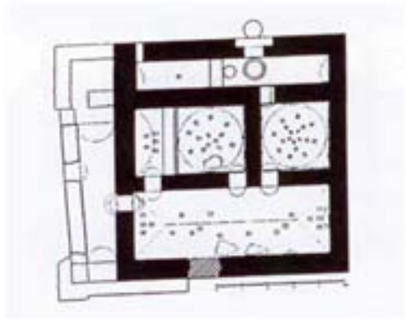

Εικ.37- Τύπος Α, Χαμάμ στο κάστρο, Μεθώνη.

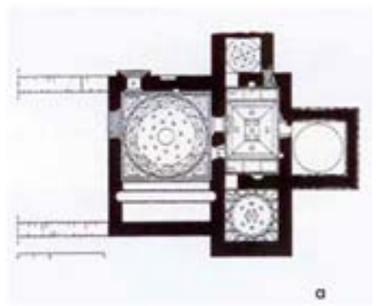

Εικ.38- Τύπος Β, Χαμάμ Ορούτς Πασά, Διδυμότειχο.

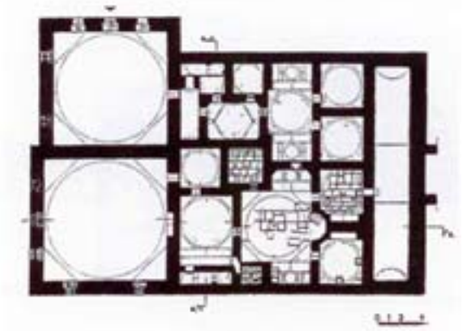

Εικ.39- Τύπος Β, Παζάρ Χαμάμ, Θεσσαλονίκη

Εικ.40- Τύπος Β, Χαμάμ στη Χαλκίδα.

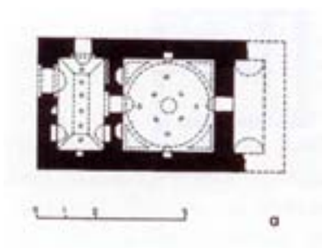

Εικ.41- Τύπος Γ, Χαμάμ στην όχθη του Κρυορέματος, Ποδοχώρι.

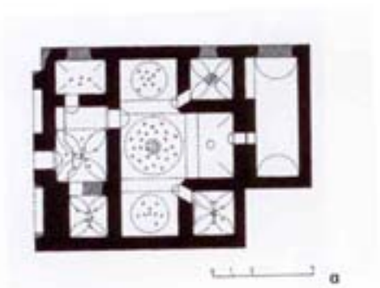

Εικ.42- Τύπος Γ, Χαμάμ στο Κάτω Κάστρο, Μυτιλήνη.

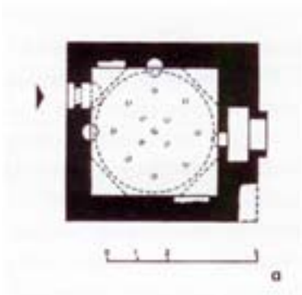

Εικ.43- Τύπος Δ, Χαμάμ στην Οδό Ζωοδόχου Πηγής, Ρετζίκι.

Β4. Ιστορικά Στοιχεία Μνημείου

Τα ιστορικά διαθέσιμα στοιχεία για το χαμάμ του Γαζή Εβρενός είναι ελάχιστα και αποσπασματικά.

Την ύπαρξη του λουτρού αναφέρει ο Εβλιγιά Τσελεμπή, γνωστός Τούρκος περιηγητής και συγγραφέας του 17ου αιώνα, ο οποίος περιγράφει τρία λουτρά στα Γιαννιτσά:

"…Συνολικά υπάρχουν τρία λαμπρά λουτρά. Το πιο αξιέπαινο από όλα για την ατμόσφαιρά του, το κτίριο του, τους υπηρέτες του και τα χαλιά του είναι το λουτρό του Γαζή Εβρενός Μπέη…"

Και συνεχίζει με την περιγραφή των άλλων δύο λουτρών, τα οποία είναι το λουτρό του Αχμέτ Μπέη στην αγορά και το λουτρό του Σεΐχη Ιλαχή.[93]

Το χαμάμ αποτελεί ένα από τα πρώτα κτίσματα που ανοικοδομήθηκαν με την ίδρυση τη πόλης από τον Γαζή Εβρενός. Στην άποψη αυτή συνηγορεί και η χρονολόγησή του, σύμφωνα με την μορφολογία των αρχιτεκτονικών του στοιχείων που ανάγουν την κατασκευή του στα 1385/1395 μΧ, καθώς διακρίνονται πρώιμα οθωμανικά μοτίβα στους θόλους.[94]

Σύμφωνα με τη θέση του στον πολεοδομικό ιστό και σε σχέση με την οθωμανική παράδοση, σύμφωνα με την οποία τα χαμάμ ανήκαν σε βακούφια, ενισχύεται η άποψη ότι το χαμάμ του Γαζή Εβρενός ήταν μέρος ενός συμπλέγματος τεμένους-πτωχοκομείου, που υπήρχε σε κοντινή απόσταση. Η θέση του αρχικού τεμένους γνωστό ως Câmi-I Şerif, ταυτίζεται με το σημερινό μνημείο Ισκεντέρ-Μπέη τζαμί, και η κατασκευή του προσδιορίζεται ανάμεσα στην ίδρυση της πόλης και στον θάνατο του Γαζή Έβρενός, το 1417.[95]

Όπως προκύπτει από τα ιστορικά στοιχεία, το χαμάμ του Γαζή Εβρενός είναι το παλαιότερο μνημείο της πόλης και το μοναδικό κτίσμα που σώζεται στις μέρες μας, τόσο από το σύμπλεγμα του τεμένους, όσο και το πλήθος των κτισμάτων που χάρισε ο Γαζής Εβρενός στα Γιαννιτσά.

Άλλες σχετικές καταγραφές που αφορούν την περίοδο λειτουργίας του σε σχέση με μεταγενέστερες μετατροπές ή επεμβάσεις δεν έχουν βρεθεί, με αποτέλεσμα ο μόνος τρόπος αναγνώρισης των στοιχείων για την κατανόηση της ιστορίας του να είναι η επιτόπου έρευνα.

Επίσης δεν βρέθηκε φωτογραφικό υλικό που να απεικονίζει το μνημείο τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, όπως συμβαίνει με άλλα μνημεία των Γιαννιτσών, από το οποίο θα μπορούσαν να αντληθούν πληροφορίες για την αρχική μορφή του. Σώζεται μόνο μια φωτογραφία στην οποία φαίνεται τμήμα της βόρειας τοιχοποιίας του όγκου του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος, χωρίς όμως να είναι δυνατή η διάκριση επιπλέον στοιχείων.

Σε σχέση με την κατάσταση του μνημείου, από την δεκαετία του 1970 και μετά πληροφορίες αντλούνται από το αρχείο φωτογραφιών της ΕΒΑ, όταν πραγματοποιήθηκε η απομάκρυνση των προκτισμάτων που υπήρχαν στην περίμετρο του μνημείου.

Το 1990 κηρύχτηκε διατηρητέο σύμφωνα με την Υ.Α. ΥΠ.ΠΟ./ΑΡΧ/Β1/Φ36/6095/148/25-4-1990 (Φ.Ε.Κ. 355/Β/13-6-1990).

Περιγραφή

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, το χαμάμ του Γαζή Εβρενός ανήκει στην κατηγορία των διπλών λουτρών, με ξεχωριστά τμήματα των ανδρών και των γυναικών. Πρόκειται για ισόγειο κτίριο που αναπτύσσεται σε τρεις όγκους σε αντιστοιχία με τις λειτουργίες των χώρων, συνολικού εμβαδού περίπου 405τ.μ. Ο κύριος όγκος των χλιαρών και θερμών χώρων αναπτύσσεται σε εμβαδόν περίπου 220τ.μ., από τα οποία τα 115τ.μ. εξυπηρετούν το γυναικείο τμήμα και το 105τ.μ. το ανδρικό τμήμα. Στο γυναικείο τμήμα προσμετρούνται οι πέντε χώροι στα δυτικά, όπως ήταν πιθανό η αρχική χρήση, και στο αντρικό οι τέσσερις χώροι στην ανατολική πλευρά. Στην ίδια πλευρά αναπτυσσόταν ο όγκος του χώρου του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος, που καλύπτει περίπου 130τ.μ.

Με τα σημερινά δεδομένα, δεν γνωρίζουμε εάν υπήρχε αντίστοιχο τμήμα στην νοτιοδυτική πλευρά του κτιρίου που να διαμορφώνει το αποδυτήριο του γυναικείου τμήματος. Ο τρίτος όγκος αφορά την δεξαμενή και την εστία του λουτρού και αναπτυσσόταν σε επιφάνεια περίπου 55τ.μ. στην βόρεια πλευρά.

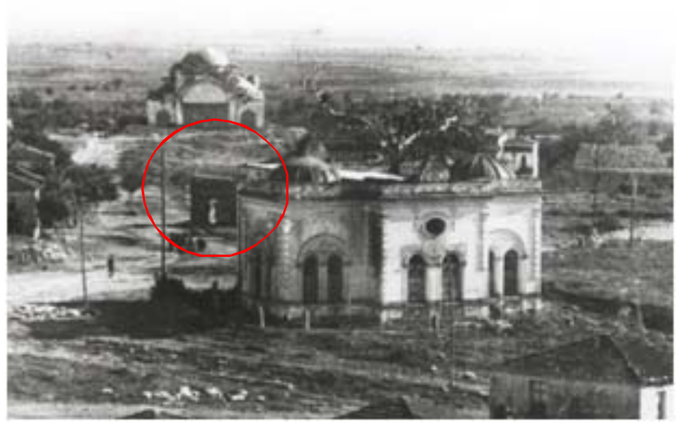

Εικ.44-Ιστορική φωτογραφία που φαίνεται τμήμα της τοιχοποιίας του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος.

Εικ.45-Κάτοψη αποτύπωσης του χαμάμ, όπως σώζεται σήμερα.

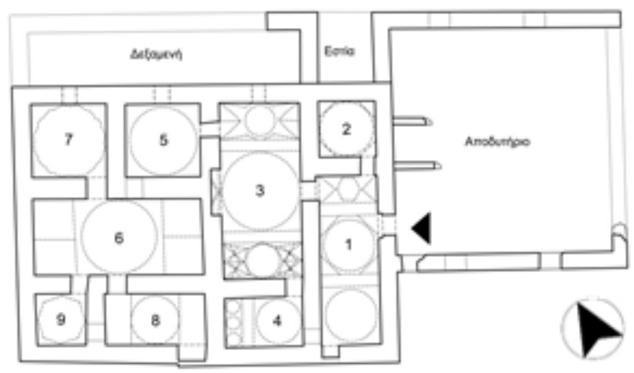

Εικ.46- Ορθοφωτοχάρτης στην περιοχή του μνημείου. Διακρίνεται η σχέση του με τον πολεοδομικό ιστό.

Εικ. 47. Άποψη του κτιρίου από τη νοτιοδυτική πλευρά.

Εικ.48,49- Νοτιοανατολική Άποψη

Εικ.50- Βορειοδυτική Άποψη

Εικ.51- Νοτιοδυτική Άποψη

Πριν την περιγραφή των ιστορικών φάσεων κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστούν συνοπτικά τα στοιχεία τεκμηρίωσης που εντοπίστηκαν στο κτίριο και οδήγησαν στον διαχωρισμό των φάσεων.
Με την μελλοντική ανασκαφική διερεύνηση είναι πιθανό να αποκαλυφθούν επιπλέον στοιχεία σε αυτά.

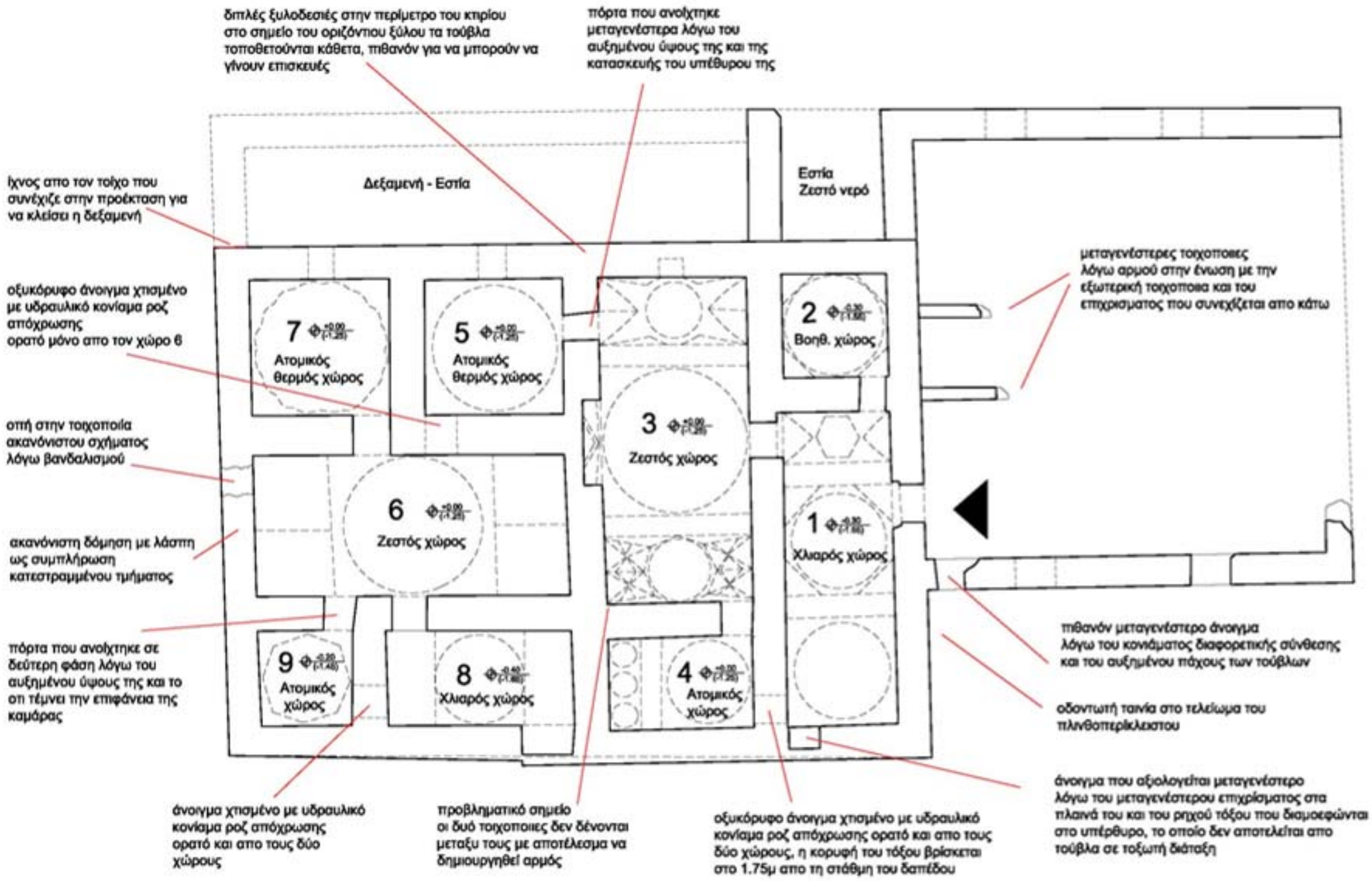

Κάτοψη με τα στοιχεία που αφορούν τις ιστορικές φάσεις.

Β5. Ιστορικές φάσεις

1η φάση – 2η φάση

Αρχική κατασκευή που χρονολογείται στο 1395 μέχρι την απελευθέρωση το 1912, που σύμφωνα με μαρτυρίες λειτουργούσε ως λουτρό.

Στην αρχική μορφή, είναι πιθανό διαχωρισμός των χώρων του κυρίως όγκου να ήταν διαφορετικός από ότι είναι σήμερα. Το ανδρικό τμήμα περιλάμβανε το αποδυτήριο και τον χλιαρό χώρο που επικοινωνούσε με ένα βοηθητικό χώρο και δύο ζεστούς χώρους, έναν ομαδικό και ένα ατομικό. Στο γυναικείο τμήμα είναι πιθανό να υπήρχε αντίστοιχος χώρος αποδυτηρίου, για τον οποίο δεν υπάρχουν προς το παρόν στοιχεία, και στη συνέχεια ο χλιαρός χώρος σε άμεση επικοινωνία με έναν βοηθητικό χώρο. Ακολουθούσε ο ομαδικός ζεστός χώρος από τον οποίο υπήρχε πρόσβαση σε δύο ατομικούς ζεστούς χώρους.

Στην δεύτερη φάση, πιθανόν για λειτουργικές ανάγκες τροποποιούνται οι σχέσεις των χώρων μεταξύ τους, με την αλλαγή θέσης κάποιων ανοιγμάτων. Δεν μπορεί να προσδιοριστεί η αλλαγή αυτή, όμως λόγω των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν προσδιορίζεται ότι είναι φάση κατά την λειτουργία του λουτρού και για τον λόγο αυτό 1η και 2η φάση τοποθετούνται σε κοινό χρονικό διάστημα. Στο ανδρικό τμήμα, προστίθεται ένας από τους ατομικούς χώρους του γυναικείου τμήματος, του οποίου η αρχική πρόσβαση καταργείται και η πρόσβαση ανακτάται από τον ομαδικό ζεστό χώρο του ανδρικού τμήματος. Παράλληλα, από τον ίδιο χώρο δημιουργείται πρόσβαση προς τον αρχικό ατομικό χώρο, του οποίου η αρχική επικοινωνία με τον χλιαρό χώρο καταργείται. Στο γυναικείο τμήμα, το άνοιγμα μεταξύ του χλιαρού και του βοηθητικού χώρου κλείνεται και η πρόσβαση στον βοηθητικό χώρο επιτυγχάνεται από τον κεντρικό ζεστό χώρο.

3η φάση

Χρονολογικά προσδιορίζεται από την απελευθέρωση το 1912 μέχρι τη δεκαετία του 1980.

Περιλαμβάνονται επεμβάσεις κυρίως εξωτερικά του λουτρού, που είναι πιθανόν να αφορούν και την απώλεια υλικού από τους περιμετρικούς όγκους των αποδυτηρίων και της δεξαμενής, λόγω επαναχρησιμοποίησης του και αφαίρεση των στοιχείων εξοπλισμού από τους εσωτερικούς χώρους.

Το 1914 με την εγκατάσταση των προσφύγων από την Στράντζα της Ανατολικής Θράκης και το 1922 με τους πρόσφυγες από την Μικρά Ασία, είναι πιθανό να κατασκευάζονται τα κτίρια σε επαφή με το κτίριο, που εντοπίζονται σε παλιές φωτογραφίες.

Το 1945, στο κτίριο του Καϊάφα που βρίσκεται στην βορειοανατολική πλευρά στεγάζεται το Γ Δημοτικό Σχολείο. Την ίδια εποχή είναι πιθανό να γίνεται η εγκατάσταση των προσκόπων στο αντρικό τμήμα του λουτρού, όταν τα προσκοπικά σώματα επανιδρύθηκαν μετά την Κατοχή.

Μέχρι το τέλος αυτής της φάσης, είναι πιθανό να έχουν γίνει και οι επεμβάσεις με τσιμεντοκονία, οι οποίες εντοπίζονται σε ολόκληρο το σωζόμενο κτίριο.

4η φάση

Από την δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα με τα αρχεία, το 1980 κατεδαφίζεται το κτίριο του Δημοτικού Σχολείου στην βορειοανατολική πλευρά, ενώ τα εφαπτόμενα κτίρια που υπήρχαν στη νότια πλευρά επαναχρησιμοποιούνται ως κατοικίες. Το 1990 καθαρίζονται τα μπάζα από την κατεδάφιση του σχολείου και στη συνέχεια γκρεμίζονται και τα υπόλοιπα κτίρια που ήταν σε επαφή με το μνημείο, οδηγώντας στην σημερινή μορφή του.

Εικ.52-1974, Κτίριο του Καϊάφα στην ανατολική πλευρά στο οποίο στεγάστηκε το Γ' Δημοτικό Σχολείο. Είναι πιθανόν το κτίριο να κατασκευάστηκε ακριβώς στο περίγραμμα του αποδυτηρίου, ενσωματώνοντας τις υπάρχουσες τοιχοποιίες.

Εικ.54-Το λουτρό το 1990 μετά την κατεδάφιση του κτιρίου Καϊάφα .Διακρίνονται οι κατοικίες που επανακατασκευάστηκαν στην νότια πλευρά.

Εικ.53 – 1974, Τα ερείπια των κατοικιών που ήταν χτισμένα στην νότια πλευρά.

Εικ.55-1990, Μετά την απομάκρυνση των επιχωματώσεων και την αποκάλυψη του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος.

1η φάση

2η φάση

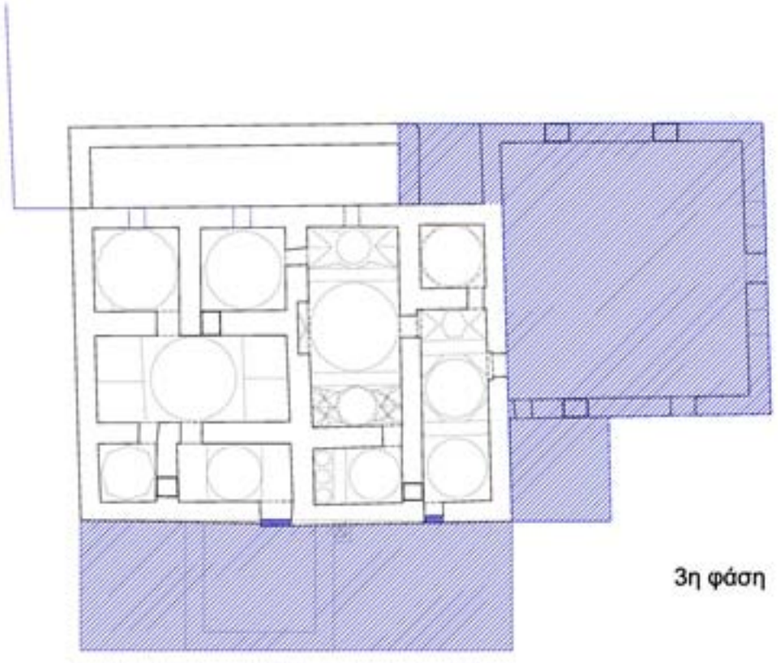

3η φάση

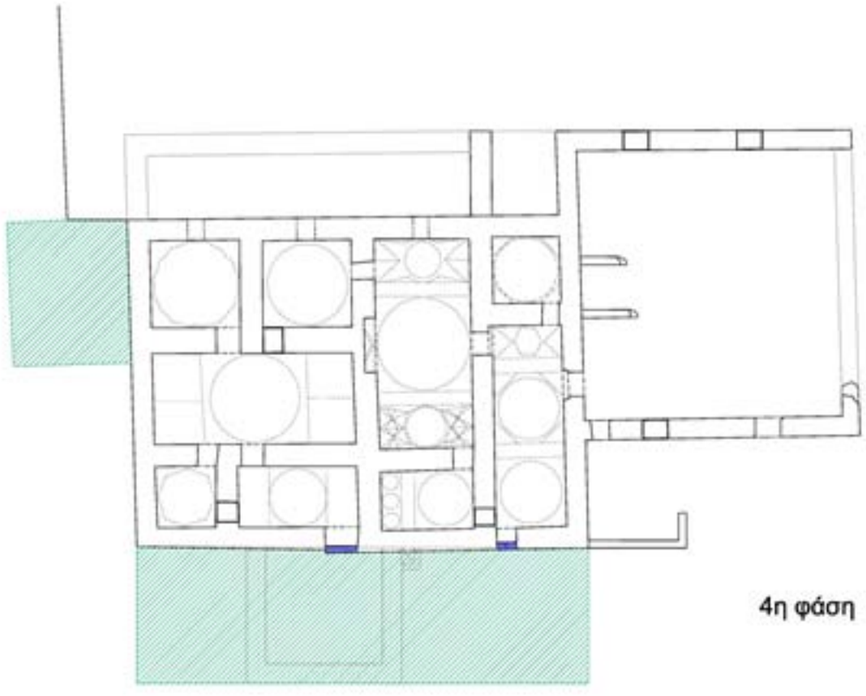

4η φάση

Υπάρχουσα κατάσταση

Β6. Τυπολογία-χρήσεις

Σύμφωνα με την κάτοψη του Kiel που αποτελούσε το μοναδικό δημοσιευμένο σχέδιο αποτύπωσης του μνημείου, η κατηγορία στην οποία είχε καταταχθεί το χαμάμ ήταν στον πρώτο τύπο με τη συγκεντρωτική διάταξη που αφορούσε και χρονολογικά τα πρωιμότερα παραδείγματα. Με την μελέτη όμως και την σύγχρονη αποτύπωση διαπιστώνεται ότι το κτίριο εμφανίζει και χαρακτηριστικά του δεύτερου τύπου, όπως η εξωστρεφής οργάνωση της κάτοψης και ο αυτόνομος χώρος του αποδυτηρίου.

Το χαμάμ όσο αφορά την τυπολογία του φαίνεται ότι ανήκει σε έναν μεταβατικό τύπο εξέλιξης, ο οποίος δεν συναντάται άλλο χαμάμ στον ελλαδικό χώρο, όπως αυτά έχουν δημοσιευθεί. Οργανώνεται σε δύο ανεξάρτητα τμήματα, ανδρών και γυναικών με είσοδο από διαφορετική πλευρά. Η διάταξη του κάθε τμήματος αναπτύσσεται διαφορετική από το ένα τμήμα στο άλλο , με αποτέλεσμα να σχηματίζονται δύο μεταξύ τους κάθετοι άξονες, και όχι παράλληλοι όπως συνηθίζεται την εποχή αυτή. Τα δύο τμήματα έχουν παρόμοιο μέγεθος, χωρίς να υπάρχει έντονη διαφορά υπεροχής έναντι του γυναικείου τμήματος, αν και είναι πιθανό το χαρακτηριστικό αυτό να προκύψει στον χώρο του αποδυτηρίου. Το αποδυτήριο του γυναίκειου τμήματος δεν σώζεται και απαιτείται ανασκαφική διερεύνηση για να καθοριστεί το μέγεθος του.

Στο ανδρικό τμήμα το αποδυτήριο κατέχει κυρίαρχο ρόλο στη σύνθεση και αναπτύσσεται ως ανεξάρτητος όγκος μεγάλων διαστάσεων ανταγωνιζόμενος σε μέγεθος το σύνολο των χλιαρών και ζεστών χώρων. Λόγω του πάχους των τοιχοποιιών συμπεραίνεται ότι καλυπτόταν με στέγη και όχι με θόλο, ο οποίος δεν θα μπορούσε να στηριχθεί στις αναλογίες του τόσο μεγάλου ανοίγματος από τόσο λεπτούς για την παραλαβή των ωθήσεων τοίχους. Περιμετρικά του όγκου, διαμορφώνονται μεγάλα παράθυρα, συμμετρικά ως προς κεντρικό άξονα. Οι χλιαροί και ζεστοί χώροι διατηρούν τα χαρακτηριστικά στοιχεία των πρώιμων κτιρίων, έχουν μικρές διαστάσεις, στεγάζονται με μικρούς θόλους και οι κύριος ζεστός χώρος είναι συνεπτυγμένος, χωρίς κόγχες στην περίμετρο του. Επιπλέον στη σύνθεση φαίνεται ότι κυριαρχούσε η οριζόντια διάσταση, σύμφωνα με παλαιότερα πρότυπα και όχι η κατακόρυφη, όπως συμβαίνει σε μεταγενέστερα παραδείγματα του δεύτερου τύπου.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι εντοπίζονται αρκετές ομοιότητες στα τυπολογικά στοιχεία του με τα χαμάμ της ίδιας εποχής στην Προύσα.

Στη συνέχεια περιγράφονται αναλυτικά οι επιμέρους χώροι του χαμάμ, όπως σώζονται σήμερα.

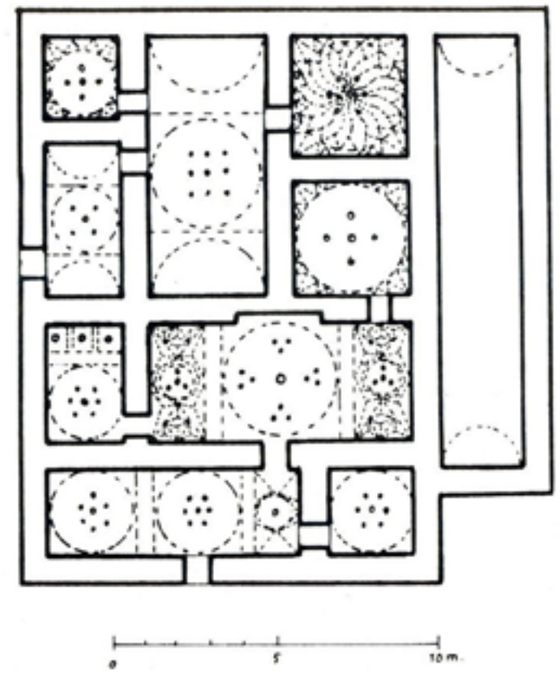

Εικ.56- Κάτοψη του χαμάμ του Γαζή Εβρενός σύμφωνα με τον Kiel. Ουσιαστικά απεικονίζεται ο κύριος όγκος, χωρίς τα τμήματα των αποδυτηρίων

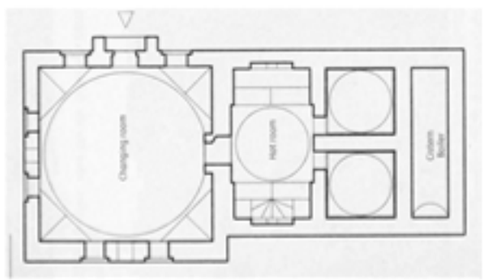

Εικ.57- Muradiye Hammam στην Προύσα, του 1425.

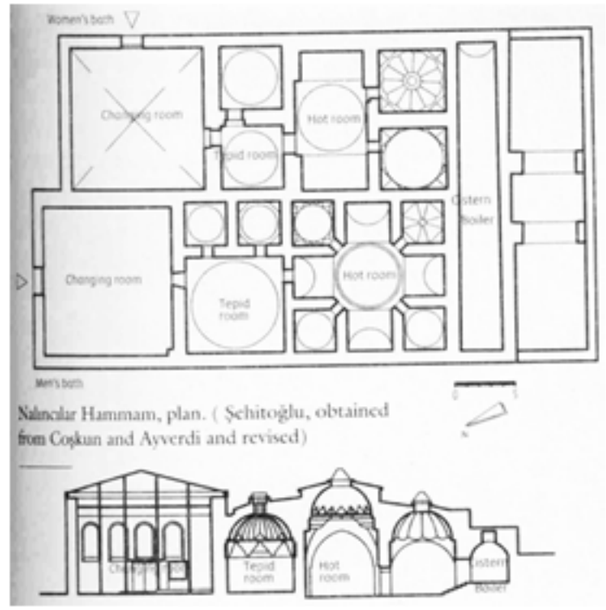

Εικ.58- Nalincilar Hammam στην Προύσα, πριν το 1389.

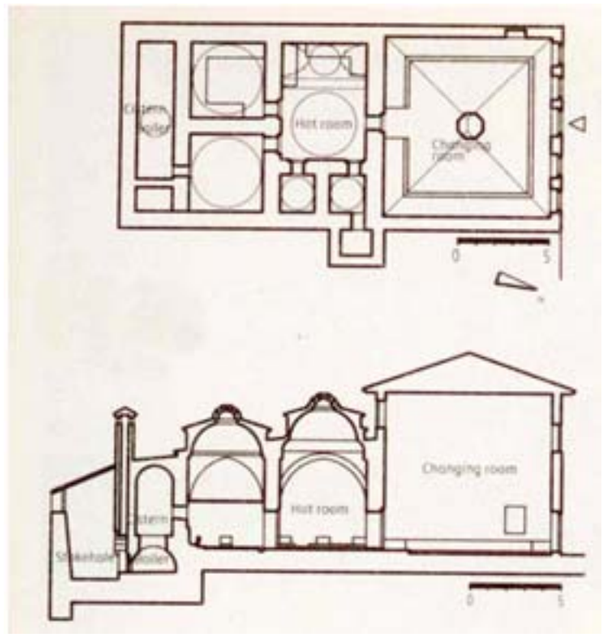

Εικ.59- Yesil Hammam στην Προύσα, πριν το 1485.

Περιγραφή χώρων

Αποδυτήριο

Το αποδυτήριο του ανδρικού τμήματος σώζεται με τη μορφή ερειπίων στη βορειοανατολική πλευρά του μνημείου. Ο αρχικός όγκος αναπτυσσόταν ελεύθερος στις τρεις πλευρές, ενώ η τέταρτη εφάπτεται με τον κύριο όγκο που περιλαμβάνει τους χλιαρούς και θερμούς χώρους. Στην σημερινή κατάσταση σώζονται οι δύο εξωτερικές τοιχοποιίες στη βόρεια και νότια πλευρά, σε ύψος περίπου 1,50μ από τη σημερινή στάθμη εδάφους.

Από την ανατολική τοιχοποιία σώζεται ελάχιστο τμήμα στη νοτιοανατολική γωνία, σύμφωνα με το οποίο καθορίζεται η θέση της και κατά συνέπεια οι διαστάσεις του όγκου του αποδυτηρίου, 11,80μ x 10,60μ. Οι εξωτερικές αυτές τοιχοποιίες έχουν κατά μέσο όρο πάχος 0,75μ και ορίζουν εσωτερικό χώρο διαστάσεων 10,40μ x 9,95μ που αποτελεί τον μεγαλύτερο ενιαίο χώρο του λουτρού, γεγονός που οφείλεται στην χρήση του. Όσων αφορά το ύψος του όγκου αυτού προκύπτει το συμπέρασμα ότι είχε αυξημένο ύψος σε σχέση με τον κύριο όγκο των χλιαρών και θερμών χώρων, γεγονός που συναντάται και σε άλλα παραδείγματα λουτρών της οθωμανικής περιόδου.

Στη νοτιοδυτική γωνία σώζεται σε μεγάλο ύψος τμήμα της αρχικής τοιχοποιίας, το οποίο ξεπερνάει κατά μία τουλάχιστον σειρά δόμησης, με βάση το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, τον κύριο όγκο, το ύψος του οποίου ορίζεται από το σωζόμενο γείσο στην επιφάνεια της όψης. Συμπληρωματικά του στοιχείου αυτού αναφέρεται ότι δεν υπάρχουν ίχνη στην σημερινή ανατολική όψη που να αφορούν τη στέγαση του αποδυτηρίου, για την οποία περισσότερα στοιχεία ίσως προκύψουν σε μελλοντική ανασκαφή.

Ο χώρος του αποδυτηρίου φωτιζόταν από τουλάχιστον τέσσερα εξωτερικά παράθυρα, πλάτους 1,00μ συμμετρικά τοποθετημένα, δύο στη νότια και δύο στη βόρεια τοιχοποιία. Τα τρία από αυτά έχουν χτιστεί σε μεταγενέστερη φάση, όπως διακρίνεται λόγω του διαφοροποιημένου τρόπου δόμησης, ενώ ένα στην νότια πλευρά παραμένει ανοιχτό. Στην ίδια τοιχοποιία υπάρχει άνοιγμα πλάτους περίπου 0,65μ με ημικυκλικό υπέρθυρο, το οποίο λόγω της σύνθεσης του κονιάματος δόμησής του και του πάχους των πλίνθων, αξιολογείται ως πιθανή μεταγενέστερη επέμβαση χωρίς να έχει διευκρινιστεί ο ρόλος του.

Η είσοδος στο αποδυτήριο, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του χώρου, πρέπει να αναζητηθεί στην ανατολική πλευρά, στην οποία μπορεί να υπήρχαν και επιπλέον παράθυρα. Από τη μεσοτοιχία της δυτικής πλευράς, μέσω του ανοίγματος Α1, πλάτους 0,95μ, επιτυγχανόταν η πρόσβαση στον χλιαρό χώρο. Η αρχική μορφή του ανοίγματος έχει αλλοιωθεί σημαντικά, όπως φαίνεται από μεταγενέστερες επεμβάσεις στο υπέρθυρο και πρέπει μελλοντικά να διερευνηθεί.

Περισσότερα στοιχεία για την διαμόρφωση και λειτουργία του χώρου δεν υπάρχουν, καθώς σταδιακές επιχωματώσεις έχουν ανυψώσει σημαντικά την στάθμη του εδάφους σε σχέση με το δάπεδο του αποδυτηρίου. Μια μελλοντική ανασκαφική έρευνα πιθανόν να επιφέρει στοιχεία σε σχέση με τα ζητήματα της θέσης και των γεωμετρικών χαρακτηριστικών των ανοιγμάτων, τη στάθμη και το υλικό του δαπέδου, ενδείξεις για την κάλυψη του χώρου – εάν ήταν θολωτή ή υπήρχε ξύλινη στέγη – και δεδομένα για τον εξοπλισμό του χώρου, όπως καθιστικά, κρήνες ή άλλες υποδομές.

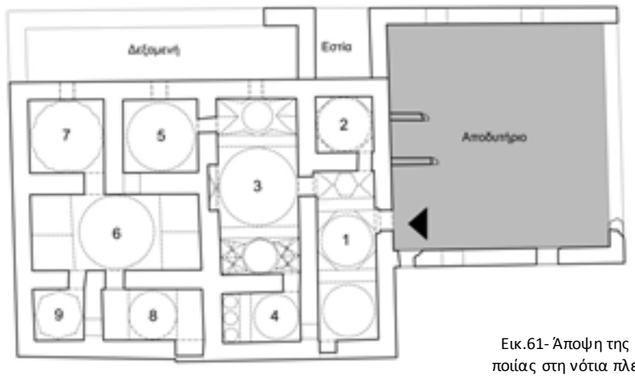

Εικ.60- Θέση του Αποδυτηρίου στην κάτοψη

Εικ.61- Άποψη της σωζόμενης τοιχοποιίας στη νότια πλευρά σε σχέση με τον κύριο όγκο του κτιρίου

Εικ.63- Λεπτομέρεια που αποδεικνύει ότι ο όγκος του αποδυτηρίου ξεπερνάει σε ύψος κατά μία τουλάχιστον σειρά δόμησης, με βάση το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, τον κύριο όγκο, το ύψος του οποίου ορίζεται από το σωζόμενο γείσο στην επιφάνεια της όψης

Εικ.62- Άποψη της σωζόμενης τοιχοποιίας στη νότια πλευρά. Στο δυτικό της τμήμα διακρίνεται τμήμα της σε μεγάλο ύψος στο οποίο εντοπίζονται στοιχεία για το ύψος του όγκου του αποδυτηρίου

Εικ.64- Άποψη των σωζόμενων τοιχοποιιών που ορίζουν και το περίγραμμα του όγκου

Χλιαρός Χώρος 1

Ο αμέσως επόμενος χώρος μετά τα αποδυτήρια, σύμφωνα με τη λειτουργία του λουτρού, είναι ο χλιαρός χώρος. Πρόκειται για ορθογώνιο χώρο διαστάσεων περίπου 7,80μ x 2,75μ, που έχει μεταβατικό χαρακτήρα και επικοινωνεί στη βόρεια πλευρά του με έναν βοηθητικό χώρο και στην δυτική με τον ομαδικό θερμό χώρο.

Τα ανοίγματα Α2 και Α3, διαστάσεων περίπου 0,65μ και 0,85μ αντίστοιχα, φαίνεται ότι έχουν αλλοιωθεί ως προς την μορφή τους, αλλά διατηρούν την αρχική θέση τους. Αντίθετα, το άνοιγμα Κ1 είναι πιθανόν μεταγενέστερο λόγω της κατασκευαστικής δομής του, και σύμφωνα με την τυπολογία και την χρήση του χώρου δεν θα πρέπει να υπήρχε εξωτερικό άνοιγμα στη νότια πλευρά. Το ενδεχόμενο να ήταν άνοιγμα επικοινωνίας με κάποιον άλλο χώρο δεν προκύπτει από κανένα μέχρι στιγμής στοιχείο του χώρου ή στην επιφάνεια της νότιας όψης, πρέπει όμως να διερευνηθεί σε μελλοντικές οικοδομικές εργασίες.

Ακόμα ένα σημείο που πρέπει να διερευνηθεί αποτελεί το ίχνος ανοίγματος Κ2, που φαίνεται στην γωνία Γ, το οποίο μεταγενέστερα έχει συμπληρωθεί. Έχει πλάτος περίπου 0,70μ και στο ανώτερο τμήμα του διαμορφώνεται οξυκόρυφο τόξο, ενώ λόγω επιχωματώσεων δεν είναι ορατό το κατώτερο τμήμα, σύμφωνα με το οποίο θα μπορούσε να διεξαχθεί κάποιο ασφαλέστερο συμπέρασμα για το αν ήταν πόρτα ή κόγχη.

Με βάση τα μέχρι τώρα στοιχεία που προκύπτουν από τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά και το γεγονός ότι το ίχνος του είναι ορατό και από τις δύο πλευρές της μεσοτοιχίας, υποθέτουμε ότι πρόκειται για πόρτα που εξασφάλιζε την άμεση επικοινωνία αυτού του χώρου με τον χώρο 4, η οποία χτίστηκε σε κάποια πρώιμη φάση, σύμφωνα με το υδραυλικό κονίαμα που έχει χρησιμοποιηθεί στην δόμηση για την πλήρωση του ανοίγματος.

Στην ανωδομή ο χώρος διαχωρίζεται σε τρία τμήματα, ασύμμετρα τοποθετημένα ως προς τον κατά πλάτος κεντρικό άξονα. Δύο οξυκόρυφα τόξα διαιρούν τον χώρο σε δύο ίσα τμήματα, πλάτους περίπου 2,70μ προς την νότια πλευρά και ένα τμήμα μειωμένου πλάτους 1,25μ προς την βόρεια πλευρά.

Το κεντρικό τμήμα καλύπτεται με θόλο διαμέτρου 2,35μ που αναπτύσσει οκταγωνικό τύμπανο ύψους 0,26μ και υποστηρίζεται από διακοσμημένα λοφία στον τύπο των σταλακτιτών. Ανάμεσα στους σταλακτίτες τοποθετούνται συνεχόμενα διακοσμητικά ανάγλυφα που προεξέχουν ελαφρώς και υποκείμενά τους σχηματίζεται οξυκόρυφο τόξο.

Το νότιο τμήμα, αντίστοιχα, καλύπτεται με θόλο διαμέτρου 2,40μ με δωδεκαγωνικό τύμπανο, ύψους 0,40μ, και υποστηρίζεται από απλής μορφής σφαιρικά τρίγωνα που αναπτύσσουν το καθένα αξονική νεύρωση. Στην επιφάνεια της τοιχοποιίας, οι απολήξεις των τριγώνων ενοποιούνται, σχηματίζοντας οξυκόρυφο τόξο.

Το βόρειο τμήμα του χώρου στεγάζεται με κεντρικό θολίσκο διαμέτρου περίπου 1,00μ, ο οποίος έχει υπερυψωμένη γένεση κατά 0,25μ και εξαγωνικό τύμπανο ύψους 0,40μ. Η στήριξή του γίνεται με τριγωνικής μορφής καμπυλωμένα επίπεδα που εδράζονται στις στενές πλευρές και διαμορφώνουν οξυκόρυφα τόξα στην επιφάνεια των περιμετρικών τοιχοποιιών.

Όσων αφορά το δάπεδο του χώρου, πρέπει να γίνουν ανασκαφικές τομές για να διαπιστωθεί η αρχική στάθμη, η οποία σύμφωνα με τα υπέρθυρα των ανοιγμάτων πρέπει να προκύψει τουλάχιστον μισό μέτρο πιο χαμηλά. Επιπλέον έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει η υποδομή για την υποδαπέδια θέρμανση με το σύστημα των υπόκαυστων, όπως φαίνεται από τον υπόγειο χώρο του χώρου 4 χωρίς να υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες.

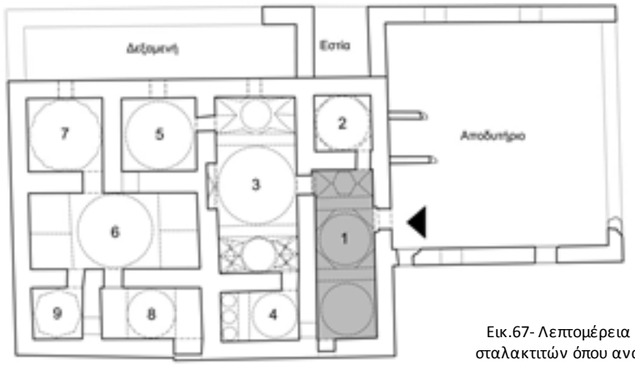

Εικ.65- Θέση του χλιαρού χώρου 1 στην κάτοψη

Εικ.67- Λεπτομέρεια των σταλακτιτών όπου ανάμεσά τους τοποθετούνται συνεχόμενα διακοσμητικά ανάγλυφα που προεξέχουν ελαφρώς

Εικ.66- Άποψη του θόλου του βόρειου τμήματος ο οποίος έχει υπερυψωμένη γένεση και στηρίζεται σε τριγωνικής μορφής καμπυλωμένα επίπεδα

Εικ.70- Άποψη του θόλου του νοτίου τμήματος που αναπτύσσει δωδεκαγωνικό τύμπανο που υποστηρίζεται από απλής μορφής σφαιρικά τρίγωνα με αξονική νεύρωση

Εικ.68- Άποψη της βορειοανατολικής πλευράς του χώρου, όπου διακρίνεται ο τριμερής διαχωρισμός της ανωδομής

Εικ.69- Άποψη του οξυκόρυφου τόξου που διαχωρίζει τα δύο επιμέρους τμήματα προς την βόρεια πλευρά. Στο βάθος διακρίνεται το άνοιγμα επικοινωνίας προς τον χώρο 2

Εικ.71- Άποψη του κεντρικού θόλου με τα διακοσμημένα λοφία στον τύπο των σταλακτιτών

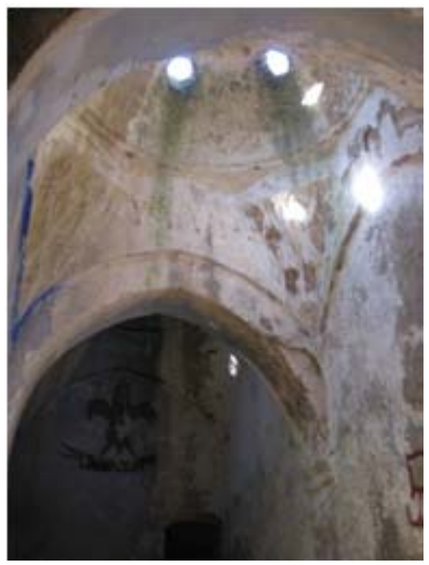

Βοηθητικός Χώρος 2

Όπως αναφέρθηκε, από τον χλιαρό χώρο επιτυγχάνεται η πρόσβαση σε έναν μικρό τετράγωνο χώρο, διαστάσεων 2,60μ x 2,60μ, ο οποίος πιθανόν είχε βοηθητικό χαρακτήρα, όπως προκύπτει από αντίστοιχα κτήρια.

Η κάλυψη του χώρου επιτυγχάνεται με ημισφαιρικό θόλο διαμέτρου 2,50μ με οκταγωνικό τύμπανο ύψους 0,25μ και στήριξη με σταλακτίτες, στην μεταξύ απόσταση των οποίων διαμορφώνονται συνεχόμενα διακοσμητικά ανάγλυφα.

Σε σχέση με την αρχική στάθμη του δαπέδου και την μέθοδο θέρμανσης του χώρου, θα πρέπει να πραγματοποιηθούν αντίστοιχες ανασκαφικές ενέργειες, όπως και στον χώρο 1. Σε σχέση με τον εξοπλισμό του χώρου, είναι πιθανό να υπήρχε κρήνη στο κέντρο του τοίχου ΓΔ, καθώς εντοπίστηκε οριζόντιος αγωγός ύδρευσης στη θέση αυτή. Επιπλέον, στον χώρο αυτό βρέθηκαν μία μαρμάρινη γούρνα και το θωράκιο της, τα οποία δεν είναι δυνατόν να ταυτιστούν αν ανήκαν στον χώρο αυτό, αλλά προσδιορίζουν την εικόνα που είχαν οι κρήνες.

Εικ.72- Άποψη του ημισφαιρικού θόλου με οκταγωνικό τύμπανο και στήριξη με σταλακτίτες

Εικ.73- Θέση του βοηθητικού χώρου 2 και του θερμού χώρου 3 στην κάτοψη

Εικ.74- Λεπτομέρεια των σταλακτιτών του θόλου με διακοσμητικά ανάγλυφα

Εικ.75- Άποψη της βορειοδυτικής πλευράς του χώρου, όπου διακρίνεται η κόγχη και το παράθυρο επικοινωνίας με τον χώρο της δεξαμενής

Εικ.76- Τμήμα της δυτικής τειχοποιίας όπου εντοπίστηκε οριζόντιος αγωγός και ορίζεται πιθανή θέση κρήνης

Θερμός Χώρος 3

Η πρόσβαση στον θερμό χώρο επιτυγχάνεται από τον χλιαρό χώρο μέσω του ανοίγματος Α3, πλάτους περίπου 0,90μ, το οποίο τοποθετείται κεντρικά στην ανατολική πλευρά. Ο χώρος είναι ορθογωνικός, διαστάσεων περίπου 8,20μ x 3,60μ, και στην ανωδομή διαιρείται σε τρία τμήματα συμμετρικά διατεταγμένα ως προς τον εγκάρσιο άξονα. Το κεντρικό τμήμα αναπτύσσεται σε αυξημένο πλάτος 3,70μ, ενώ τα πλευρικά έχουν πλάτος περίπου 1,60μ. Ο διαχωρισμός των τμημάτων επιτυγχάνεται με την ανάπτυξη δύο οξυκόρυφων τόξων, δομικού πάχους 0,50μ το καθένα.

Το κεντρικό τμήμα καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο, διαμέτρου περίπου 3,60μ, ο οποίος υποστηρίζεται από σχηματοποιημένα γεωμετρικής μορφής λοφία, που στο ανώτερο τμήμα τους διαμορφώνονται στον τύπο των ημιχωνίων. Στο ύψος της προέκτασης αυτού του τμήματος αναπτύσσονται συνεχόμενα διακοσμητικά ανάγλυφα, που προεξέχουν ελαφρώς σε σχέση με την επιφάνεια της τοιχοποιίας.

Στο πλευρικό βόρειο τμήμα σχηματίζεται θολίσκος διαμέτρου περίπου 1,40μ με οκταγωνικό τύμπανο ύψους 0,38μ. Η στήριξή του γίνεται με τριγωνικής μορφής καμπυλωμένα επίπεδα που εδράζονται στις στενές πλευρές και διαμορφώνουν οξυκόρυφα τόξα στην επιφάνεια των περιμετρικών τοιχοποιιών.

Αντίστοιχα, στο νότιο τμήμα διαμορφώνεται θολίσκος με διάμετρο 1,55μ με οκταγωνικό τύμπανο ύψους 0,26μ. Η στήριξή του γίνεται σε γεωμετρικά στοιχεία πολύπλευρης πυραμοειδούς μορφής, τα οποία εδράζονται στις στενές πλευρές και διαμορφώνουν οξυκόρυφα τόξα στην επιφάνεια των περιμετρικών τοιχοποιιών.

Στην δυτική πλευρά του χώρου, κεντρικά ως προς τον άξονα συμμετρίας, δημιουργείται οξυκόρυφη κόγχη με διαστάσεις 2.10 x 0,45μ και ύψος περίπου στο μισό του ύψους του χώρου. Η ανώτερη επιφάνειά της καμπυλώνεται, δημιουργώντας ανάγλυφα τριγωνικά στοιχεία, που απολήγουν στην κλείδα του τόξου που σχηματίζεται στην επιφάνεια της δυτικής τοιχοποιίας. Στο κέντρο της κόγχης καταλήγει πήλινος αγωγός, που πιθανόν ορίζει θέση κρήνης, ενώ ακόμα δύο θέσεις κρηνών εντοπίζονται στο κέντρο της βόρειας και της νότιας τοιχοποιίας.

Επιπλέον, στην βόρεια πλευρά υπάρχει οξυκόρυφο παράθυρο διαστάσεων 60 x 80 εκ, το οποίο επικοινωνεί με τον χώρο της δεξαμενής και πιθανόν εξυπηρετούσε την επισκεψιμότητα σε αυτή, όπως συμπεραίνεται και από άλλα κτίρια λουτρών.

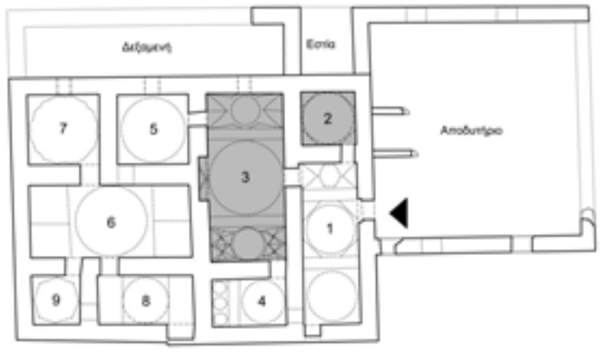

Εικ.77- Άποψη του κεντρικού ημισφαιρικού θόλου που υποστηρίζεται από γεωμετρικής μορφής λοφία

Εικ.78- Άποψη της νοτιοδυτικής πλευράς του χώρου, όπου διακρίνεται η κόγχη και το άνοιγμα πρόσβασης στον χώρο 4.

Εικ.79,80- Άποψη του ημισφαιρικού θόλου και των τόξων που διαχωρίζουν τα επιμέρους τμήματα. Λεπτομέρεια του σταλακτίτη και των ανάγλυφων διακοσμητικών στην επιφάνεια της τοιχοποιίας

Ατομικός Θερμός Χώρος 4

Πρόκειται για έναν χώρο διαστάσεων 3,60μ x 2,25μ, ο οποίος σήμερα επικοινωνεί με τον θερμό χώρο μέσω του ανοίγματος Α4, το οποίο όμως πρέπει να διερευνηθεί για το αν είναι μεταγενέστερο. Όπως αναφέρθηκε στην περιγραφή του χώρου 1, υπάρχει το ίχνος του ανοίγματος Κ2, το οποίο μπορεί να αποτελεί το αρχικό άνοιγμα πρόσβασης στον χώρο. Σε κάθε περίπτωση, η χρήση του χώρου ταυτίζεται καθώς η διαπιστωμένη ύπαρξη του συστήματος της υποδαπέδιας θέρμανσης οδηγεί στο συμπέρασμα του θερμού χώρου.

Ο χώρος στο επίπεδο της ανωδομής διαχωρίζεται με οξυκόρυφο τόξο δομικού πλάτους 0,50μ σε δύο άνισα τμήματα, πλάτους 2,30μ και 0,80μ.

Το δυτικό τμήμα στεγάζεται με θόλο διαμέτρου 2,05μ και δωδεκάγωνο τύμπανο με ύψος περίπου 0,65μ. Η στήριξη γίνεται με σφαιρικά τρίγωνα απλής μορφής, τα οποία ενοποιούνται στην επιφάνεια των τοιχοποιιών σχηματίζοντας οξυκόρυφα τόξα.

Το στενό τμήμα καλύπτεται με τρεις όμοιους θολίσκους διαμέτρου 0,65μ, οι οποίοι έχουν μικρή υπερύψωση των γενέσεών τους κατά 0,15μ. Η έδραση τους γίνεται σε οκταγωνική βάση που διαμορφώνεται από εγκάρσια οξυκόρυφα τοξύλια, στα ενδιάμεσα τμήματα των οποίων διαμορφώνονται διακοσμητικά γεωμετρικά ανάγλυφα.

Στην δυτική τοιχοποιία, η ύπαρξη οριζοντίου πήλινου αγωγού είναι πιθανό να ορίζει θέση κρήνης στο κέντρο της.

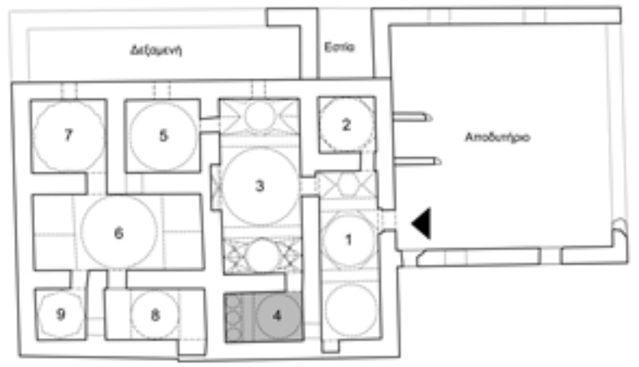

Εικ.85- Θέση του ατομικού θερμού χώρου 4 στην κάτοψη

Εικ.86- Άποψη του κεντρικού θόλου με δωδεκάγωνο τύμπανο και στήριξη σε σφαιρικά τρίγωνα απλής μορφής, που σχηματίζουν οξυκόρυφα τόξα

Εικ.83- Λεπτομέρεια των σφαιρικών τριγώνων απλής μορφής

Εικ.81-Στο νότιο τμήμα η στήριξη του θολίσκου με γεωμετρικά στοιχεία πολύπλευρης πυραμοειδούς μορφής, τα οποία εδράζονται στις στενές πλευρές και διαμορφώνουν οξυκόρυφα τόξα στην επιφάνεια των περιμετρικών τοιχοποιιών

Εικ.82- Η στήριξη του θολίσκου στο βόρειο τμήμα με τριγωνικής μορφής καμπυλωμένα επίπεδα που εδράζονται στις στενές πλευρές και διαμορφώνουν οξυκόρυφα τόξα στην επιφάνεια των περιμετρικών τοιχοποιιών

Εικ.84- Λεπτομέρεια του οξυκόρυφου τόξου που διαχωρίζει τα δύο τμήματα

Εικ.87- Άποψη των τριών όμοιων θολίσκων με έδραση σε οκταγωνική βάση από εγκάρσια τοξύλια

Ατομικός Θερμός Χώρος 5

Πρόκειται για έναν τετράγωνο χώρο διαστάσεων 3,40μ x 3,35μ, ο οποίος σήμερα επικοινωνεί με τον θερμό χώρο μέσω του ανοίγματος Α5, πλάτους περίπου 0,65μ. Σύμφωνα όμως με τα ίχνη του ανοίγματος Κ5 είναι πιθανό η αρχική πρόσβαση του χώρου να ήταν σε άμεση επικοινωνία με τον ζεστό χώρο του γυναικείου τμήματος, υπόθεση που πρέπει να διευκρινιστεί σε μελλοντική έρευνα. Και στις δύο περιπτώσεις η θέση του στην κάτοψη ορίζει την χρήση του σε ατομικό θερμό χώρο.

Η αρχική στάθμη του δαπέδου και η ύπαρξη υπόκαυστων είναι ζητήματα επίσης προς διερεύνηση, όμως είναι πιθανό να είναι όμοια με τον χώρο 3.

Ο χώρος στεγάζεται σε θόλο διαμέτρου περίπου 3,10μ, στη βάση του οποίου αναπτύσσεται ζώνη οθωμανικών τριγώνων που δημιουργούν κυκλική στεφάνη. Η ζώνη αυτή καταλαμβάνει ύψος 1,30μ και τα οθωμανικά τρίγωνα αναπτύσσονται δεξιόστροφα στην περίμετρο του χώρου.

Στην βόρεια τοιχοποιία το σημερινό άνοιγμα είναι πιθανό να αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση, λόγω των διαστάσεών του και της κακής κατασκευής του. Στο κέντρο της ίδιας τοιχοποιίας, σε χαμηλότερο ύψος διακρίνεται οριζόντιος πήλινος αγωγός που ορίζει πιθανή θέση κρήνης.

Εικ.88- Άποψη του θόλου και της ζώνης των οθωμανικών τριγώνων που δημιουργούν κυκλική στεφάνη

Εικ.89- Λεπτομέρεια των οθωμανικών τριγώνων του θόλου

Γυναικείο Τμήμα

Σήμερα η πρόσβαση στο γυναικείο τμήμα επιτυγχάνεται μέσω μιας οπής στην μεσοτοιχία που υπάρχει στον χώρο 3 του αντρικού τμήματος, στην θέση της κόγχης.

Ως πιθανή θέση της αρχικής εισόδου αναγνωρίζεται το Κ3 στη νότια πλευρά, το οποίο πρέπει μελλοντικά να διερευνηθεί περαιτέρω. Η μορφή του ανοίγματος στην υπάρχουσα κατάσταση είναι εμφανώς αλλοιωμένη, όμως η θέση είναι πιθανό να έχει διατηρηθεί. Επιπλέον, δεν υπάρχει δυνατότητα να ταυτοποιηθεί σε άλλη θέση εκτός της νότιας πλευράς του χώρου 8, καθώς στην βόρεια πλευρά το τμήμα εφάπτεται με την δεξαμενή, και στην δυτική όψη, όπως και στην νοτιοδυτική γωνία του κτιρίου, δεν υπάρχει επέμβαση στην δομή της τοιχοποιίας που σήμερα είναι ορατή που να δηλώνει θέση ανοίγματος. Για να διαπιστωθεί η υπόθεση αυτή θα πρέπει να καθαιρεθούν τα μεταγενέστερα επιχρίσματα στη νότια όψη και να αποκαλυφθεί η δομή του αρχικού τοίχου.

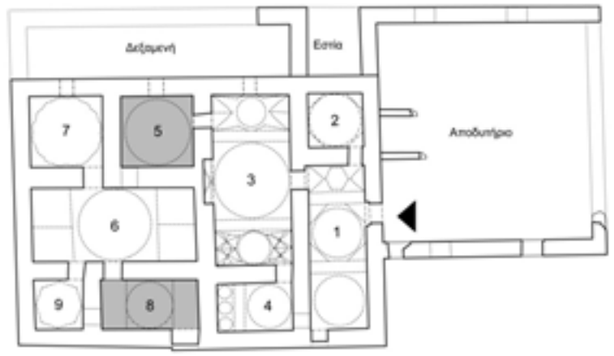

Εικ.90- Θέση του ατομικού θερμού χώρου 5 και του χλιαρού χώρου 8 στην κάτοψη

Εικ.91 Άποψη της βόρειας τοιχοποιίας και του, ανοίγματος πρόσβασης στην αίθουσα 3

Εικ.92 Άποψη της βόρειας τοιχοποιίας και του πιθανώς μεταγενέστερου ανοίγματος

Χλιαρός Χώρος 8

Πρόκειται για έναν ορθογωνικό χώρο διαστάσεων 4,60μ x 2,40μ, ο οποίος στην ανωδομή οργανώνεται σε τρία τμήματα ως προς τον εγκάρσιο άξονα συμμετρίας. Το κεντρικό τμήμα πλάτους 2,20μ, καλύπτεται με θόλο που υποστηρίζεται από σφαιρικά τρίγωνα απλής μορφής, τα οποία στην επιφάνεια της τοιχοποιίας ενοποιούνται και σχηματίζουν τόξο. Τα πλευρικά τμήματα, ίσου πλάτους, καλύπτονται με κυλινδρικούς θόλους (καμάρες).

Ο χώρος αυτός επικοινωνεί με τον χώρο 6 στην σημερινή κατάσταση και υπάρχουν ίχνη που υποδηλώνουν ότι στην αρχική φάση μπορεί να επικοινωνούσε και με τον χώρο 9.

Ανάλογα με τα στοιχεία που θα προκύψουν σε μια μελλοντική συνολικά ανασκαφή, η χρήση του χώρου θα προσδιοριστεί εάν είναι ο χλιαρός χώρος ή το αποδυτήριο του λουτρού. Ένα ακόμα στοιχείο που πρέπει να διαπιστωθεί είναι η ύπαρξη του υποδαπέδιου συστήματος θέρμανσης . Με βάση την τυπολογία άλλων λουτρών ο χώρος εικάζεται ότι είναι ο χλιαρός χώρος και θα πρέπει να είχε επικοινωνία με τον διπλανό χώρο 9, που θα είχε βοηθητικό χαρακτήρα. Αυτό προϋποθέτει ότι το άνοιγμα Κ3 δεν ήταν η είσοδος του λουτρού αλλά η σύνδεση με τα αποδυτήρια που θα έπρεπε να υπάρχουν στη νότια πλευρά του μνημείου.

Εικ.93- Άποψη κυλινδρικού θόλου (καμάρα) και τοίχου προς τον χώρο 4, που διακρίνεται η έντονη υγρασία.

Εικ.94- Άποψη του κεντρικού θόλου που υποστηρίζεται από σφαιρικά τρίγωνα απλής μορφής

Εικ.95 – Η νότια τοιχοποιία τους χώρου 8, όπου φαίνεται το χτισμένο άνοιγμα που πρέπει να ήταν η πρόσβαση από την εξωτερική πλευρά.

Εικ.96 Άποψη της βόρειας τοιχοποιίας του χώρου 8και του ανοίγματος πρόσβασης στην αίθουσα 6

Εικ.98 Άποψη του θόλου του χώρου 9 με την οκταγωνική στεφάνη

Εικ.1 Λεπτομέρεια του θόλου και της ζώνης των σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων στον χώρο 9.

Βοηθητικός Χώρος 9

Όπως αναφέρθηκε στον χώρο 8, η αρχική χρήση του χώρου 9 δεν έχει αποσαφηνιστεί, όμως είναι πιθανό βάση τυπολογίας να έχει βοηθητικό χαρακτήρα.

Πρόκειται για τετράγωνο χώρο διαστάσεων 2,40μ x 2,40μ με τη σημερινή πρόσβαση μέσω του Α7 σε σχέση με τον χώρο 6. Είναι πιθανό ότι το άνοιγμα αυτό αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση όπως διαφαίνεται από την κατασκευαστική δομή του και την αστοχία σε σχέση με την καμάρα του χώρου 6.

Ο χώρος καλύπτεται από θόλο διαμέτρου 2,20μ με οκταγωνική στεφάνη, που στηρίζεται σε ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων, ύψους περίπου 1,25μ.

Στην δυτική πλευρά είναι πιθανό να υπήρχε κρήνη, στοιχείο που πρέπει να διερευνηθεί, όπως πρέπει να διερευνηθεί η αρχική στάθμη του δαπέδου και η ύπαρξη συστήματος υποδαπέδιας θέρμανσης.

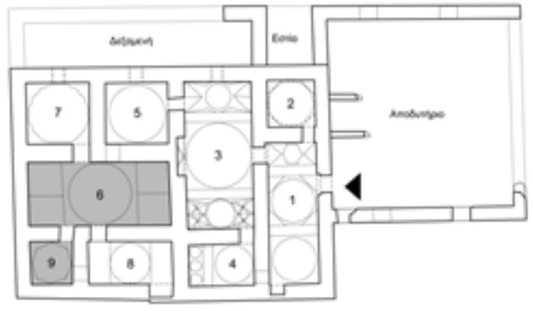

Εικ.97- Θέση του βοηθητικού χώρου 9 και του ζεστού χώρου 6 στην κάτοψη

Ζεστός Χώρος 6

Πρόκειται για ορθογωνικό χώρο με διαστάσεις 7,75μ x 3,50μ, ο οποίος στην ανωδομή διαιρείται σε 3 τμήματα, με το κεντρικό να καταλαμβάνει πλάτος 4,10μ. Το τμήμα αυτό καλύπτεται από θόλο διαμέτρου περίπου 3,40μ, ο οποίος στηρίζεται σε ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων, ύψους 1,20μ.

Τα πλευρικά τμήματα, ίσου πλάτους, στεγάζονται με οξυκόρυφη καμάρα. Στο κέντρο της ανατολικής τοιχοποιίας υπάρχει απόληξη αγωγού που ορίζει θέση κρήνης, στοιχείο που με βάση τη συμμετρική διάταξη που ακολουθείται, πρέπει να υπάρχει και στη δυτική τοιχοποιία. Λόγω όμως μεταγενέστερων επεμβάσεων στο τμήμα αυτό, δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί, χωρίς να υπάρξει περαιτέρω διερεύνηση στη δομή της τοιχοποιίας.

Εικ.99 Άποψη της δυτικής τοιχοποιίας και της οξυκόρυφης καμάρας του χώρου 6 .

Εικ.100 Άποψη της βορειοανατολικής πλευράς και της οξυκόρυφης καμάρας, του χώρου 6 .

Εικ.101 Άποψη της νότιας τοιχοποιίας του χώρου 6 και των ανοιγμάτων πρόσβασης στις αίθουσες 9 και 8

Ατομικός Θερμός Χώρος 7

Πρόκειται για τετράγωνο χώρο με διαστάσεις 3,50μ x 3,49μ που έχει πρόσβαση από τον ζεστό χώρο μέσω του ανοίγματος Α8, πλάτους 0,90μ. Στεγάζεται με θόλο, ο οποίος αποκτά τριγωνικές νευρώσεις στην επιφάνειά του, με αποτέλεσμα να προκύπτει κυματοειδούς μορφής στεφάνη έδρασης. Η στήριξη επιτυγχάνεται με ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων, που καταλαμβάνει καθ' ύψος 1,10μ.

Στον βόρειο τοίχο υπάρχει άνοιγμα διαστάσεων 0,65μ x 0,80μ αλλοιωμένης σήμερα μορφής, το οποίο επικοινωνούσε με τον χώρο της δεξαμενής.

Λόγω του μεγάλου ύψους των επιχωματώσεων δεν εντοπίστηκε πιθανή θέση κρήνης, αν και αναμένεται να βρεθεί κεντρικά κάτω από το παράθυρο.

Στην δυτική τοιχοποιία εντοπίστηκαν δύο κατακόρυφοι πήλινοι αγωγοί-καμινάδες που συνέβαλαν στην θέρμανση του χώρου, εκτός από το σύστημα υποδαπέδιας θέρμανσης που πρέπει να εξακριβωθεί η ύπαρξή της, με μελλοντική ανασκαφική τομή.

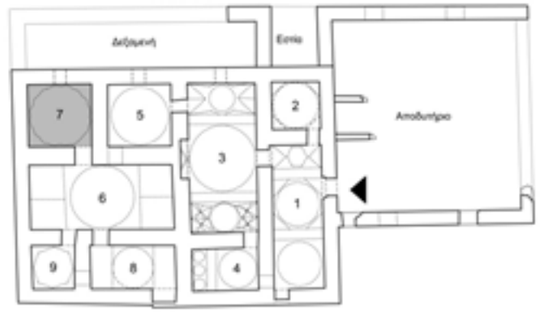

Εικ.106- Θέση του ατομικού θερμού χώρου στην κάτοψη

Εικ.103-Άποψη της βόρειας τοιχοποιίας του χώρου 7 με το μεταγενέστερο παράθυρο.

Εικ.104 Άποψη του θόλου με τριγωνικές νευρώσεις στην επιφάνειά του και κυματοειδούς μορφής στεφάνη έδρασης

Εικ.105 Άποψη του θόλου και της ζώνης στήριξης των σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων

Εικ.102- Άποψη του θόλου και της ζώνης των σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων στον χώρο 6.

Ο χώρος της δεξαμενής

Ο χώρος της δεξαμενής βρίσκεται στην βόρεια πλευρά του κτιρίου και σώζεται σε μορφή ερειπίων, με το κατώτερο τμήμα της κατασκευής να βρίσκεται καταχωμένο κάτω από τον αύλειο χώρο της διπλανής κατοικίας.

Αναγνωρίζεται άμεσα, καθώς παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά χώρου δεξαμενής σε λουτρά. Πρόκειται για ένα επιμήκη ορθογώνιο χώρο, διαστάσεων περίπου 14,10μ x 3,30μ, που καλύπτεται με καμάρα και αποτελεί τον μοναδικό χώρο που είναι κοινός ανάμεσα στο γυναικείο και στο ανδρικό τμήμα του λουτρού.

Η στάθμη του δαπέδου του αναμένεται να βρίσκεται λίγο πιο ψηλά από τη στάθμη των εσωτερικών χώρων του λουτρού, στοιχείο που πρέπει να διερευνηθεί μελλοντικά. Το ύψος του χώρου πρέπει να ήταν χαμηλότερα σε σχέση με τον κύριο όγκο, όπως φαίνεται από τα ίχνη στην βόρεια όψη.

Επιπλέον, στην δυτική όψη σώζεται η γένεση της καμάρας που στέγαζε την δεξαμενή, όπως υπάρχουν και ίχνη που δηλώνουν ότι ο δυτικός εξωτερικός τοίχος του χώρου βρισκόταν στην προέκταση της τοιχοποιίας της δυτικής όψης, με ύψος μέχρι την γένεση του τόξου. Η σχέση της τοιχοποιίας και του τόξου της καμάρας που διασώζεται οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στο ανώτερο τμήμα υπήρχε συμπληρωματική τοιχοποιία που έκλεινε το τύμπανο του τόξου.

Ο αντίστοιχος εξωτερικός τοίχος προς την ανατολική πλευρά σώζεται στο μεγαλύτερο μέρος του, όμως λόγω των επιχωματώσεων είναι ορατό μόνο στο ανώτερο τμήμα του. Το μήκος του ορίζει το πλάτος που είχε ο χώρος της δεξαμενής και στην επιφάνειά του σώζεται το τόξο της καμάρας, το οποίο είναι ορατό τμηματικά. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εγκάρσια αυτή τοιχοποιία είναι χτισμένη με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα μέχρι ένα ύψος, ενώ υπερκείμενα η δόμηση γίνεται ακανόνιστη, που ορίζει πιθανόν μεταγενέστερη προσθήκη.

Ανάμεσα στην τοιχοποιία αυτή και στον δυτικό τοίχο του αποδυτηρίου δημιουργείται χώρος πλάτους περίπου 2,60μ, ο οποίος προς την βόρεια πλευρά πρέπει να ήταν ανοιχτός. Στην υπάρχουσα κατάσταση διακρίνεται μεταγενέστερη τοιχοποιία στη θέση του ανοίγματος και επιπλέον στις εκατέρωθεν αρχικές τοιχοποιίες δεν υπάρχουν ίχνη που να δηλώνουν συνέχιση της αρχικής δόμησης. Ο χώρος αυτός εικάζεται ότι λειτουργούσε ως χώρος εισόδου στη δεξαμενή ή πιθανόν να σχετίζεται με τη θέση της εστίας, η οποία στην σημερινή κατάσταση δεν μπορεί να οριστεί.

Μία μελλοντική ανασκαφική έρευνα θα αποκαλύψει περισσότερα στοιχεία σε σχέση με τη λειτουργική διάταξη των χώρων αυτών, τη σύνδεσή τους με τους θερμούς χώρους του λουτρού και πιθανόν με τη μορφή τους. Επιπλέον θα πρέπει να διερευνηθεί ο τρόπος υδροδότησης του λουτρού, ο οποίος αρχικά μπορεί να γινόταν από πηγάδι και στη συνέχεια να εντάχθηκε στο δίκτυο ύδρευσης.

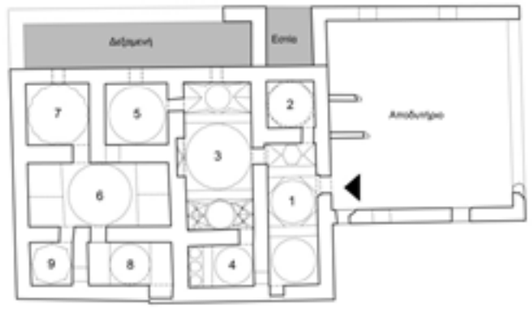

Εικ.108- Θέση της δεξαμενής και της εστίας στην κάτοψη

Εικ.107- Ο εξωτερικός τοίχος της δεξαμενής προς την ανατολική πλευρά. Διακρίνεται το τόξο της καμάρας που στέγαζε τον χώρο και στο ανώτερο τμήμα η ακανόνιστη δόμηση που αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.

Εικ.109- Άποψη του τοίχου στην βορειοανατολική γωνία, στην οποία διακρίνεται τμήμα της βόρειας τοιχοποιίας της δεξαμενής σε χαμηλό ύψος.

Εικ.110- Σε επαφή με την βόρεια τοιχοποιία του κύριου όγκου σώζεται τμήμα της καμάρας που στέγαζε τη δεξαμενή, στο οποίο διακρίνεται ο τρόπος κατασκευής της με πλίνθους.

Εικ.111- Ίχνη στην δομή της τοιχοποιίας στην νοτιοδυτική γωνία του χώρου της δεξαμενής, σύμφωνα με τα οποία συμπεραίνεται ότι ο δυτικός τοίχος της δεξαμενής βρισκόταν σε προέκταση της δυτικής εξωτερικής τοιχοποιίας του κτιρίου και έφτανε μέχρι το ύψος της γένεσης του τόξου.

Εικ.112- Απόψεις της δυτικής όψης όπου φαίνεται το σωζόμενο τμήμα της καμάρας που στέγαζε τη δεξαμενή.

Μορφολογία όψεων

Λόγω της καταστροφής των όγκων στην περίμετρο του κτιρίου και τις σημαντικές αλλοιώσεις που υπάρχουν στην ανώτερη ζώνη του, είναι αρκετά δύσκολο να γίνει κατανοητή η αρχική εικόνα του. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί οτι απο τις σημερινές όψεις μόνο η δυτική και η νοτιοανατολική πλευρά ήταν εξωτερικές όψεις. Είναι πιθανό στην νότια πλευρά να υπήρχε ένας επιπλεόν όγκος που θα περιλάμβανε τον χώρο του αποδυτηρίου του γυναικείου τμήματος και θα αποκαθιστούσε την συμμετρική διάταξη της σύνθεσης του κτιριακού όγκου ως προς νοτιοανατολικό-νοτιοδυτικό διαγώνιο άξονα.

Στην ανατολική όψη σώζεται τμήμα οδοντωτής ταινίας, η οποία πιθανόν διέτρεχε περιμετρικά το κτίριο στο ανώτερο ύψος των τοιχοποιιών. Στην στέψη είναι πιθανό να διαμορφωνόταν χαμηλού ύψους στηθαίο, η μορφή του οποίου δεν έχει εξακριβωθεί καθώς δεν σώζεται αρχικό τμήμα του.

Εικ.113- Στο υπέρθυρο του ανοίγματος ανάμεσα στο αποδυτήριο και τον χώρο 1, υπήρχε διακοσμητική διαμόρφωση η οποία έχει αλλοιωθεί από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

Εικ.114,115- Στην ανατολική όψη σώζεται τμήμα της οδοντωτής ταινίας της στέγης, που ορίζει και το αρχικό ύψος του κτιρίου.

Εξοπλισμός

Από τον σταθερό εξοπλισμών των εσωτερικών χώρων διασώζονται μόνο δύο γούρνες και ένα επιτοίχιο ορθογωνικό θωράκιο της μίας από αυτές.

Η μία γούρνα έχει ορθογώνιο σχήμα, διαστάσεων 60 x 53 x 40 εκ. με γωνιακές αποτμήσεις 45^{o} στις δύο ελεύθερες ακμές και βρέθηκε αποκολλημένη από την θέση της στον χώρο 2.

Η άλλη βρίσκεται στον χώρο των υπόκαυστων στον χώρο 4, όπου έχει πέσει και καταχωθεί και πιθανόν η αρχική της θέση να ήταν στον δυτικό τοίχο του χώρου, όπου διαπιστώθηκε θέση κρήνης.

Εικ.116- Το επιτοίχιο θωράκιο απλής μορφής που βρέθηκε.

Εικ.117- Η γούρνα που βρέθηκε στον χώρο 2, αποκολλημένη από την θέση της.

Β7. Φέρων Οργανισμός

Οι φέρουσες τοιχοποιίες αποτελούνται από λίθους και συμπαγείς οπτόπλινθους, δομημένες σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, το οποίο εντοπίζεται σε δύο παραλλαγές. Το μέσο πλάτος των τοιχοποιιών είναι 0,85μ και οι πλίνθοι που χρησιμοποιούνται είναι πλακοειδείς και έχουν διαστάσεις περίπου 29x23x3 εκ.

Στον πρώτο τύπο εντάσσονται κυρίως τοιχοποιίες που ήταν εξωτερικές και πιθανόν να ήταν ανεπίχριστες στις όψεις του κτιρίου. Η δομή φαίνεται αρκετά προσεγμένη με τετραγωνισμένους λαξευτούς λίθους που στις τέσσερις πλευρές τους περιβάλλονται από μία σειρά οπτόπλινθων. Επιπλέον, στο 1/3 περίπου του ύψους της κάθε τοιχοποιίας δημιουργείται "σενάζ" από τρεις σειρές οπτόπλινθων, για την καλύτερη παραλαβή των οριζόντιων φορτίσεων.

Στον δεύτερο τύπο του πλινθοπερίκλειστου συστήματος δημιουργούνται σειρές ακατέργαστων λίθων που ανάμεσά τους διαμορφώνεται από μία σειρά οπτόπλινθων. Λόγω έλλειψης συνέπειας ως προς την μορφή κατά τμήματα οι σειρές των τούβλων αλλοιώνονται, γεγονός που οφείλεται στο ότι ο τύπος αυτός χρησιμοποιήθηκε σε τοιχοποιίες που λόγω "εσωτερικής" θέσης ήταν επιχρισμένες στην τελική τους επιφάνεια. Το "σενάζ" από τρεις σειρές οπτόπλινθων απαντάται και στον τύπο αυτό.

Θεμελίωση

Στην παρούσα φάση δεν υπάρχουν δεδομένα σε σχέση με την θεμελίωση, που αναμένεται να προκύψουν από ανασκαφικές τομές σε σημεία του κτιρίου. Σε αντιστοιχία με άλλα κτίρια της ίδιας εποχής, αναμένεται να διαπιστωθούν θεμέλια στη συνέχεια των φερουσών τοιχοποιιών, κατασκευασμένα από λιθοδομή και να έχουν μικρή διαπλάτυνση σε σχέση με το πάχος των τοιχοποιιών.

Εικ.118- Το σύστημα δόμησης στο αποδυτήριο του ανδρικού τμήματος.

Εικ.191- Πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης στην δυτική όψη του κυρίως όγκου.

Εικ.120- Ακανόνιστη πλινθοπερίκλειστη δομή στον τοίχο της βόρειας πλευράς προς τη δεξαμενή

Εικ.121- Μεταγενέστεροι πλίνθινοι τοίχοι στην ανατολική πλευρά.

Ξυλοδεσιές

Στο ανώτερο τμήμα των τοιχοποιιών εντοπίστηκαν θέσεις που αφορούν ξυλοδεσιές κατά μήκος των περιμετρικών τοιχοποιιών του κυρίως όγκου και του όγκου του αποδυτηρίου. Προς το παρόν, δεν υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη ξυλοδεσιών στις εσωτερικές τοιχοποιίες του κτιρίου.

Από τα σωζόμενα ίχνη συμπεραίνεται ότι οι ξυλοδεσιές αναπτύσσονται κατά ζεύγη που διατρέχουν την τοιχοποιία σε παράλληλες θέσεις με μεταξύ τους απόσταση περίπου 25εκ. και ενώνονται μεταξύ τους με εγκάρσιους συνδέσμους στο πάχος της τοιχοποιίας. Έχουν ορθογωνική διατομή διαστάσεων 15 x 15 εκ., τοποθετούνται σε διαφορετικό ύψος σε κάθε κτιριακό όγκο και αποκρύπτονται χωρίς να είναι εμφανής στην όψη της τοιχοποιίας.

Στον κύριο όγκο τοποθετούνται σε ύψος 3,10μ από τη στάθμη μετρήσεων, ενώ στον όγκο του αποδυτηρίου η θέση τους είναι κατά 0,15μ χαμηλότερα, ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη μεταξύ τους σύνδεση στο σημείο τομής.

Ένα επιπλέον στοιχείο σε σχέση με τις ξυλοδεσιές εντοπίζεται στη βόρεια όψη όπου κατά μήκος της θέσης του ξύλου υπάρχουν οπτόπλινθοι τοποθετημένοι σε κατακόρυφη διάταξη, που πιθανόν να αφορά τη δυνατότητα επισκευής.

Είναι πιθανό να υπάρχουν επιπλέον ξυλοδεσιές που να περιδένουν τον κάθε όγκο και σε χαμηλότερο ύψος, το οποίο πρέπει να διερευνηθεί.

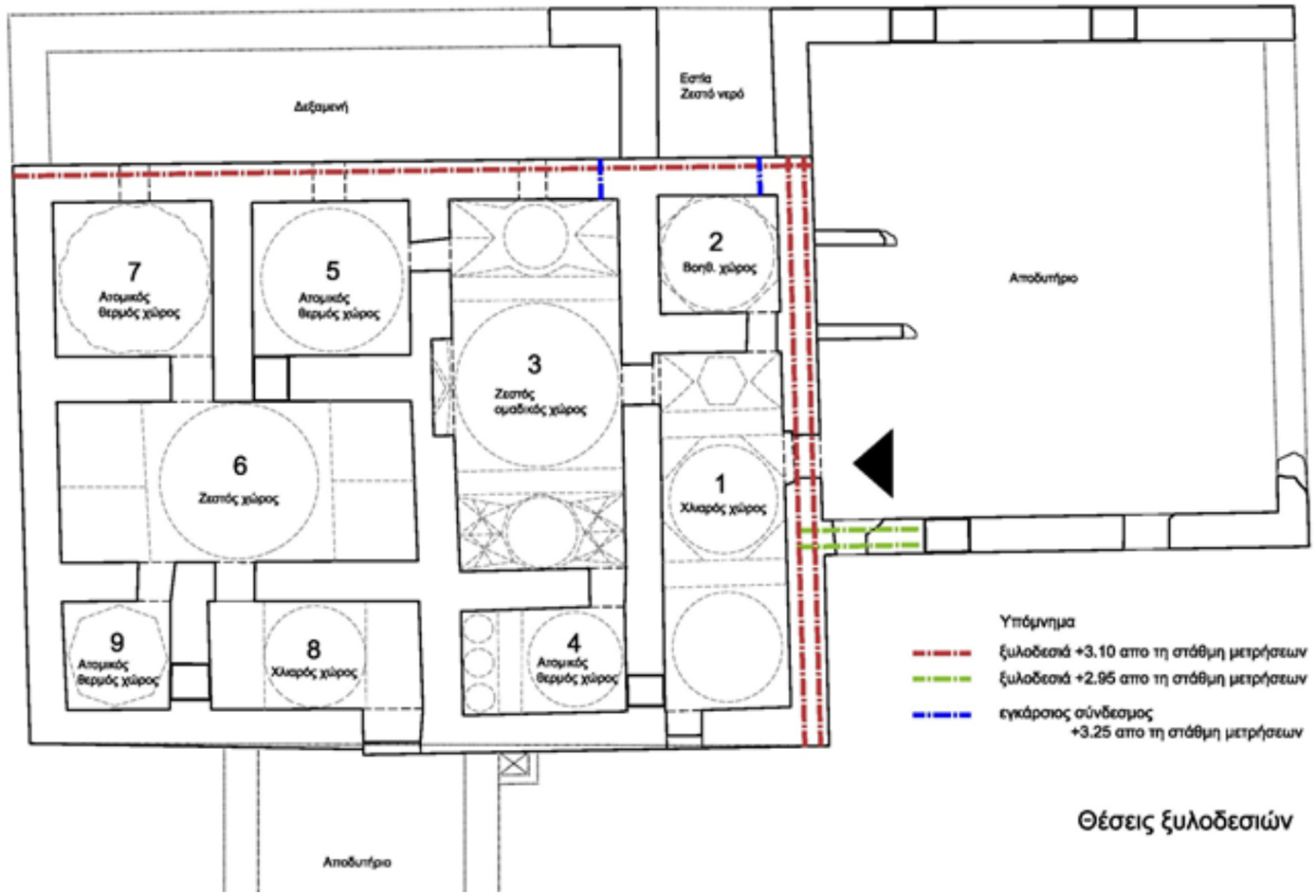

Θέσεις ξυλοδεσιών

Εικ.122- Ίχνη ξυλοδεσιών στην νότια τοιχοποιία του αποδυτηρίου.

Εικ.123- Ίχνη ξυλοδεσιών στην βορειοανατολική γωνία του κυρίως όγκου. Διακρίνεται το ζεύγος ξυλοδεσιών στον ανατολικό τοίχο και στην βόρεια πλευρά το ένα σκέλος και η θέση του εγκάρσιου συνδέσμου.

Εικ.124- Ίχνη ξυλοδεσιών στην βορειοανατολική γωνία του κυρίως όγκου . Διακρίνεται το ζεύγος ξυλοδεσιών στον ανατολικό τοίχο και στην βόρεια πλευρά το ένα σκέλος και η θέση του εγκάρσιου συνδέσμου.

Εικ.125- Ίχνη ξυλοδεσιών στην βόρεια τοιχοποιία δίπλα στον σωζόμενο τοίχο της δεξαμενής. Στην επιφάνεια της τοιχοποιίας τοποθετούνται πλίνθοι ως προς την κηάθετη διάσταση, πιθανόν για κατασκευαστικούς λόγους.

Εικ.126- Ίχνη ξυλοδεσιών στην βόρεια τοιχοποιία δίπλα στον σωζόμενο τοίχο της δεξαμενής. Στην επιφάνεια της τοιχοποιίας τοποθετούνται πλίνθοι ως προς την κηάθετη διάσταση, πιθανόν για κατασκευαστικούς λόγους.

Δάπεδα

Όπως αναφέρθηκε, για την επίστρωση των αρχικών δαπέδων δεν έχει βρεθεί κανένα στοιχείο, λόγω των μεταγενέστερων επεμβάσεων και των επιχωματώσεων. Για να διαπιστωθεί τόσο η στάθμη τους όσο και το υλικό, πρέπει να γίνουν επιπλέον διερευνητικές τομές.

Υπόκαυστα

Σύμφωνα με τη λειτουργία του λουτρού, τα δάπεδα των χλιαρών και ζεστών χώρων θερμαίνονταν με το σύστημα των υπόκαυστων. Η υποδομή αυτή διαπιστώθηκε στους χώρους 3 και 4 του ανδρικού τμήματος, λόγω τμηματικής καταστροφής της επιφάνειας του δαπέδου, ενώ φαίνεται άνοιγμα κάτω από τη στάθμη του δαπέδου του χώρου 4 που δηλώνει τη συνέχεια της υποδομής κάτω από τον χώρο 1. Στους υπόλοιπους χώρους του κυρίου όγκου δεν έχει εξακριβωθεί η ύπαρξη υπόκαυστων, όμως το αναμενόμενο είναι να βρεθούν, εάν γίνουν ανασκαφικές εργασίες.

Το αρχικό δάπεδο των χώρων ήταν τουλάχιστον κατά 1,10μ υπερυψωμένο σε σχέση με το δάπεδο των υπόκαυστων, όπως προκύπτει από το ορατό τμήμα στον χώρο 4. Η υψομετρική διαφορά μπορεί να αυξηθεί ελαφρώς, μετά τον καθαρισμό του χώρου των υπόκαυστων από τις μεταγενέστερες επιχωματώσεις.

Οι κιονίσκοι των υπόκαυστων διαφέρουν ανάλογα με τη θέση τους, σε μέγεθος και σε κατασκευή, όπως και ανάλογα σε σχέση με το πλάτος του υπερκείμενου χώρου.

Στον χώρο 3 οι κιονίσκοι είναι τετράγωνοι και έχουν διαστάσεις περίπου 0,45 x 0,45μ και τοποθετούνται σε δύο σειρές σε μεταξύ τους απόσταση περίπου 0,90μ. Στον χώρο 4, λόγω του μικρού πλάτους του χώρου, οι πεσσοί τοποθετούνται στο κέντρο σε μία σειρά και είναι πεπλατυσμένοι με διαστάσεις περίπου 0,90 x 0,50μ. Το ύψος τους είναι περίπου 0,92μ και αποτελεί το ελεύθερο ύψος της υποδομής στο οποίο κινούνταν ο καπνός. Και στις δύο περιπτώσεις κατασκευάζονταν από λίθους και οπτόπλινθους με χαρακτηριστικό το αυξημένο πάχος του συνδετικού κονιάματος, περίπου 4-5 εκ. Στους πεπλατυσμένους πεσσούς διαμορφώνονται διπλές οριζόντιες σειρές πλίνθων που περικλείουν μία σειρά λίθων.

Κάθε δύο ζευγάρια πεσσών υποστηρίζουν ρηχή τοξωτή κατασκευή, το σύνολο των οποίων διαμορφώνουν το δάπεδο του χώρου. Η τοξωτή κάλυψη κατασκευάζεται από οπτόπλινθους σε οριζόντιες σειρές με ενδιάμεσο ισχυρό συνδετικό κονίαμα, σε στρώσεις αυξημένου πάχους περίπου 4-5 εκ.

Διαφορετική κατασκευή εντοπίζεται στα σημεία που απαιτείται άνοιγμα για την κίνηση του καπνού αλλά υπάρχει υπερκείμενη φέρουσα τοιχοποιία. Οι παρειές του ανοίγματος ενισχύονται με πεσσούς από λαξευμένους λίθους με μικρό πάχος αρμού αναμεταξύ τους. Το υπέρθυρο του ανοίγματος διαμορφώνεται μονολιθικό με τοξωτή επεξεργασία στο κάτω τμήμα του. Επάνω από την τοξωτή κάλυψη υπάρχει μία στρώση χυτού υλικού, με βότσαλα και κονίαμα, πάχους 18-20 εκ.

Στην σημερινή τελική επίστρωση του δαπέδου υπάρχει πλάκα σκυροδέματος πάχους 12-13 εκ, ενώ προς το παρόν δεν έχουν βρεθεί στοιχεία για το υλικό επικάλυψης των αρχικών δαπέδων.

Η κατάσταση στον χώρο των υπόκαυστων με μπάζα και επιχωματώσεις, καθώς και η δυσκολία πρόσβασης λόγω του μειωμένου ύψους, δεν επέτρεψε την αποτύπωσή τους, όμως διευκρινίστηκαν η μορφή και οι βασικές διαστάσεις τους, όπως και η θολωτή κατασκευή στο ανώτερο τμήμα

Εικ.131- Η διαστρωμάτωση των δαπέδων του χώρου 3 όπως φαίνεται λόγω τμηματικής καταστροφής του.

Εικ.133- Κατασκευή του δαπέδου με πλίνθους σε οριζόντια θέση και συνδετικό κονίαμα αυξημένου πάχους.

Εικ.132- Η διαστρωμάτωση των δαπέδων του χώρου 3 και του χώρου 4, όπως φαίνεται λόγω τμηματικής καταστροφής του.

Εικ.134- Αντιδιαμετρική άποψη των υπόκαυστων από τον χώρο 4 προς τον χώρο 3. σε σχέση με την επόμενη εικόνα.

Εικ.127-130- Από αριστερά προς τα δεξιά. Συνεχόμενες απόψεις των υπόκαυστων του χώρου 4. Στην δεύτερη διακρίνεται άνοιγμα επικοινωνίας προς τον χώρο 1 και στην τέταρτη διακρίνεται προεξοχή σε σχέση με την νότια εξωτερική όψη, στην οποία πιθανόν διαμορφωνόταν καμινάδα.

Εικ.135- Άποψη των υπόκαυστων του χώρου 3, με λεπτούς κιονίσκους και οπτική προς τον χώρο 4, όπου διακρίνεται η συνέχεια στο βάθος.

Οροφές

Στοιχεία για την κάλυψη των χώρων διασώζονται για τον κύριο όγκο και για τον όγκο της δεξαμενής, σε αντίθεση με τον όγκο του αποδυτηρίου που δεν γνωρίζουμε το είδος της κάλυψής του.

Στους χλιαρούς και ζεστούς χώρους κατασκευάζονται σφαιρικοί θόλοι από συμπαγείς οπτόπλινθους κατά το σύστημα των δακτυλίων, όπως φαίνεται στον θόλο του χώρου 7, λόγω καταστροφής του κονιάματος που διαμορφώνει την επιφάνειά του. Στους υπόλοιπους χώρους που το επιφανειακό κονίαμα διατηρείται σε μεγάλο βαθμό, συμπεραίνεται ο ίδιος τρόπος δόμησης με βάση την κατεύθυνση τοποθέτησης των οπτόπλινθων. Οι πλίνθοι έχουν διαστάσεις 25x23x3 εκ και συνδέονται με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα μεγάλης αντοχής, το οποίο επιχριόταν και στην εσωτερική επιφάνεια του θόλου.

Ο χώρος της δεξαμενής, σύμφωνα με τα στοιχεία που διασώζονται, πρέπει να καλυπτόταν από κυλινδρική καμάρα που κάλυπτε όλο το πλάτος του χώρου και είχε ακτίνα 1,45μ στην εσωτερική της επιφάνεια. Η κατασκευή της γινόταν από πλίνθους διαστάσεων 29 x 23 x 3 εκ. και ισχυρό συνδετικό κονίαμα, το οποίο εφαρμοζόταν σε στρώσεις πάχους 3-4 εκ.

Εικ.136- Τμήμα της κατασκευής της καμάρας της δεξαμενής από πλίνθους, όπως σώζεται σήμερα.

Εικ.138- Ζώνη τουρκικών τριγώνων στον χώρο 5.

Μεταβίβαση των φορτίων των θόλων

Τα φορτία των θόλων μεταφέρονται στις περιμετρικές τοιχοποιίες με δύο κυρίως τρόπους που εντοπίζονται στο υπό μελέτη κτίριο: μέσω ζώνης τουρκικών τριγώνων και μέσω σφαιρικών τριγώνων (λοφίων).

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ζώνης τουρκικών τριγώνων υπάρχει στον χώρο 5, όπου αναπτύσσονται πτυχωτές διατάξεις πυραμοειδούς μορφής που λαμβάνουν κλίση προς τα δεξιά. Η λύση αυτής της μορφής εντοπίζεται σε πρώιμα δείγματα οθωμανικής αρχιτεκτονικής και ανάγεται στα τέλη του 14^{ου}- αρχές 15^{ου} αιώνα. Αντίστοιχες κατασκευές διασώζονται στους χώρους 6,7 και 9, όπου όμως η ζώνη αποκτά απλοποιημένη και σχηματοποιημένη μορφή με τριγωνικές επιφάνειες.

Με την δομή των σφαιρικών τριγώνων επιλύεται το πρόβλημα της μετάβασης από το οκταγωνικό τύμπανο του θόλου στο τετράγωνο της κάτοψης, στους περισσότερους χώρους του λουτρού. Η λύση αυτή που συναντάται στην παλαιοοθωμανική αρχιτεκτονική εντοπίζεται σε δύο εκδοχές, η μία με την μορφή των βυζαντινών σφαιρικών τριγώνων και η άλλη εμπλουτισμένη με διακοσμητικά σχέδια σταλακτιτών στα λοφία.

Στους χώρους 4 και 8 υπάρχουν σφαιρικά τρίγωνα στην πιο απλή μορφή τους, ενώ στον χώρο 1, στον θόλο της δυτικής πλευράς, αποκτούν κεντρική νεύρωση στην επιφάνειά τους. Στην πιο περίτεχνη μορφή τους ανήκουν τα λοφία στον κεντρικό θόλο του χώρου 1 και στον χώρο 2, που σχηματίζονται ως σταλακτίτες με γεωμετρικά ανάγλυφα στην επιφάνειά τους. Τα διακοσμητικά μοτίβα επαναλαμβάνονται σε σειρά, και ο αριθμός τους σε κάθε μία ελαττώνεται ώστε μα δημιουργηθεί η απαιτούμενη απομείωση προς τα κάτω.

Ιδιαίτερη μορφή στον τύπο του λοφίου, ως στατική λύση, αποκτά η στήριξη του κεντρικού θόλου στον χώρο 3. Η επεξεργασμένη γεωμετρική μορφή του επιτυγχάνει την μεταφορά των φορτίων μέσω συνδυασμένων τμημάτων τόξου και νευρώσεων, τα οποία παράλληλα δημιουργούν μία έντονα ανάγλυφη μορφή στον χώρο.

Εικ.137- Άποψη του θόλου στον χώρο 7, όπου διακρίνεται η κατασκευαστική δομή.

Και οι δύο περιπτώσεις στήριξης των θόλων συνδυάζονται με την χρήση τόξων για τη μεταφορά φορτίων στις πλευρικές τοιχοποιίες. Στους χώρους 1,3 και στον χώρο 4 στην εγκάρσια πλευρά των κεντρικών θόλων κατασκευάζονται τόξα με τέσσερα κέντρα χάραξης, που μεταφέρουν τα φορτία στις κατά μήκους τοιχοποιίες. Αντίστοιχα στους χώρους 6 και 8 διαμορφώνονται εκατέρωθεν των θόλων καμάρες, με αποτέλεσμα η παραλαβή των φορτίων να γίνεται από τις κατά μήκος τοιχοποιίες.

Διαφορετικός τύπος στήριξης εντοπίζεται στους θολίσκους που υπάρχουν στα πλευρικά τμήματα των χώρων 1 και 3. Λόγω των ορθογωνικών διαστάσεων του κάθε τμήματος, τα φορτία των θολίσκων μεταφέρονται στις τοιχοποιίες των στενών πλευρών μέσω κατασκευών στον τύπο των αντηρίδων. Στην επιφάνειά τους αναπτύσσονται ανάγλυφα γεωμετρικά στοιχεία, τριγωνικής ή πυραμοειδούς μορφής, όμως η βασική χάραξη παραμένει τοξωτή για την μεταβίβαση των φορτίων.

Εικ.1- Στήριξη των πλευρικών θολίσκων με τη δημιουργία ανάγλυφων γεωμετρικών στοιχείων.

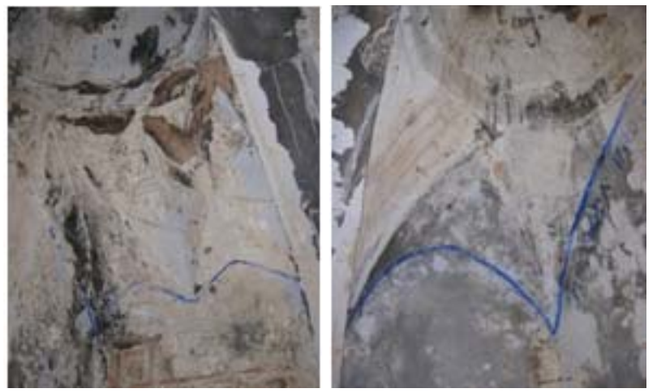

Εικ.139- Σταλακτίτης με διακοσμητικά ανάγλυφα, στον χώρο 2.

Εικ.140- Στον χώρο 3, το λοφίο μετασχηματίζεται σε ανάγλυφο διακοσμητικό γεωμετρικής μορφής.

Φωτισμός

Χαρακτηριστικό στοιχείο των κτιρίων λουτρών είναι ο φωτισμός του χώρου μέσω οπών στους θόλους, χωρίς την ύπαρξη άλλων ανοιγμάτων στους χλιαρούς και ζεστούς χώρους. Οι φωτιστικές οπές στο τύμπανο του θόλου έχουν κυκλικό σχήμα και διαφοροποιούνται σε διάταξη και διαστάσεις ανάλογα με το μέγεθος του θόλου και τη σημασία του χώρου. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει κεντρική οπή στην κλείδα του θόλου, που σε μερικές περιπτώσεις έχει μεγαλύτερη διάμετρο από τις υπόλοιπες οπές, οι οποίες τοποθετούνται σε πολική συμμετρική διάταξη, σε μία ή δύο σειρές.

Στο ανδρικό τμήμα υπάρχουν συνήθως έξι περιμετρικές οπές στους θόλους και τρεις στους θολίσκους, ενώ οι εξαιρετικά μικρής διαμέτρου θολίσκοι έχουν μόνο μία κεντρική οπή. Ιδιαίτερη διάταξη εμφανίζει ο κεντρικός θόλος του χώρου 3, στον οποίο οι οπές οργανώνονται ανά τρεις σε τριγωνική διάταξη και επαναλαμβάνονται σε μία σειρά.

Στο γυναικείο τμήμα, οι θόλοι των χώρων 8 και 9 αποκτούν τέσσερις περιμετρικές οπές σε μία σειρά, ενώ στους υπόλοιπους χώρους δημιουργούνται δύο ομόκεντροι κύκλοι με έξι ή οχτώ οπές στο σύνολό τους που εμφανίζουν μεταξύ τους μετατόπιση κατά 45 μοίρες.

Η κάλυψη των φωτιστικών όπως γινόταν με γυάλινες “καμπάνες”, οι οποίες δεν διασώζονται οπότε δεν γνωρίζουμε την μορφή τους. Οι “καμπάνες” ήταν τοποθετημένες στην εξωτερική επιφάνεια του θόλου, στην εξωτερική περίμετρο της οπής, έτσι ώστε η βάση τους να ενσωματώνεται στο πάχος του κονιάματος, για να επιτευχθεί η στεγάνωση.

Στον δυτικό θόλο του χώρου 1, υπάρχουν ίχνη από γυαλί ενσωματωμένο στο κονίαμα, όμως πρόκειται για νεότερη επέμβαση που πιθανόν να αφορά την κάλυψη των οπών με επίπεδα κομμάτια γυαλιού.

Εικ.141- Διαμόρφωση των φωτιστικών οπών στον θόλο του χώρου 3.

Εικ.142- Διαμόρφωση της κεντρικής οπής στον θόλο του χώρου 6.

Εξωτερική κάλυψη-μορφή των θόλων

Η άσχημη κατάσταση στην οποία βρίσκεται η στάθμη των θόλων, οι μεγάλου ύψους επιχωματώσεις, η βλάστηση και οι επεμβάσεις σε μεγάλο βαθμό με τσιμεντοκονία, εμποδίζουν την διεξαγωγή συμπερασμάτων για τη δομή των θόλων και την επικάλυψή τους. Διαπιστώνονται όμως ορισμένα βασικά στοιχεία, τα οποία απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση στο μέλλον.

Οι μεγάλων διαστάσεων θόλοι περιμετρικά υποστηρίζονται από οκταγωνικές κατασκευές χτισμένες με συμπαγείς οπτόπλινθους διαστάσεων 25 x 13 x 3 εκ. με συνδετικό αρμό ύψους 3-4 εκ. Οι κατασκευές αυτές, ανάλογα με το ύψος του εσωκλειόμενου θόλου, έχουν ύψος από 30 εκ. μέχρι 100 εκ. στους κεντρικούς μεγάλους θόλους και στατικά παραλαμβάνουν τις πλάγιες ωθήσεις των θόλων και παράλληλα συμβάλουν στην μεταφορά των φορτίων στα υποκείμενα κατακόρυφα στοιχεία.

Η επικάλυψή τους γινόταν με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, το γνωστό κουρασάνι, το οποίο έχει τελείως διαβρωθεί και αποσαθρωθεί στην υπάρχουσα κατάσταση.

Εικ.143- Άποψη του θόλου του χώρου 9.

Εικ.144-145- Άποψη των θόλων όπου διακρίνεται η κατάσταση στο επίπεδο της κάλυψης με τις επιχωματώσεις που καλύπτουν το μεγαλύτερο τμήμα και τη βλάστηση που έχει αναπτυχθεί.

Υδρορροές - Λούκια

Λόγω της κατάστασης στο επίπεδο των θόλων που περιγράφηκε παραπάνω, δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί το σύστημα για την απορροή των όμβριων υδάτων. Στην υπάρχουσα κατάσταση διαπιστώνεται κανάλι περίπου πλάτους 30 εκ. που βρίσκεται ανάμεσα στους θόλους του χώρου 6 και του χώρου 9. Στην δυτική όψη καταλήγει σε ελεύθερη υδρορροή, η οποία έχει τετράγωνο σχήμα, είναι λίθινη και προεξέχει από την επιφάνεια της τοιχοποιίας περίπου κατά 20 εκ. Αποτελεί το μοναδικό δείγμα υδρορροής που σώζεται στο κτίριο.

Εικ.150- Στην επιφάνεια της κάλυψης υπήρχαν λούκια που κατέληγαν στις υδρορροές.

Εικ.148-149- Στη δυτική όψη σώζεται η μοναδική υδρορροή, η οποία διαμορφώνεται μονολιθικά σε προεξοχή σε σχέση με την επιφάνεια της τοιχοποιίας.

Εικ.151- Η διαμόρφωση της υδρορροής στο επίπεδο της κάλυψης.

Εικ.146- Άποψη των θόλων στην οποία φαίνονται οι κεντρικοί θόλοι των χώρων 6 και 3 και ο θόλος του χώρου 9.

Εικ.147- Τμήμα του θόλου του χώρου 4, όπου φαίνεται η αλλοίωση της μορφής του λόγω αποσάρθρωσης των υλικών.

Εικ.152- Άποψη του κτιρίου από την νοτιοανατολική πλευρά.

Δίκτυα σωληνώσεων

Το δίκτυο των σωληνώσεων αφορά δύο κατηγορίες, την ύδρευση των χώρων και την θέρμανση και απομάκρυνση του καπνού των υπόκαυστων. Το δίκτυο για την υδροδότηση των χώρων, έχει εντοπιστεί τμηματικά λόγω κατεστραμμένων τμημάτων τοιχοποιιών, όπου είναι ορατές οι σωληνώσεις. Επιπλέον, με βάση τις θέσεις κρηνών που εντοπίστηκαν σε κάποιες τοιχοποιίες συμπεραίνεται η ύπαρξη αγωγού σε συγκεκριμένες θέσεις.

Οι αγωγοί του δικτύου είναι πήλινοι με διάμετρο περίπου 10εκ. και έχουν κωνικό κυλινδρικό σχήμα ώστε το κάθε επιμέρους κομμάτι να "φωλιάζει" στο άλλο για να επιτευχθεί η μεταξύ τους σύνδεση.

Στους θερμούς χώρους, οι αγωγοί βρίσκονται σε ύψος περίπου 60 εκ. από το σημερινό δάπεδο, ενώ στον βοηθητικό χώρο 2 η θέση του αγωγού είναι στο 1,10μ σε σχέση με τη στάθμη του δαπέδου του. Με τα διαθέσιμα στοιχεία δεν μπορεί να προσδιοριστεί αν αυτή η υψομετρική διαφορά οφείλεται σε λειτουργικές ανάγκες σε σχέση με την χρήση του χώρου ή αφορά την παροχή κρύου ή ζεστού νερού. Η τελευταία αυτή υπόθεση θα πρέπει να διερευνηθεί σε άμεση σχέση με τη λειτουργική διάταξη της δεξαμενής και τη θέση του καζανιού.

Η δεύτερη κατηγορία δικτύου που αφορά την θέρμανση των τοιχοποιιών και την απομάκρυνση του καπνού έχει εντοπιστεί μερικώς, κυρίως στις εξωτερικές περιμετρικές τοιχοποιίες του κτηρίου.

Οι αγωγοί αυτοί αναπτύσσονται κατακόρυφα και επικοινωνούν με τον χώρο των υπόκαυστων, ώστε ο καπνός, καθώς διοχετεύεται στους αγωγούς, να θερμαίνει τις τοιχοποιίες και στην συνέχεια να απομακρύνεται στο περιβάλλον, μέσω κατάλληλα διαμορφωμένων καμινάδων. Οι αγωγοί σχηματίζονται ως κυλινδρικής μορφής κενά στο πάχος της δομής της τοιχοποιίας με διάμετρο περίπου 30 εκ. Στο ανώτερο τμήμα τους πρέπει να στένευαν και να υπήρχε μικρή καμινάδα που κατασκευαζόταν με μικρής διαμέτρου πήλινο αγωγό.

Οι εκτεταμένες μεταγενέστερες επεμβάσεις στο επίπεδο της κάλυψης του κτιρίου με τσιμεντοκονία όπως και οι επιχωματώσεις, δεν επιτρέπουν την εύρεση επιπλέον στοιχείων για τις απολήξεις των καμινάδων, που μελλοντικά πρέπει να διερευνηθούν.

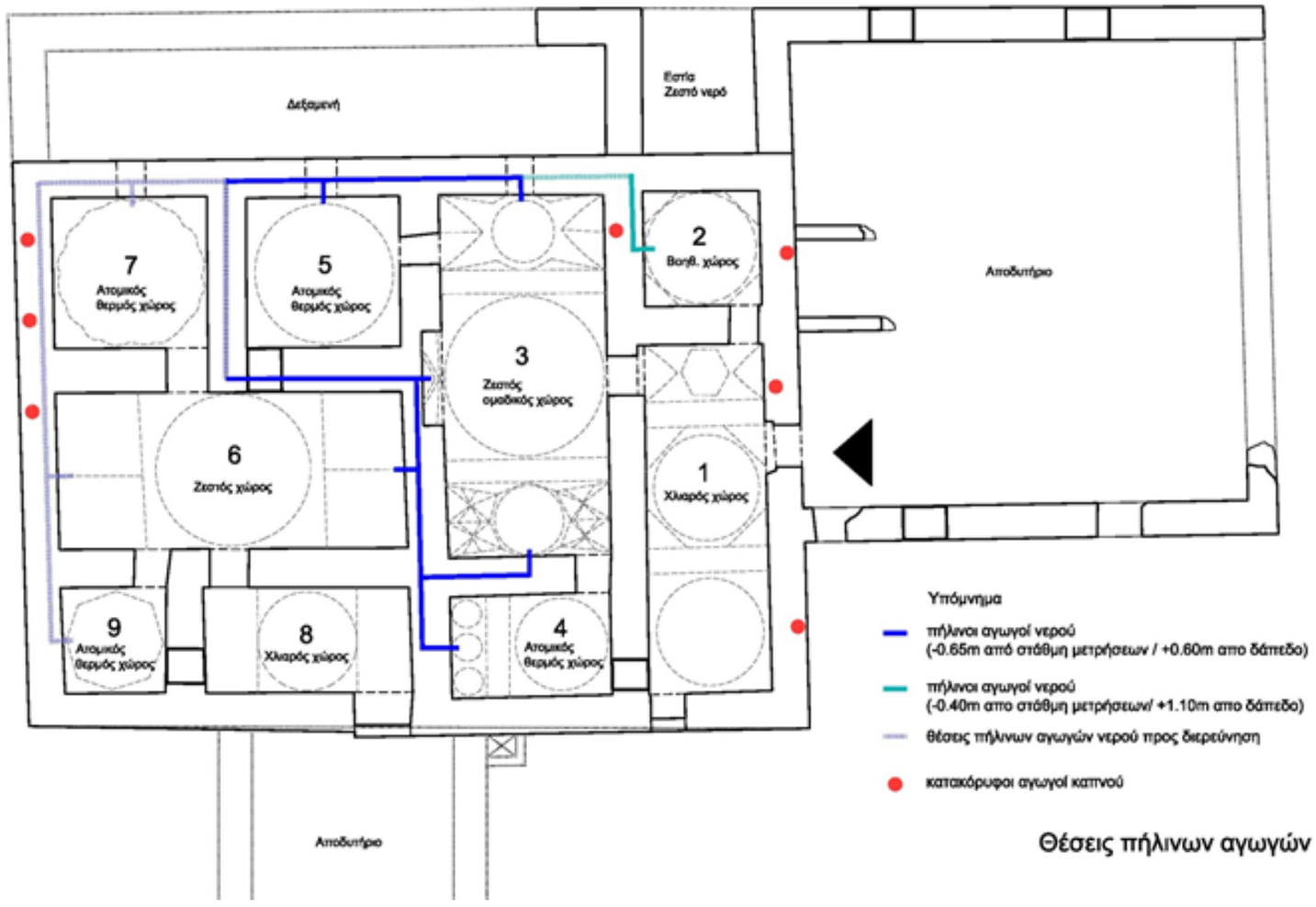

Εικ.154- Διατομή του αγωγού και ο τρόπος αλληλοτομίας με άλλον κάθετο αγωγό, ώστε να δημιουργηθεί διακλάδωση.

Εικ.155- Κατακόρυφος αγωγός στην δυτική όψη που χρησίμευε για την κίνηση του καπνού στο πάχος των τοιχοποιιών.

Εικ.153- Από αριστερά προς τα δεξιά, οι πήλινοι αγωγοί που τροφοδοτούσαν με νερό τις κρήνες στους χώρους 2,4 και 3 αντίστοιχα.

Σύνθεση κονιάματος δόμησης

Στα πλαίσια της εργασίας πραγματοποιήθηκαν εργαστηριακές αναλύσεις στο εργαστήριο δομικών υλικών του τμήματος Πολιτικών Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. δειγμάτων από κονίαμα δόμησης, ένα από το χαμάμ του Γαζή Εβρενός και ένα από το τέμενος Ισκεντέρ Μπέη. Τα μνημεία βρίσκονται στα Γιαννιτσά και χρονολογούνται ότι κατασκευάστηκαν το πρώτο το 1385-95 και το δεύτερο το 1509-1510.

Τα βασικά υλικά κατασκευής που συναντάμε στα Οθωμανικά μνημεία που κατασκευάστηκαν κατά τον 15ο και 16ο αιώνα είναι λίθος, πλίνθοι και κονίαμα. Στην τοιχοποιία ακολουθείται το ισόδομο ή το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Λιθοδομή, συνήθως, συναντάμε σε συγκεκριμένα τμήματα κτιρίων όπως στην κατασκευή του μιναρέ. Οι λίθοι στις περισσότερες περιπτώσεις προέρχονται από τοπικά λατομεία από όπου προμηθεύονταν το υλικό. Συχνά, χρησιμοποιείται υλικό δεύτερης χρήσης που προέρχεται από παλαιότερα μνημεία.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στα μνημεία αυτής της περιόδου είναι η σημαντική γήρανση των υλικών κατασκευής, ειδικά στην περίπτωση των χαμάμ. Αυτό συμβαίνει λόγω της υψηλής υγρασίας που υπάρχει σε αυτά τα κτίρια αλλά και γενικότερα λόγω των διαδοχικών μετατροπών τους με άλλη χρήση σε συνδυασμό με τα αυξανόμενα επίπεδα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης.

Τεχνικά, στην τοιχοποιία ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πλίνθοι και τα κονιάματα που έχουν χρησιμοποιηθεί.

Εργαστηριακός έλεγχος δειγμάτων

Για τους εργαστηριακούς ελέγχους που απαιτήθηκαν για τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του κονιάματος δόμησης λήφθηκε ένα δείγμα από κάθε μνημείο. Οι θέσεις λήψης των δειγμάτων φωτογραφήκαν και αποτυπώθηκαν αντίστοιχα στην κάτοψη του κάθε μνημείου.

Η συστηματική ανάλυση των δειγμάτων περιελάμβανε:

1. Προσδιορισμό διαγνωστικού χαρακτηριστικού του κονιάματος96 δηλαδή χρωματική αναγνώριση, με βάση τις τυποποιημένες μετρήσεις Munsell (Munsell Soil Color Charts, Macbeth Color and Photometry Division of Kollmorgan Corporation, USA).

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι:

Δείγμα 1 (χαμάμ): 2,5 YR 8/1 white

Δείγμα 2 (τέμενος): 7,5 YR 8/2 white pinkish

2. Μικροσκοπική παρατήρηση των δειγμάτων: Τα δείγματα παρατηρήθηκαν στο μικροσκόπιο με την τεχνική του Image Analysis για την εξαγωγή παρατηρήσεων όσο αφορά τη δομή και την παθολογία τους.

Δείγμα 1 (χαμάμ): πρόκειται για ένα τύπο ποζολανικού κονιάματος με εξαιρετικά συμπαγές πυκνότητα ιστού που η επιφάνεια του χαρακτηρίζεται από την τεχνική εφαρμογής του, δηλαδή την εφαρμογή του σε υγρή κατάσταση και τοποθέτηση πλίνθου στη συνέχεια. Το κονίαμα περιέχει αδρανή, μεγέθους 1 έως 2χιλ., από φυσικά υλικά, στρογγυλεμένα και λεπτόκοκκα σε μέτρια αναλογία. Καταγράφηκε ύπαρξη δευτερογενών φάσεων με σημαντικές ανακρυσταλλώσεις με αποτέλεσμα οι πόροι του κονιάματος να ξαναγεμίζουν με δευτερογενές υλικό με τη μορφή μεγάλων και ιδιόμορφων κρυστάλλων, πιθανόν από ασβεστόλιθο. Διαπιστώθηκε ένδειξη ύπαρξης αλάτων που με τη χημική ανάλυση θα γίνει ακριβής ποιοτικός και ποσοτικός έλεγχος.

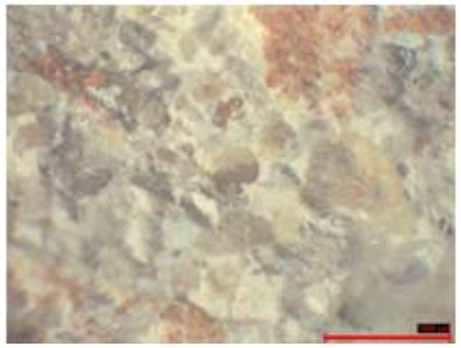

Εικ.156- Δείγμα 1 (χαμάμ), φωτογραφία μικροσκοπίου

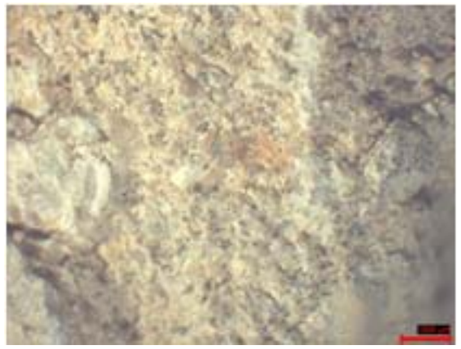

Εικ.157- Δείγμα 2 (τέμενος), φωτογραφία μικροσκοπίου

Δείγμα 2 (τέμενος): πρόκειται για ένα τύπο κονιάματος ασβεστιτικής φύσεως με μέτρια πυκνότητα ιστού. Εμφανίζει μικρορηγματώσεις με τυχαίο προσανατολισμό που οφείλοντας σε συστολή ξήρανσης. Τα αδρανή βρίσκονται σε μεγάλη αναλογία, ξανθού χρώματος από φυσικά υλικά, μεγέθους 1 έως 1,5χιλ. Η αναλογία κονίας/ αδρανών προσδιορίζεται σε 1/3. Παρατηρήθηκαν συσσωματώματα ασβέστη στη δομή του.

3. χημική ανάλυση των κονιαμάτων: γίνεται προσδιορισμός της περιεκτικότητας σε οξείδια με τη βοήθεια της μεθόδου φασματομετρίας της ατομικής απορρόφησης (AAS). Επίσης, γίνεται προσδιορισμός των διαλυτών αλάτων με τη μέθοδο της υγρής χρωματογραφίας υψηλής απόδοσης (HPLC). Η υγρή, δηλαδή, μέθοδος ανάλυσης προσδιορίζει τη στοιχειακή σύσταση του κονιάματος σε μορφή οξειδίων και σε υδατοδιαλυτά άλατα. Από τα δείγματα των κονιαμάτων χρησιμοποιήθηκε η παιπάλη του κονιάματος (κλάσμα κάτω από 75μm). Τα αποτελέσματα της μεθόδου φαίνονται στον παρακάτω πίνακα. (κάρτα χημικής ανάλυσης)

4. Έλεγχος πορώδους: ελέγχεται το ανοιχτό πορώδες καθώς και το φαινόμενο ειδικό βάρος για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν τη δομή του υλικού. Προσδιορίζοντας το ενεργό πορώδες, δηλαδή το πορώδες του υλικού που έχει πρόσβαση στην επιφάνεια του, γνωρίζουμε στοιχεία για τη συνεκτικότητα της δομής του. Έτσι ένα μεγάλο πορώδες σημαίνει όχι καλή συνεκτικότητα άρα μικρή αντοχή.

5. Έλεγχος μηχανικών χαρακτηριστικών με τη μέτρηση της θλιπτικής αντοχής. Τα δείγματα μορφοποιήθηκαν με γύψο και τοποθετήθηκαν σε μηχανή θλίψης. Ενδεικτικά τα μεγέθη θλιπτικής αντοχής παλαιών ασβεστοκονιαμάτων κυμαίνονται από 1 έως 1,5 MPa

6. Κοκκομετρική ανάλυση: πραγματοποιείται τρίψιμο του δείγματος και κοσκίνηση του. Ακολουθεί ο υπολογισμός του επί τις % διερχομένου ποσοστού του υλικού και ο σχεδιασμός της κοκκομετρικής καμπύλης. Ο προσδιορισμός αυτός εξάγει παρατηρήσεις και συμπεράσματα που αφορούν τη δομή του υλικού. Η ομοιόμορφη κοκκομετρική διαβάθμιση επηρεάζει τη σταθερότητα της δομής, εξασφαλίζει πιο συμπαγής δομή, χωρίς εσωτερικά κενά και επιθυμητό πορώδες.

7. Προσδιορισμός αναλογίας κονίας/ αδρανών. Από την ανάλυση των δειγμάτων προσδιορίστηκε το ποσοστό των αδρανών όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα και η αναλογία κονίας/ αδρανών, η οποία και για τα δύο δείγματα είναι 1 / 2.

Πίνακας (κάρτα αδρανών)

ΚΑΡΤΑ ΑΔΡΑΝΩΝ ISO 9001/2000

ΔΕΙΓΜΑ SAMPLE	ΑΔΡΑΝΗ % κ.β. AGGREGATES % w.t.
ΤΖΑΜΙ ΙΣΚΕΝΤΕΡ	65.00
ΧΑΜΑΜ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ	62.96

Εικ.158- Κάρτα χημικής ανάλυσης

	ΔΙΑΛΥΤΑ ΣΕ ΟΞΕΑ %κ.β./ SOLUBLE IN ACIDS %w.t.								ΔΙΑΛΥΤΑ ΣΕ HCl 0,1 N %κ.β./ SOLUBLE IN HCl 0,1 N %w.t.							ΔΙΑΛΥΤΑ ΑΛΑΤΑ %κ.β./ SOLUBLE SALTS %w.t.		
ΔΕΙΓΜΑ	Na_2O	K_2O	CaO	MgO	Fe_2O_3	Al_2O_3	SiO_2	L.I.%	Na_2O	K_2O	CaO	MgO	Fe_2O_3	Al_2O_3	SiO_2	Cl^-	NO_3^-	SO_4^{2-}
ΤΖΑΜΙ ΙΣΚΕΝΤΕΡ	0.54	0.72	31.76	1.02	1.22	2.80	34.68	27.26	0.23	0.24	29.52	0.94	0.31	0.28	0.35	0.28	0.14	0.19
ΧΑΜΑΜ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ	0.89	0.89	16.35	1.26	0.80	4.01	53.80	22.00	0.24	0.30	14.21	1.06	0.26	1.49	0.87	0.67	2.25	0.62

Από τις παραπάνω εργαστηριακές αναλύσεις τα αποτελέσματα καταγράφονται στον παρακάτω πίνακα:

Δείγμα	απορρόφηση	Ειδικό βάρος	πορώδες	Θλιπτική αντοχή
1 (χαμάμ)	18,216	1,640	29,88	4,6 MPa
2 (τέμενος)	19,82	1,589	31,48	3,9 MPa

Συμπεράσματα:

Δείγμα 1 (χαμάμ) πρόκειται για ένα ποζολανικό κονίαμα με ποσοστό 21,25% Ca(OH)2 που χαρακτηρίζεται από τη συνεκτική δομή του με μικρό πορώδες και μεγάλη θλιπτική αντοχή. Στη δομή του περιέχει μεγάλο ποσοστό αλάτων που δικαιολογείται από τη χρήση του κτιρίου ως χαμάμ.

Δ**είγμα 2** (τέμενος) πρόκειται για ένα ασβεστιτικό κονίαμα με ποσοστό 41,3% Ca(OH)2

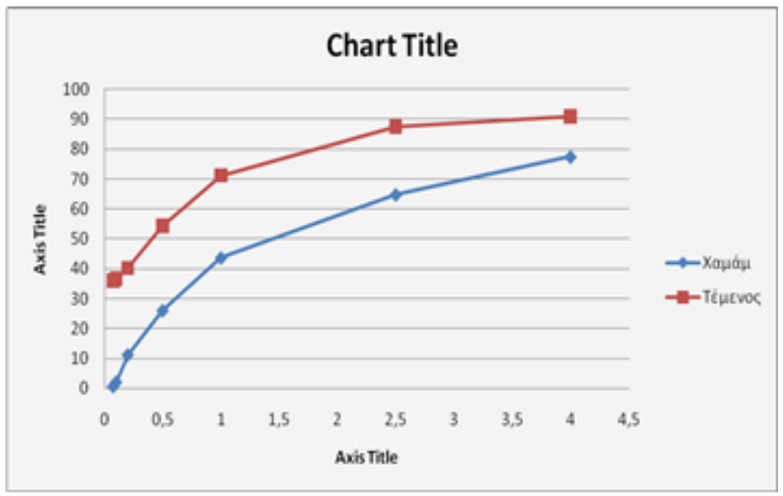

ΚΟΚΚΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΔΡΑΝΩΝ

ISO 9001/2000

Υλικό (προέλευση): *κονίαμα χαμάμ*
Ονομαστική διαβάθμιση: *1*
Ημερομηνία ελέγχου *30/5/2012*

Κόσκινο (mm)	Βάρος κόσκινου	Μικτό βάρος κόσκινου	Καθαρά συγκρατούμενα	Διερχόμενα	Διερχόμενα %
31,5	578	*578*	*0*	*142*	*100,00*
16	583	*583*	*0*	*142*	*100,00*
8	554	*563*	*9*	*133*	*93,66*
6,3	509	*515*	*6*	*127*	*89,44*
4	598	*615*	*17*	*110*	*77,46*
2,5	512	*530*	*18*	*92*	*64,79*
1	503	*533*	*30*	*62*	*43,66*
0,5	445	*470*	*25*	*37*	*26,06*
0,2	405	*426*	*21*	*16*	*11,27*
0,1	372	*385*	*13*	*3*	*2,11*
0,075	383	*385*	*2*	*1*	*0,70*
0,063	358	*359*	*1*	*0*	*0,00*
τυφλό	375	*376*	*1*	*-1*	*-0,70*
Σύνολο			*142*		

ΚΟΚΚΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΔΡΑΝΩΝ

ISO 9001/2000

Υλικό (προέλευση): *κονίαμα τεμένους*
Ονομαστική διαβάθμιση: *1*
Ημερομηνία ελέγχου *30/5/2012*

Κόσκινο (mm)	Βάρος κόσκινου	Μικτό βάρος κόσκινου	Καθαρά συγκρατούμενα	Διερχόμενα	Διερχόμενα %
31,5	578	*578*	*0*	*142*	*100,00*
16	583	*588*	*5*	*137*	*96,48*
8	554	*556*	*2*	*135*	*95,07*
6,3	509	*512*	*3*	*132*	*92,96*
4	598	*601*	*3*	*129*	*90,85*
2,5	512	*517*	*5*	*124*	*87,32*
1	503	*526*	*23*	*101*	*71,13*
0,5	445	*469*	*24*	*77*	*54,23*
0,2	405	*425*	*20*	*57*	*40,14*
0,1	372	*377*	*5*	*52*	*36,62*
0,075	383	*384*	*1*	*51*	*35,92*
0,063	358	*359*	*1*	*50*	*35,21*
τυφλό	375	*376*	*1*	*49*	*34,51*
Σύνολο			*142*		

Β7. Παθολογία

Όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η σημαντικότερη παθολογία του μνημείου είναι η αλλοίωση της μορφής και της ογκοπλασίας του συνόλου, που προκύπτει από τον διαφορετικό βαθμό διατήρησης των επιμέρους τμημάτων του. Ο κύριος όγκος των χλιαρών και ζεστών χώρων σώζεται σε πλήρη ανάπτυξη και σε σχετικά καλή κατάσταση, σε αντίθεση με τον όγκο του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος και τον όγκο της δεξαμενής-εστίας που σώζονται τμηματικά σε χαμηλό ύψος με τη μορφή ερειπίων. Είναι πιθανό η απώλεια αυτών των τμημάτων του συνόλου να οφείλεται σε ανθρωπογενής παράγοντες και όχι λόγω αστοχίας την ίδιας της κατασκευής, εάν γίνει σύγκριση με την κατάσταση που σώζεται ο κύριος όγκος. Γίνεται η υπόθεση ότι το οικοδομικό υλικό αφαιρέθηκε και αξιοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση σε άλλα κτίρια, πιθανόν σε αυτά που ήταν προσκολλημένα στην περίμετρο του μνημείου.

Όσον αφορά τον κύριο όγκο που διατηρείται, η παθολογία μπορεί να διαχωριστεί σε δύο κατηγορίες: βλάβες στην δομή της κατασκευής και επεμβάσεις που αλλοιώνουν τη μορφή, όμως δεν έχουν επιβλαβή χαρακτήρα.

Στην πρώτη κατηγορία, συμπεραίνεται ότι ο δομοστατικός φορέας του κτιρίου δεν παρουσιάζει σοβαρές βλάβες όπως υποχωρήσεις, καταρρεύσεις ή αποκλίσεις από την κατακόρυφο. Οι σημαντικότερες μορφές βλαβών είναι οι ρηγματώσεις που εντοπίζονται στα τύμπανα των θόλων και στην κλείδα των τόξων ή στα σημεία επαφής των τοιχοποιιών με τα λοφία. Όπως φαίνεται στα αναπτύγματα χώρων, οι ρηγματώσεις εντοπίζονται στουν χώρο 2, στον χώρο 3 και στον χώρο 4, στο τμήμα των θολίσκων με παράλληλη κατακόρυφη ρηγμάτωση της τοιχοποιίας στη γωνία Δ. Επιπλέον, στον χώρο 3 στη γωνία Δ υπάρχει κατακόρυφη ρηγμάτωση λόγω αστοχίας στη σύνδεση των δύο τοιχοποιιών, οι οποίοι ορίζονται ως αρχικοί.

Εκτός των ρηγματώσεων, το μεγαλύτερο ποσοστό βλαβών που εντοπίζονται οφείλονται στη δράση περιβαλλοντικών παραγόντων και στην έλλειψη επισκευής και συντήρησης του κτιρίου για μεγάλο χρονικό διάστημα. Καθοριστικό παράγοντα αποτελεί η δράση της υγρασίας, για την οποία έχουν σταδιακά διαμορφωθεί οι συνθήκες ώστε να εισχωρήσει και στο εσωτερικό του κτιρίου, εκτός από την επίδραση της στις εξωτερικές επιφάνειες. Τα αίτια εντοπίζονται στο επίπεδο κάλυψης του κτιρίου, από όπου αναπτύσσεται η κατερχόμενη υγρασία στους εσωτερικούς χώρους.

- Οι επιχωματώσεις που καλύπτουν σχεδόν ολοκληρωτικά το επίπεδο στέγασης με αποτέλεσμα την μη λειτουργία του συστήματος συλλογής και απομάκρυνσης των όμβριων υδάτων και τη συσσώρευση υγρασίας.
- Η πλήρης καταστροφή λόγω διάβρωσης και αποσάθρωσης του υδραυλικού κονιάματος που κάλυπτε τους θόλους, όπως και η μη κάλυψη πλέον των φωτιστικών οπών, που επιτρέπει να εισχωρούν τα νερά της βροχής.
- Η καταστροφή της επίστεψης των εξωτερικών τοιχοποιιών με αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση της δομής τους στο ανώτερο τμήμα και την διάβρωση των δομικών υλικών.

Ακόμα ένας σημαντικός παράγοντας που σχετίζεται με την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στο επίπεδο στέγασης είναι η βλάστηση που καλύπτει σχεδόν ολοκληρωτικά την επιφάνεια του. Έχουν αναπτυχθεί από χόρτα αβαθούς ριζικού συστήματος και θάμνους μεσαίου μεγέθους, μέχρι την ανάπτυξη ολόκληρου δέντρου, τα οποία διαβρώνουν τα υλικά δομής και προσβάλλουν την συνεκτικότητα της. Ειδικότερα, επάνω στην βόρεια εξωτερική τοιχοποιία έχει αναπτυχθεί δέντρο μεγάλου μεγέθους, το ριζικό σύστημα του οποίου έχει εξαπλωθεί και είναι ορατό ακόμα και σε ορισμένες εσωτερικές τοιχοποιίες.

Επίσης λόγω υγρασίας, εντοπίζονται εκτεταμένες φθορές στα επιχρίσματα, όπου παρατηρούνται αποκολλήσεις και πτώσεις, στους χώρους 1,3,5 και 7, ενώ στους υπόλοιπους χώρους εμφανίζουν αποσαθρώσεις και ορισμένες περιπτώσεις βιοφθορά, όπως στον χώρο 4.

Στην παθολογία των τοιχοποιιών εντάσσεται και η απώλεια των ξυλοδεσιών λόγω σήψης, οι οποίες λειτουργούσαν ως περίδεση του όγκου και εξασφάλιζαν την απόκριση των τεμνόμενων τοιχοποιιών ως ενιαίο δομικό στοιχείο. Τέλος, στις τοιχοποιίες εντοπίζονται και φθορές ή απώλεια περιορισμένων τμημάτων που οφείλονται σε βανδαλισμό, όπως στους χώρους 1,3,5 και 6. Παρόμοιες φθορές λόγω βανδαλισμού, εντοπίζονται και στο δάπεδο του χώρου 3 και του χώρου 4, όπου έχει καταστραφεί το μεταγενέστερο στρώμα από τσιμεντοκονίαμα και το αρχικό υπόστρωμα του δαπέδου που στήριζαν οι κιονίσκοι των υπόκαυστων.

Στην δεύτερη κατηγορία παθολογίας ανήκουν οι αλλοιώσεις που έχουν υποστεί σχεδόν όλα τα ανοίγματα του κτιρίου, στη μορφή και στις διαστάσεις τους κατά πλάτος ή καθ' ύψος και επιπλέον αυτά που έχουν κλειστεί, είτε είναι ενσωματωμένα στο πάχος της τοιχοποιίας είτε έχουν κλειστεί με πρόχειρο τρόπο.

Τα σχέδια όπου έχει καταγραφεί η παθολογία του κτιρίου βρίσκονται στο παράρτημα, και συνοδεύονται από δελτία και αναπτύγματα των εσωτερικών χώρων.

Εικ.162,163 Φθορές σε εσωτερική τοιχοποιία λόγω ριζικού συστήματος

Εικ.164- Η αποσάθρωση της τοιχοποιίας στην βόρεια όψη λόγω της ανάπτυξης ολόκληρου δέντρου στο ανώτερο τμήμα της, το οποίο έχει προκαλέσει εκτεταμένες φθορές.

Εικ.159- Ρηγματώσεις στον χώρο 2 στην επιφάνεια του θόλου και του σταλακτίτη.

Εικ.160- Συνεχόμενες ρωγμές στους θολίσκους του χώρου 4, στην επιφάνεια της τοιχοποιίας και στο τόξο στήριξης.

Εικ.161- Φθορές από υγρασία στον τοίχο και λόγω βανδαλισμού στο δάπεδο, στον χώρο 4.

Εικ.165- Φθορά και αποκόλληση επιχρίσματος στον χώρο 5 και διάνοιξη μεταγενέστερου ανοίγματος στη τοιχοποιία.

Υποσημειώσεις

[49] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία και αναψυχή: ιστορική εξέλιξη των λουτρών*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ.9

[50] ό.π., σ.13

[51] ό.π., σ.14

[52] ό.π., σ.19

[53] ό.π., σ.25

[54] ό.π., σ.26

[55] ό.π., σ.37

[56] ό.π., σ.38

[57] ό.π., σ.42

[58] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο, ΤΕΕ, Αθήνα 2004*, σ.23

[59] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.46

[60] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.23

[61] ό.π., σ.9

[62] ό.π., σ.16

[63] ό.π., σ.47

[64] ό.π., σ.48

[65] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.45

[66] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.16, *Τα λουτρά ήταν κατά βάση δημόσια, ενώ υπήρχαν μικρά ιδιωτικά στο σουλτανικό παλάτι και στις κατοικίες των αξιωματούχων.*

[67] ό.π., σ.47

[68] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.47

[69] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.47

[70] ό.π., σ.66

[71] ό.π., σ.47, υπήρχαν δύο είδη οθωμανικών λουτρών: τα δημόσια λουτρά-χαμάμ και τα ιαματικά λουτρά, τα οποία ξεχώριζαν λόγω της ύπαρξης μιας μεγάλης στρογγυλής δεξαμενής στο κέντρο του θερμού διαμερίσματος.

[72] Ε. Μπρούσκαρη, (επιμ.), *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, ΥΠΠΟ-ΔΒΜΑ,2008*, σ.56

[73] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.48

[74] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.49

[75] Ε. Μπρούσκαρη, (επιμ.), *Η οθωμανική ….*, σ.56

[76] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.50

[77] Ε. Μπρούσκαρη, (επιμ.), *Η οθωμανική ….*,σ.56

[78] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.51

[79] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.48

[80] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.50

[81] Ξ. Σκαρπιά-Χόϋπελ, *Λουτροθεραπεία ….*, σ.48

[82] Ε. Μπρούσκαρη, (επιμ.), *Η οθωμανική ….*, σ.56

[83] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά ….*, σ.48

[84] ό.π., σ.49, οι δύο πετσέτες, αλλιώς πεσκίρια, ήταν μία για να φυλάξει τα ρούχα του και μία που τύλιγε γύρω απο τη μέση. Έαν ο πελάτης το επιθυμούσε, τύλιγε και μία τρίτη πετσέτα γύρω απο το κεφάλι του σε μορφή turban.

[85] ό.π., σ.50

[86] ό.π., σ.51

[87] ό.π., σ.52

[88] ό.π., σ.56

[89] ό.π., σ.57

[90] ό.π., σ.58

[91] Αικ. Στεφανίδου, *Τα χαμάμ στην Ελλάδα: τύποι και εξέλιξή τους, Τιμητικός τόμος για τον ακαδημαϊκό καθηγητή Γ. Π. Λάββα, Στο βέλος του χρόνου,* Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας, Θεσσαλονίκη, University Studio press, 2004, σ. 85-109, σ.87

[92] ό.π., σ.95

[93] Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια),* ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973", σ.220

[94] Ε.Ι. Κανετάκη, *Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο,* ΤΕΕ, Αθήνα 2004, σ.168

[95] H.W. Lowry, I.E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents,* Bahçeİşehir University press, Istanbul 2010, σ.32

[96] τα χρώματα οργανώνονται γύρω από τρεις βασικούς άξονες, οι οποίοι ορίζονται ως: 'hue', 'value' και 'chroma'. Κάθε σελίδα έχει το δικό της 'hue' (η περιεκτικότητα του χρώματος σε κόκκινο, ή η απόκλισή του από το κόκκινο). Σε κάθε σελίδα, το 'chroma' (η δύναμη του χρώματος) αυξάνεται από τα αριστερά προς τα δεξιά, ενώ το 'value' (η περιεκτικότητα του χρώματος σε μαύρο) αυξάνεται από πάνω προς τα κάτω. Εγχειρίδιο Munsell

Αποκατάσταση -Επανάχρηση

Γ1. Βασικές Αρχές Αποκατάστασης

Σκοπός της αποκατάστασης είναι η αποτροπή της περαιτέρω καταστροφής του, η αισθητική και μορφολογική ανάδειξη του χαρακτήρα του και η ένταξή του στην σύγχρονη κοινωνική ζωή.
Η πρόταση αποκατάστασης θα πρέπει να αντιμετωπίζει το κτίριο ως ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό δείγμα και να σέβεται τις δεσμεύσεις που καθορίζονται από τον Χάρτη της Βενετίας, στο άρθρο 9:
“Η διαδικασία της αποκαταστάσεως είναι μία επέμβαση υψηλής εξειδικεύσεως που επιβάλλεται να γίνεται κατ’εξαίρεση. Έχει σαν στόχο να διατηρήσει και να αποκαλύψει τις αισθητικές και ιστορικές αξίες του μνημείου και βασίζεται στο σεβασμό προς την αρχική του υπόσταση και τα αυθεντικά του στοιχεία. Σταματάει στο σημείο που αρχίζουν να υπάρχουν υποθέσεις. Πέρα από αυτό το σημείο, οποιαδήποτε εργασία που ενδεχομένως θα θεωρηθεί απαραίτητη για αισθητικούς ή τεχνικούς λόγους θα πρέπει να διαχωρίζεται από την (αρχική) αρχιτεκτονική σύνθεση και να φέρνει την σφραγίδα της εποχής μας. Σε όλες τις περιπτώσεις η αρχαιολογική μελέτη θα προηγείται της αποκαταστάσεως και θα την ακολουθεί.”
Ειδικότερα, οι βασικές αρχές που χαρακτηρίζουν τον τρόπο των επεμβάσεων είναι:

- Η ανάδειξη των τυπολογικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών του κτιρίου που αντανακλώνται εξωτερικά στην ογκοπλασία του και εσωτερικά στην οργάνωση των χώρων.
- Η διατήρηση της κατασκευής, των υλικών και των τρόπων δόμησης του κτιρίου, που αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία του και το συνδέουν με την αισθητική της εποχής του.
- Η αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων, στο βαθμό που είναι δυνατό, που ταυτόχρονα να μην αλλοιώνουν την δομή, ώστε μελλοντικά να είναι δυνατή η αφαίρεσή τους.
- Η υποστήριξη της ιστορικής ταυτότητας του μνημείου, με την προβολή της αρχικής φάσης του ώστε να αποκατασταθεί η συνολική εικόνα του.
- Οι επεμβάσεις στα αυθεντικά τμήματα θα πρέπει να γίνουν με υλικά συμβατά προς τα υλικά δόμησης του κτιρίου, και με εγγυημένη την μεγάλη διάρκεια ζωής. Επιπλέον θα πρέπει να εξασφαλίζεται η καλύτερη συναρμογή των παλιών και των νέων υλικών, τα οποία θα πρέπει να έχουν όμοιες ιδιότητες, ώστε να επιτυγχάνεται η καλή συμπεριφορά του κτιρίου.
- Ο διαχωρισμός των νέων στοιχείων της επέμβασης από τα αυθεντικά τμήματα του κτιρίου. Οι προσθήκες και συμπληρώσεις στοιχείων που καταστράφηκαν, για την μορφή και την κατασκευή των οποίων υπάρχουν πληροφορίες, θα γίνουν με τέτοιο τρόπο που να διαφοροποιούνται διακριτικά από τις αυθεντικές κατασκευές , αλλά και να εναρμονίζονται οπτικά με αυτές, ώστε να μην διαταράσσεται η συνολική αισθητική εικόνα.
- Η σύγχρονη έκφραση των νέων αρχιτεκτονικών επεμβάσεων και εγκαταστάσεων που τοποθετούνται στο κτίριο για τη βελτίωση των λειτουργιών και τον εκσυγχρονισμό του. Οι προσθήκες αυτές θα πρέπει να είναι σαφώς διακεκριμένες, να αντικατοπτρίζουν τις αισθητικές αντιλήψεις και τις κατασκευαστικές μεθόδους της σύγχρονης εποχής, καθώς και να προβάλλουν μέσα από την αντίθεση και την διαφορετικότητα, τη συνέχεια και την εξέλιξη.

Με βάση τις παραπάνω αρχές αποκατάστασης και σύμφωνα με το ζήτημα της επέμβασης στο συγκεκριμένο μνημείο, όπως αυτό έχει προκύψει από το στάδιο της αποτύπωσης-τεκμηρίωσης, θα καθοριστούν οι ενέργειες που θα απαντούν στο πρόβλημα της αποκατάστασής του.
Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι, για να διατυπωθούν οι οριστικές προτάσεις αποκατάστασης, θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ανασκαφική έρευνα, ώστε να γίνει κατανοητό το κτίριο στο σύνολό του. Όπως αναφέρθηκε, υπάρχει πλήθος ζητημάτων που πρέπει να επιβεβαιωθούν ή να αναθεωρηθούν, σύμφωνα με τα στοιχεία που θα αποκαλυφθούν από τη διενέργεια ανασκαφικών τομών. Για το λόγο αυτό, η πρόταση αποκατάστασης θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να τροποποιηθεί και να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα που πιθανόν θα προκύψουν.

Εργασίες αποκατάστασης

Απομάκρυνση της βλάστησης

Όπως αναφέρθηκε στην παθολογία, μία από τις κυριότερες αιτίες φθοράς είναι η βλάστηση που έχει αναπτυχθεί στο επίπεδο της κάλυψης του κυρίου όγκου, η οποία πρέπει να απομακρυνθεί καθώς συγκρατεί υγρασία και προκαλεί αποσαθρώσεις στα δομικά στοιχεία με την εξάπλωση του ριζικού συστήματος. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του δέντρου στην βόρεια πλευρά, η απομάκρυνσή του πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να αφαιρεθούν οι ρίζες του από τα δομικά στοιχεία, χωρίς να προκληθούν επιπλέον καταστροφές.

Καθαρισμός επιχώσεων

Ο καθαρισμός των επιχώσεων από τους εσωτερικούς χώρους 1,2,5,6 και 7 και κυρίως εξωτερικά από το επίπεδο κάλυψης του κτιρίου, στις οποίες οφείλεται και η ανάπτυξη της τόσο πυκνής βλάστησης. Επιπλέον, αντίστοιχος καθαρισμός πρέπει να γίνει και στους χώρους 3,4 και 8 ώστε να ανοιχτούν οι υπάρχουσες οπές στα δάπεδα και να εξακριβωθεί η έκταση του συστήματος των υπόκαυστων.
Με την εργασία αυτή θα πρέπει να διερευνηθεί και το σύστημα απορροής των όμβριων υδάτων και η εξωτερική μορφή των τυμπάνων των θόλων, που σήμερα είναι πλήρως καλυμμένα. Επιπλέον, είναι πιθανόν με την απομάκρυνση των επιχώσεων να προκύψουν συμπληρωματικά στοιχεία που αφορούν τους εσωτερικούς χώρους, όπως αυτά αναφέρθηκαν στην περιγραφή του κάθε χώρου.

Επαναλειτουργία του συστήματος υδρορροών

Σε συνέχεια των παραπάνω λειτουργιών και με βάση τα επιπλέον δεδομένα που αναμένεται να προκύψουν, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αποκατασταθεί η λειτουργία του συστήματος των στεγών και υδρορροών, για την επιτυχή απομάκρυνση των όμβριων υδάτων. Στην κατερχόμενη υγρασία, λόγω έλλειψης συντήρησης και μη λειτουργίας του συστήματος αυτού, οφείλονται σε μεγάλο βαθμό οι φθορές που εντοπίζονται στους εσωτερικούς χώρους του κτιρίου.

Απομάκρυνση μεταγενέστερων επεμβάσεων

- Οι εργασίες αυτές αφορούν τρία επιμέρους ζητήματα που εντοπίζονται τόσο στο εξωτερικό όσο στο εσωτερικό του μνημείου.
- Στο εξωτερικό του μνημείου πρέπει να απομακρυνθούν τα τμήματα τοιχοποιιών που προσκολλούνται στην ανατολική όψη και το πρόχειρο κτίσμα που βρίσκεται στην βόρεια πλευρά.
- Επιπλέον πρέπει να αφαιρεθούν οι μεταγενέστερες επεμβάσεις με πλίνθους, που εντοπίζονται στο ανώτερο τμήμα των όψεων, με απότέλεσμα να αυξάνουν το αρχικό ύψος του κτιρίου, το οποίο ορίζεται σύμφωνα με την οδοντωτή ταινία που διασώθηκε στην ανατολική όψη. Επίσης, από την επιφάνεια των όψεων πρέπει να καθαιρεθούν τα μεταγενέστερα επιχρίσματα, ώστε να αποκαλυφθεί η αρχική δομή των τοιχοποιιών.
- Στο εσωτερικό του κτιρίου, πρέπει να απομακρυνθούν οι επεμβάσεις με τσιμεντοκονία που υπάρχουν στα δάπεδα, ώστε να αποκαλυφθεί και συντηρηθεί το αρχικό υπόστρωμα. Είναι πιθανόν να μη σώζεται η αρχική επίστρωση του δαπέδου, η οποία και θα πρέπει να τοποθετηθεί εκ νέου.

Συμπληρώσεις δομικών στοιχείων

Στα σημεία των τοιχοποιιών που εντοπίζεται απώλεια δομικού υλικού λόγω βανδαλισμού ή άστοχης μεταγενέστερης επέμβασης, προτείνονται συμπληρώσεις περιορισμένης έκτασης. Τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν θα είναι παρόμοια με τα αυθεντικά υλικά, ώστε να αποκατασταθεί η δομική και οπτική συνέχεια. Παράλληλα, για να διαχωριστούν από τα αυθεντικά τμήματα, θα τοποθετηθούν στην μεταξύ τους επιφάνεια φύλλα μολύβδου, ώστε να γίνεται διακριτή η επέμβαση.
Με τον ίδιο τρόπο θα αντιμετωπιστούν και οι συμπληρώσεις που απαιτούνται για την διαμόρφωση της οδοντωτής ταινίας στην περίμετρο του κτιρίου, αλλά και οι επεμβάσεις που θα χρειαστεί να γίνουν στο επίπεδο κάλυψης του κυρίου όγκου, ώστε να αποκατασταθούν τα οκταγωνικά στοιχεία που περιβάλλουν τους θόλους.
Στην επικάλυψη των θόλων και των κλίσεων της στέγης, θα χρησιμοποιηθεί υδραυλικό κονίαμα παρόμοιας σύνθεσης και χρώματος με το αρχικό. Επιπλέον, οι φωτιστικές οπές θα καλυφθούν με γυάλινα “ποτήρια”, ώστε να διατηρηθεί, εκτός από την εξωτερική μορφολογία, και η αίσθηση του φωτός στους εσωτερικούς χώρους.

Επισκευές του φέροντος οργανισμού

Από τις σημαντικότερες επισκευές που πρέπει να γίνουν είναι η επαναφορά του συστήματος των ξύλινων ελκυστήρων, ώστε να βελτιωθεί η συμπεριφορά του κτιρίου.
Επιπλέον πρέπει να γίνει συρραφή των δύο τοιχοποιιών μεταξύ του χώρου 3 και 4, καθώς και συρραφή των ρηγματώσεων. Οι μικρότερους πλάτους ρωγμές μπορούν να πληρωθούν με ενέματα, ενώ στις ρηγματώσεις που αναπτύσσονται σε μεγαλύτερη έκταση μπορεί να χρειαστεί να γίνουν ραφές με λάμες.
Τέλος, μετά την απομάκρυνση των σαθρών κονιαμάτων, θα χρειαστεί να γίνει εκ νέου αρμολόγημα των τοιχοποιιών.

Δάπεδα

Όσων αφορά το υλικό, σε περίπτωση που βρεθεί αρχικό δείγμα της επίστρωσης του δαπέδου ή τμήμα που σώζεται σε καλή κατάσταση, αυτό θα συμπληρωθεί με παρόμοιο υλικό σε ελαφρώς διαφορετική χρωματική απόχρωση, ώστε να διασπάται η συνολική εικόνα, όμως να γίνεται διακριτή η επέμβαση.
Σε άλλη περίπτωση μη εύρεσης υλικού του αρχικού δαπέδου θα χρησιμοποιηθεί ένα σύγχρονο χυτό υλικό επικάλυψης σε ουδέτερο χρώμα. Θα πρέπει να διασφαλιστεί το κατάλληλο υπόστρωμα, ώστε το χυτό υλικό να μην ενσωματώνεται με τα αυθεντικά υλικά του κτιρίου για να μπορεί να απομακρυνθεί χωρίς να προκληθούν φθορές.

Με την διερεύνηση των δαπέδων και την αξιολόγηση των υποκαύστων στο σύνολο τους, προτείνεται το δάπεδο στον χώρο 4 ή πιθανός σε κάποιον από τους ζεστούς χώρους προς την δεξαμενή τμηματικά να αντικατασταθεί με γυάλινο δάπεδο ώστε να είναι ορατό το σύστημα των υποκαύστων για επιμορφωτικούς λόγους.

Επεμβάσεις στα ανοίγματα

Όπως προκύπτει από την ιστορική ανάλυση, υπάρχουν αρχικά ανοίγματα επικοινωνίας που έχουν μεταγενέστερα χτιστεί, τα οποία αξιολογείται ότι πρέπει να ανοιχτούν ώστε να αποκατασταθεί η επικοινωνία των χώρων. Συγκεκριμένα, προτείνεται η διάνοιξη των ανοιγμάτων Κ3, Κ4 και Κ5 ώστε να αποκατασταθεί η τυπολογική οργάνωση του γυναικείου τμήματος και να ανακτηθεί η ανεξάρτητη πρόσβαση σε αυτό από την νότια πλευρά. Εφόσον εξακριβωθεί η αρχική μορφή των ανοιγμάτων, τα οποία αναμένεται να έχουν οξυκόρυφη διαμόρφωση στο υπέρθυρο τους, προτείνεται η επαναφορά αυτής της μορφής, απομακρύνοντας τις μεταγενέστερες συμπληρώσεις. Αντίστοιχα πρέπει να διερευνηθεί και το άνοιγμα Α1 και να αποκατασταθεί η μορφή του, τόσο σε γεωμετρικά όσο και σε μορφολογικά χαρακτηριστικά. Το άνοιγμα Κ2 που ανήκει στην ίδια φάση με τα Κ4 και Κ5 προτείνεται να παραμείνει κλειστό ως μάρτυρας επέμβασης κατά τη δεύτερη φάση λειτουργίας του λουτρού. Η επιφάνεια του θα αποκαλυφθεί ώστε να είναι ορατό και από τις δύο πλευρές και να γίνεται αντιληπτό. Το άνοιγμα Α7 και το τοξωτό άνοιγμα στο αποδυτήριο προτείνεται να κλειστούν καθώς το πρώτο αλλοιώνει την κατασκευή της καμάρας του χώρου 6 και το δεύτερο βρίσκεται σε εξωτερική τοιχοποιία. Προτείνεται να χρησιμοποιηθεί σύστημα ξηράς δόμησης, ώστε να είναι εύκολα αναστρέψιμη η επέμβαση και να διακρίνεται σαφώς το σύγχρονο υλικό. Επιπλέον η τελική επιφάνεια θα βρίσκεται σε ελαφριά υποχώρηση σε σχέση με την επιφάνεια της τοιχοποιίας.

Χρωματισμοί – τοιχογραφίες

Λόγω των μεταγενέστερων επεμβάσεων και των επάλληλων στρώσεων επιχρισμάτων, δεν διαπιστώθηκαν οι αρχικοί χρωματισμοί ή εάν υπήρχαν διακοσμητικά μοτίβα που κοσμούσαν τους κύριους εσωτερικούς χώρους. Μετά από την διερεύνηση που απαιτείται θα προταθεί και η επέμβαση που αφορά τους χρωματισμούς και την απόδοση των τοιχογραφιών σε περίπτωση που αποκαλυφθούν. Προσδιορίζεται ότι οι εσωτερικοί χώροι θα επιχριστούν με συμβατό ως προς το αρχικό επίχρισμα, ώστε να αναδειχθεί η πλαστικότητα των ανάγλυφων μορφών και να προστατευτούν οι τοιχοποιίες.

Ανάκτηση της ογκοπλασίας

Σημαντικό ζήτημα για την αποκατάσταση του χαμάμ αποτελεί η ανάκτηση των όγκων που έχουν καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό, σε αντίθεση με τον κύριο όγκο που διατηρείται σε καλή κατάσταση. Το ζήτημα θέτει ακριβώς αυτήν την μεγάλη αντίθεση στην οποία σώζεται το μνημείο, η οποία υποβαθμίζει την αισθητική ενότητα του συνόλου και αλλοιώνει την αρχική εντύπωση της ογκοπλασίας του.
Για το λόγο αυτό, προτείνεται η ανάκτηση του όγκου του τμήματος του αποδυτηρίου του ανδρικού τμήματος, για το οποίο υπάρχουν οι πληροφορίες που δηλώνουν σε μεγάλο βαθμό τα βασικά χαρακτηριστικά του. Βεβαίως, η πρόταση για την ανάκτηση του όγκου αυτού θα διαμορφωθεί στην τελική της μορφή, μετά το πέρας της ανασκαφικής έρευνας και την αξιολόγηση των αποκαλυφθέντων στοιχείων. Σε αυτή τη φάση δεν προτείνεται ανάκτηση του όγκου της εστίας-δεξαμενής και του όγκου του αποδυτηρίου του γυναικείου τμήματος, για τους οποίους αναμένονται να αποκαλυφθούν περαιτέρω στοιχεία. Ειδικά για το γυναικείο αποδυτήριο που δεν υπάρχουν καθόλου ορατά ίχνη του, θα πρέπει να δηλωθεί έστω και με κάποιον αφαιρετικό τρόπο.

Όσο αφορά τον όγκο του ανδρικού αποδυτηρίου προτείνεται η ανάκτηση της μορφής του, με σύγχρονα υλικά και σε απλοποιημένη απόδοση των αρχικών στοιχείων του, ώστε να διαφοροποιείται και να μην προκαλείται σύγχυση ως προς την αυθεντικότητα του. Τα τμήματα των υπαρχουσών τοιχοποιιών του αποδυτηρίου θα συντηρηθούν και θα συμπληρωθούν με τα ίδια παραδοσιακά υλικά, ώστε να προστατευτούν από την περαιτέρω αποσάθρωση τους. Στο ανώτερο τμήμα τους θα προστεθεί τουλάχιστον μία σειρά δόμησης, και κατά τόπους παραπάνω ανάλογα με τις ανάγκες, με τα ίδια υλικά. Τα νέα τμήματα θα διαχωρίζονται από τα αυθεντικά με την ενδιάμεση τοποθέτηση φύλλων μολύβδου, ώστε είναι διακριτή η επέμβαση. Στο νέο υπόβαθρο θα πακτωθεί μεταλλικός σκελετός, ο οποίος θα είναι διπλός και θα καλύπτει το πάχος της υφιστάμενης τοιχοποιίας. Στον μεταλλικό σκελετό θα αναρτηθούν τσιμεντοσανίδες εξωτερικά και γυψοσανίδες εσωτερικά, με ενδιάμεση τοποθέτηση θερμομόνωσης. Η τελική επιφάνεια θα σοβατιστεί, ώστε να αποτελεί την οπτική συνέχεια των αρχικών τοιχοποιιών. Το χρώμα του σοβά θα είναι στην απόχρωση των αυθεντικών λίθων, ενώ στην επιφάνεια θα γίνουν εγχάρακτοι αρμοί που θα υποδηλώνουν τις σειρές δόμησης του πλινθοπερίκλειστου συστήματος δόμησης. Η κάλυψη του όγκου θα γίνει με μεταλλική τετράριχτη στέγη, η οποία θα καλύπτεται με ασφαλτικά κεραμίδια γκρι απόχρωσης. Εσωτερικά θα δημιουργηθεί ταβάνωμα από τα ίδια υλικά των τοιχοποιιών ώστε να δηλώνεται η σύγχρονη επέμβαση. Η οδοντωτή ταινία θα διαμορφωθεί σχηματοποιημένη ως κλιμακωτά επίπεδα και θα αποτελεί συνέχεια του σοβατισμένου τμήματος ως προς το υλικό της. Τα ανοίγματα του όγκου τοποθετούνται σε σύγκριση με άλλα μνημεία ως προς το ύψος τους, αφού το μόνο γνωστό είναι η θέση τους στην κάτοψη και η πιθανή οξυκόρυφη μορφή τους με βάση τα ανοίγματα των εσωτερικών χώρων που αναμένεται να αποκαλυφθούν μετά από την απαιτούμενη διερεύνηση.

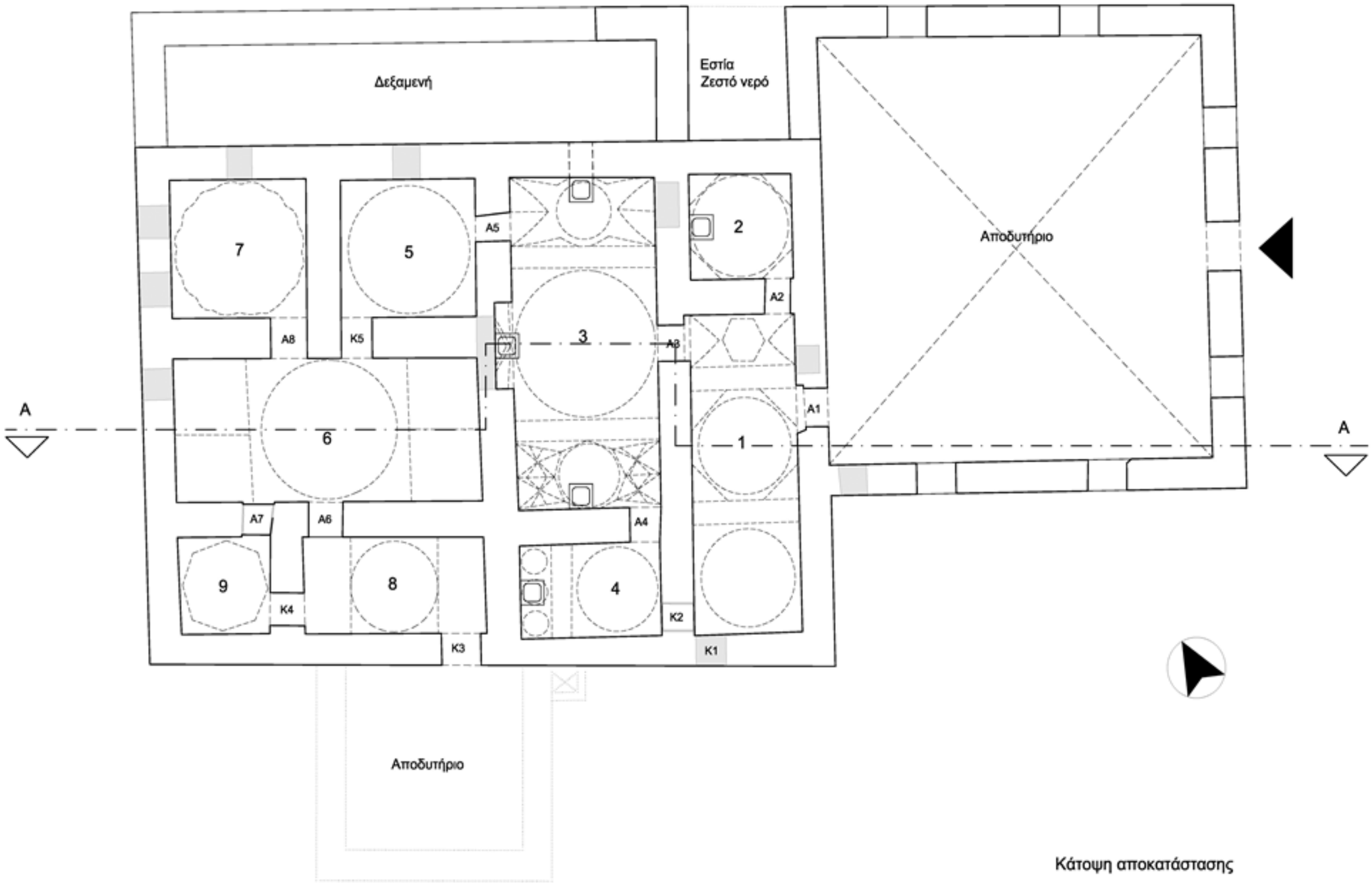

Κάτοψη αποκατάστασης

Επανάχρηση

Άμεσα συνδεδεμένη με τη μελέτη αποκατάστασης είναι η πρόταση επανάχρησης, η οποία εξασφαλίζει την προϋπόθεση για τη συντήρηση και διατήρηση του κτιρίου στον χρόνο. Οι δεσμεύσεις που προέκυψαν από τις αρχές της αποκατάστασης θέτουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο πορεύεται η πρόταση της επανάχρησης, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει ως ένα βαθμό την εφαρμογή της μελέτης αποκατάστασης.

Στόχος της επανάχρησης είναι η διατήρησή του στον χρόνο μέσα από τη συνεχή λειτουργία του, αλλά και η ένταξή του στην σύγχρονη κοινωνική ζωή. Κατά εποχές, η χρήση που φιλοξενείται σε αυτό, μπορεί να εναλλάσσεται, οπότε η νέα χρήση πρέπει να είναι συμβατή προς το κτίριο, και να σέβεται την τυπολογική του διάρθρωση, ώστε να μην χρειαστούν σημαντικές τροποποιήσεις για την ένταξή της. Επιπλέον, πρέπει να παρέχει στους χρήστες μια σωστή και ασφαλή λειτουργία και να συμβαδίζει με τις σύγχρονες προδιαγραφές χωρίς όμως να ανταγωνίζεται και να αλλοιώνει τον χαρακτήρα του μνημείου.

Το χαμάμ του Γαζή Εβρενός, όπως φάνηκε από την ιστορική ανάλυση παρουσιάζει ιδιαίτερη αξία ως μνημείο, λόγω της πρώιμης περιόδου κατασκευής του αλλά και της σύνδεσης με τον ιδρυτή της ίδιας της πόλης των Γιαννιτσών. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με την καλή κατάσταση διατήρησής του στην οποία σώζεται, θα μπορούσαν να το κατατάξουν στην κατηγορία των επισκέψιμων μνημείων, που αποτελούν μνημεία του ίδιου τους του εαυτού.

Στην ουσία τα επισκέψιμα μνημεία με τα μουσεία έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο συμβολισμού όσο και σε πρακτικά ζητήματα εγκαταστάσεων.[97] Επιπλέον, η έλλειψη θεματικών μουσείων για τα οθωμανικά λουτρά που εντοπίζονται σε μεγάλο αριθμό στον ελλαδικό χώρο, υπήρξε η συνισταμένη που οδήγησε στην πρόταση για τη δημιουργία ενός τέτοιου μουσείου.

Η θέση του στον πολεοδομικό ιστό εξασφαλίζει εύκολη πρόσβαση τόσο σε σχέση με την πόλη, όσο και από τον υπερτοπικό οδικό άξονα που ενώνει τις πόλεις του νομού. Η κεντρική του θέση σε σχέση με τον άξονα ενοποίησης των οθωμανικών μνημείων της πόλης και η οπτική επαφή που έχει με κάποια από αυτά, το καθιστούν ιδανικό σημείο για να λειτουργήσει ως μία “στάση” στην διαδρομή που θα παρέχει πληροφορίες για αυτή την περίοδο της πόλης, τον ιδρυτή της Γαζή Εβρενός και τα οθωμανικά μνημεία, σωζόμενα και μη.

Στόχος του συνδυασμού των δύο παραπάνω θεματικών ενοτήτων που προτείνονται είναι μνημείο και μουσείο να λειτουργούν ταυτόχρονα ως ιστορική αφήγηση σε πολλαπλά επίπεδα.[98]

Οι δύο θεματικές ενότητες του μουσείου μπορούν να φιλοξενηθούν αντίστοιχα στα δύο τμήματα του χαμάμ, το ανδρικό και το γυναικείο, ώστε η προσαρμογή να γίνει σύμφωνα με την τυπολογία του κτιρίου.

Στο ανδρικό τμήμα, που αποτελεί και το πλουσιότερο μορφολογικά μέρος του κτιρίου, προτείνεται να στεγασθεί η θεματική ενότητα που αφορά τα οθωμανικά λουτρά του ελλαδικού χώρου.

Στον χώρο του αποδυτηρίου θα τοποθετηθεί η υποδοχή του κοινού και η πρώτη υποενότητα σε σχέση με το ίδιο και άλλα ομοειδή μνημεία. Στην ενότητα αυτή θα αναφέρονται μέσω του απαραίτητου εποπτικού υλικού πληροφορίες για την ιστορία, την κατασκευή, τη λειτουργία και τον ρόλο των λουτρών στην τότε κοινωνία. Μέσα από αυτό το υλικό ο επισκέπτης θα δημιουργήσει μια πρώτη συνολική εικόνα για τα κτίρια των χαμάμ, και θα μπορεί να πληροφορηθεί για τον αριθμό και τη θέση τους στον ελλαδικό χώρο. Μέσα από ψηφιακές εφαρμογές θα μπορεί να ανατρέξει σε επιπλέον πληροφορίες για καθένα από αυτά τα κτίρια. Επιπλέον, τμήμα της ενότητας αυτής θα εστιάζει στο χαμάμ του Γαζή Εβρενός με σκοπό ο επισκέπτης να αναγνωρίσει και να κατανοήσει το μνημείο. Στις παραπάνω πληροφορίες που θα αναφέρονται, είναι σκόπιμο να προστεθούν ειδικότερες πληροφορίες για την αποκατάστασή του και το νέο του ρόλο ως μουσείο.

Η δεύτερη υποενότητα θα αποτελείται από τους υπόλοιπους τέσσερις χώρους του ανδρικού τμήματος και θα στεγάζει μια συλλογή από τα αντικείμενα που έχουν σχέση με τη λειτουργία του χαμάμ. Καθώς ο εξοπλισμός του ίδιου του χαμάμ δεν σώζεται, η συλλογή θα δημιουργηθεί από αντικείμενα άλλων χαμάμ[99], ώστε να συμπληρωθεί η εικόνα της αρχικής λειτουργίας.

Σε κάθε επιμέρους χώρο θα τοποθετηθεί πινακίδα πληροφόρησης για την χρήση του χώρου σε σχέση με τη διαδικασία, και επιπλέον προτείνεται να υπάρχει οθόνη όπου θα παρουσιάζονται επιπλέον στοιχεία μέσα από την προβολή βίντεο.

Η δεύτερη ενότητα θα στεγαστεί στο γυναικείο τμήμα και θα επικεντρώνεται στον ιδρυτή της πόλης Γαζή Εβρενός και στα υπόλοιπα οθωμανικά μνημεία της. Στον χώρο 5, θα υπάρχει υπάρχουν πινακίδες σε σχέση με την εξάπλωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και στον κεντρικό χώρο 6 θα αναπτύσσεται το κεφάλαιο που αφορά τον Γαζή Εβρενός, την πορεία του στον Ελλαδικό χώρο και βιογραφικά στοιχεία. Στον χώρο 7, θα παρουσιάζεται η ιστορία της πόλης των Γιαννιτσών και η σημασία της κατά την οθωμανική κυριαρχία. Στους χώρους 8 και 9 πριν την έξοδο, θα υπάρχουν πληροφορίες για τα οθωμανικά μνημεία που διατηρούνται στην πόλη, αλλά και για αυτά που υπάρχουν πληροφορίες, όμως έχουν καταστραφεί.

Λόγω του μεγάλου όγκου πληροφοριών που θα καλείται να καλύψει αυτή η θεματική ενότητα, προτείνεται στον κεντρικό χώρο να υπάρχει μία οθόνη και να γίνεται προβολή βίντεο. Σε αυτό θα περιέχονται οι βασικές ιστορικές πληροφορίες αποδομένες σε συνοπτική μορφή, ώστε ο επισκέπτης να διαμορφώνει μια συνολική εικόνα, και στη συνέχεια να μπορεί να εμβαθύνει αναζητώντας επιπλέον στοιχεία στις οθόνες αφής που θα υπάρχουν στους πίσω χώρους.

Επιπλέον σε κάθε χώρο θα υπάρχει μία πινακίδα στην οποία θα αναφέρεται η χρήση του χώρου, κατά τη λειτουργία του χαμάμ, και συμπληρωματικές μικρές πινακίδες που θα δηλώνουν τοπικά τις επεμβάσεις που έγιναν στο μνημείο για την αποκατάσταση του, όπως η διάνοιξη ανοιγμάτων.

Στο σύνολό του, η εγκατάσταση του μουσείου πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο, ώστε το μνημείο να μπορέσει να διατηρήσει την αίσθηση του χρόνου που πέρασε και της εσωτερικής της ατμόσφαιρας. Σε αυτό θα συμβάλλει και ο τρόπος τοποθέτησης και παρουσίασης των αντικειμένων που θα υπάρχουν στους χώρους. Οι πινακίδες πληροφόρησης θα πρέπει να δηλώνουν ότι αποτελούν συνοδευτικό υλικό, και να είναι χρωματικές ουδέτερες και σε μικρή απόσταση από τον τοίχο, ακόμα και όταν στηρίζονται σε αυτόν. Επιπλέον, τα εκθέματα θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν κατά το δυνατό με την μεγαλύτερη αμεσότητα και λιτότητα. Για αυτά που θα υπάρξει ανάγκη να μπουν σε προσθήκες, θα κατασκευαστούν απλές γυάλινες προσθήκες σε χαμηλό ύψος, ώστε να μην εμποδίζεται η αντίληψη της ενότητας του χώρου. Σημαντικός παράγοντας για την ανάδειξη των χώρων είναι ο φωτισμός τους, ο οποίος θα πρέπει να είναι σχετικά χαμηλός και διάχυτος, όπως όταν ήταν και σε λειτουργία το χαμάμ. Σε συγκεκριμένα σημεία ή εκθέματα ο φωτισμός θα μπορούσε να γίνεται ειδικός και συγκεντρωτικός ώστε να εξυπηρετηθούν μουσειολογικές ανάγκες.

Όσων αφορά την εγκατάσταση των ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων που απαιτούνται, προτείνεται η αξιοποίηση των υποδομών του κτιρίου, ώστε οι οδεύσεις να μην προσβάλλουν την αισθητική των χώρων. Η ζώνη των υπόκαυστων και οι αγωγοί, κάθετοι και οριζόντιοι, που διατρέχουν τις τοιχοποιίες εσωτερικά, παρέχουν ένα διαθέσιμο δίκτυο για να τοποθετηθούν οι αγωγοί που θα καλύψουν την θέρμανση και κλιματισμό του μνημείου και τις ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις που απαιτούνται για τη λειτουργία των ψηφιακών μέσων παρουσίασης.

Για να καλυφθούν επιπλέον ανάγκες που αφορούν την εξυπηρέτηση του κοινού, όπως τουαλέτες, ένα μικρό κυλικείο αλλά και το μηχανοστάσιο, χρήσεις που δεν μπορούν να ενταχθούν αρμονικά στο κέλυφος του μνημείου, προτείνεται η κατασκευή ενός μικρού κτίσματος στον περιβάλλον χώρο σε απόσταση από αυτό. Η θέση που επιλέχθηκε να κατασκευαστεί δεν εμποδίζει την θέαση του μνημείου καθώς πλησιάζεις τον χώρο από τον περίπατο στην πόλη και ταυτόχρονα είναι αρκετά κοντά ώστε να μπορείς να παρατηρείς το μνημείο όταν ο επισκέπτης κάθεται στο κυλικείο. Με τον τρόπο αυτό, ο υπαίθριος χώρος ορίζεται ως “στάση” στον αρχαιολογικό περίπατο που προτείνεται να δημιουργηθεί στην πόλη, αλλά και δημιουργείται ένας ελεύθερος χώρος για τους κατοίκους της περιοχής.

Στον περιβάλλοντα χώρο που προτείνεται, περιλαμβάνεται ο σημερινός κενός χώρος που υπάρχει στη νότια πλευρά του μνημείου και ο χώρος στη βόρεια πλευρά που υπάρχει μια μικρή παλιά κατοικία, και είναι σε διαδικασία ανταλλαγής όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ο χώρος αυτός θεωρείται απαραίτητος ως ζωτικός χώρος για το μνημείο, αν και θα πρέπει επιπλέον να απαλλοτριωθεί η ιδιοκτησία στην νότια πλευρά. Επιπλέον προτείνεται η διαπλάτυνση του πεζοδρομίου στην οδό Στράντζης στην βορειοανατολική πλευρά του μνημείου, ώστε να υποβαθμιστεί το δάπεδο και να απελευθερωθεί το μνημείο, δημιουργώντας και την απαραίτητη σύνδεση της νότιας και βόρειας πλευράς.

Σημαντικό στοιχείο για τον σχεδιασμό του ελεύθερου αυτού χώρου, αποτελεί η ένταξη του σε ένα δίκτυο πεζοδρομήσεων που οδηγούν στα μνημεία μέσα από μία πορεία. Για το λόγο αυτό προσδιορίζεται ότι η κύρια κίνηση του επισκέπτη θα γίνεται από την νότια πλευρά, οπότε η πλατεία σχεδιάστηκε βαθμιδωτά ακολουθώντας την κλίση του δρόμου και εντείνοντας την οπτική αίσθηση ότι πλησιάζεις στο μνημείο. Εκτός από την φύτευση, ώστε να απομονωθούν τα κτίρια που βρίσκονται στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο και δεν εμφανίζουν κανένα ενδιαφέρον, προτείνεται η κατασκευή ενός ρηχού στοιχείου νερού, σαφής αναφορά στην λειτουργία του λουτρού. Για την εξασφάλιση της πρόσβασης ατόμων με περιορισμένη κινητικότητα, προβλέφθηκε το κεντρικό επίπεδο της πλατείας να βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με το πεζοδρόμιο κατά μήκος των δυο εισόδων από τις πλευρικές οδούς, και ειδικές θέσεις στάθμευσης στην απευθείας είσοδο από την οδό Στράντζης.

---

[97] Γ. Μωυσείδου, Δ. Κωνστάντιος,”*Μουσεία σε μνημεία:μια πρόκληση:ημερίδα Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Πέμπτη 25 Απριλίου 2002”,* Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό Μουσείο (Αθήνα, Ελλάδα), σ.46

[98] ό.π., σ.62

[99] ό.π., σ.50

Στους χώρους με τις αποχρώσεις του μπλε, παρουσιάζεται η πρώτη ενότητα που αφορά τα λουτρά στην Ελλάδα, την λειτουργία τους και το ίδιο το χαμάμ του Γαζή Εβρενός. Στους χώρους 2,3,4, εκτός από τις πινακίδες και τις οθόνες πληροφόρησης θα υπάρχουν και γυάλινες προθήκες με τα αντικείμενα των χαμάμ.

Στους υπόλοιπους χώρους αναπτύσσεται η δεύτερη ενότητα για τον Γαζή Εβρενός και την πόλη των Γιαννιτσών. Στους χώρους 8 και 9 θα υπάρχει πληροφοριακό υλικό για τα υπόλοιπα επισκέψιμα μνημεία των Γιαννιτσών και τον ιστορικό περίπατο, που προτείνεται.

Κάτοψη Επανάχρησης

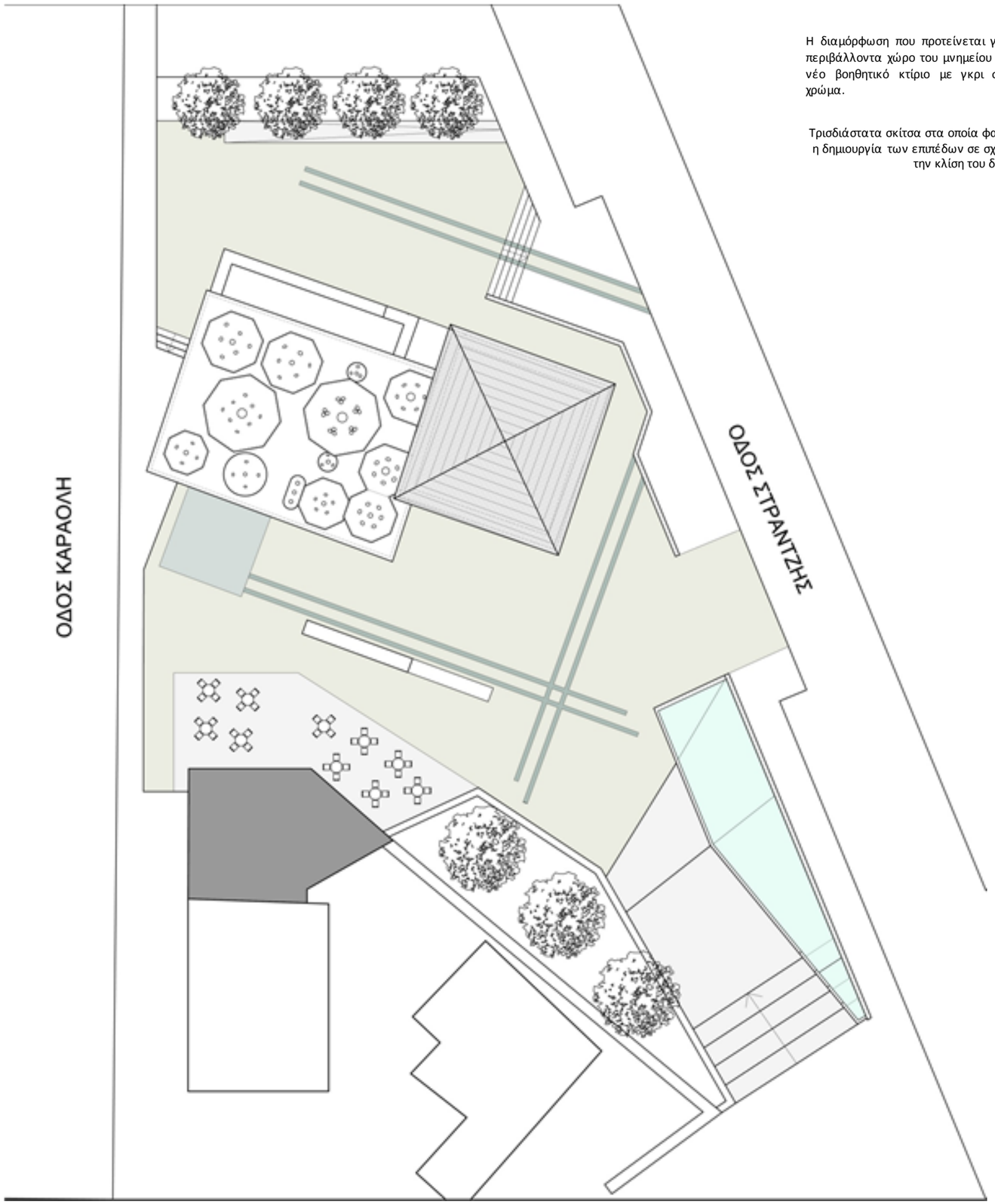

Η διαμόρφωση που προτείνεται για τον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου και το νέο βοηθητικό κτίριο με γκρι σκούρο χρώμα.

Τρισδιάστατα σκίτσα στα οποία φαίνεται η δημιουργία των επιπέδων σε σχέση με την κλίση του δρόμου.

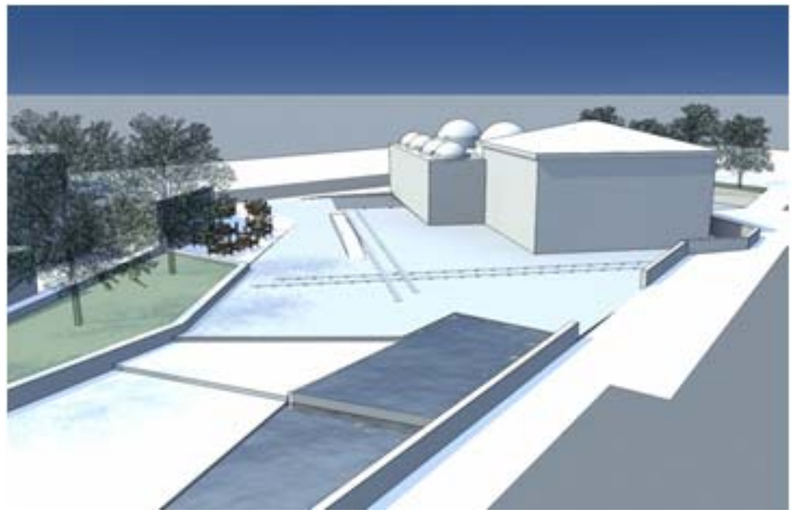

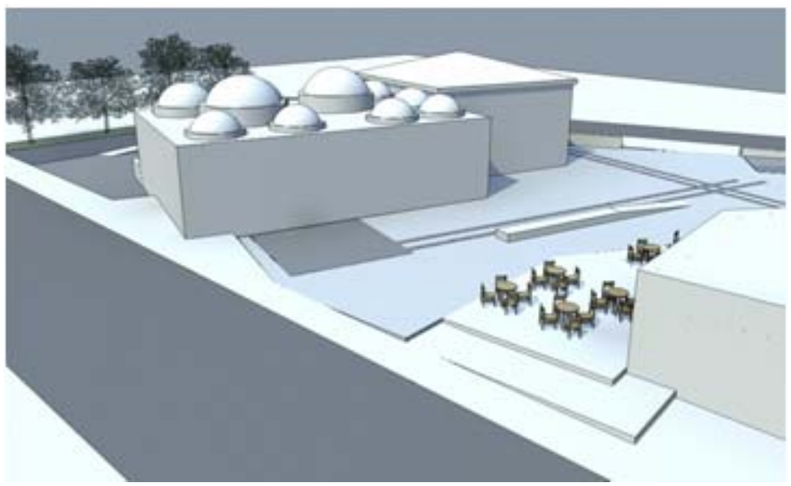

Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία

Ανδρούδης, Π., «Αποκατάσταση του μαυσωλείου του Γαζή Εβρενός Μπέη στα Γιαννιτσά», *Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών,* Πρακτικά 2ου εθνικού συνεδρίου 14-16 Οκτωβρίου 2004, Θεσσαλονίκη, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 65-77.

Γιαννιτσά, Οδηγός πόλης, Γιαννιτσά 2009.

Δημητριάδης, Β., *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια),* ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973.

Δημητριάδης, Β., «Οι δρόμοι και οι συνοικίες των Γιαννιτσών στο τέλος του 19ου αιώνα», *Μακεδονικά* 15 (1975), σ. 160-170

Κανετάκη, Ε. Ι., *Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο*, ΤΕΕ, Αθήνα 2004.

Kiel, M., «Yenice Vardar (Vardar Yenicesi – Giannitsa). A forgotten Turkish cultural centre in Macedonia of the 15th and 16th century», *Studia Byzantina et Neohellenica Neerladica* 3, Leiden 1971, I (1972), σ. 300-329 πιν. I, II, αναδημοσίευση στο M. Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Variorum Reprints, 1990, IV, σ. 300-329.

Lowry, H. W., *The shaping of the Ottoman Balkans*, 1350-1550, Bahçeşehir University press, Istanbul.

Lowry, H. W., Erünsal, I. E., *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents*, Bahçeİşehir University press, Istanbul 2010..

Μάτσου Β. - Φελεκίδου Ολ., *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών,* Εργασία στο μάθημα Υ05 Ιστορία Αρχιτεκτονικής του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού Α.Π.Θ., Ά εξάμηνο

Μαυροκεφαλίδου, Ε., Γιαννιτσά, Ιστορικό Φωτογραφικό Λεύκωμα, Δήμος Γιαννιτσών 2005.

Μπρούσκαρη, Ε. (επιμ.), *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, ΥΠΠΟ-ΔΒΜΑ, 2008.

Μωυσείδου Γ., Κωνστάντιος Δ., *Μουσεία σε μνημεία: μια πρόκληση: ημερίδα Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Πέμπτη 25 Απριλίου 2002,* Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό Μουσείο

Σχινάς, Ν., *Οδοιπορικαί σημειώσεις*… Αθήνα 1886/1887

Οθωμανικά λουτρά, αφιέρωμα εφημ. *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες,* 20 Μαΐου 2001.

Σκαρπιά – Χόϋπελ Ξ., *Λουτροθεραπεία και αναφυχή: ιστορική εξέλιξη των λουτρών,* University Studio Press, 1996

Σκιαδαρέσης Γ., *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών,* Φίλιππος, Έτος 21^{ο}, αρ. τεύχους 76, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2012, σ. 38

Στεφανίδου, Αι. (επιμ.), *Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, ΑΙΜΟΣ–ΕΜΜΑΒΠ, Θεσσαλονίκη 2008.

Στεφανίδου, Αι., «Τα χαμάμ στην Ελλάδα: τύποι και εξέλιξή τους», Τιμητικός τόμος για τον ακαδημαϊκό καθηγητή Γ. Π. Λάββα, *Στο βέλος του χρόνου*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας, Θεσσαλονίκη, University Studio press, 2004, σ. 85-109.

Şehitoğlu E., *The historic hammams of Bursa*, Tarih Vakfi Yurt Publications

Τ.Ε.Ε.,2010,Τ.Κ.Μ., "*Πολεοδομικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: Προβλήματα θεσμικού πλαισίου & εφαρμογής και προτάσεις μεταρρύθμισης*", www.portal.tee.gr

Φαλελάκης Κ., *Μελέτη αποκατάστασης του οθωμανικού λουτρού του «Σεΐχη Ιλαχή» στο πρώην στρατόπεδο «Καψάλη» των Γιαννιτσών,* Διπλωματική εργασία στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού Α.Π.Θ. Οκτώβριος 2008

Πηγές εικόνων

Εικ.1: http://pella-news.blogspot.gr/2011/03/blog-post_28.html

Εικ. 2: Γιαννιτσά, χάρτης, φωτοτσιγκογραφείο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού 1928

Εικ.4,5,7,8,9,44: Μαυροκεφαλίδου, Ε., Γιαννιτσά, Ιστορικό Φωτογραφικό Λεύκωμα, Δήμος Γιαννιτσών 2005

Εικ. 6: Lowry, H. W., Erünsal, I. E., *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents*, Bahçeİşehir University press, Istanbul 2010.

Εικ.10,16: http://www.giannitsa.gr/μουσουλμανικά μνημεία

Εικ. 13,14, 17,18,19,20 : Μάτσου Β. - Φελεκίδου Ολ., *Τα οθωμανικά μνημεία των Γιαννιτσών,* Εργασία στο μάθημα Υ05 Ιστορία Αρχιτεκτονικής του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού Α.Π.Θ., Ά εξάμηνο

Εικ.. 15: http://giannitsapolis.blogspot.gr/2012/03/blog-post_19.html

Εικ. 22: Αρχείο του Δήμου Γιαννιτσών

Εικ. 24,36: http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx

Εικ. 27: http://www.faro.com/focus/us

Εικ. 31,32,33,34,56: Κανετάκη, Ε. Ι., *Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο*, ΤΕΕ, Αθήνα 2004.

Εικ. 36,37, 38,39,40,41,42,43: Στεφανίδου, Αι., «Τα χαμάμ στην Ελλάδα: τύποι και εξέλιξή τους», Τιμητικός τόμος για τον ακαδημαϊκό καθηγητή Γ. Π. Λάββα, *Στο βέλος του χρόνου*, Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας, Θεσσαλονίκη, University Studio press, 2004, σ. 85-109.

Εικ. 52,53,54,55: Αρχείο της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Εικ. 57,58,59: Şehitoğlu E., *The historic hammams of Bursa*, Tarih Vakfi Yurt Publications

Οι υπόλοιπες φωτογραφίες ανήκουν στο προσωπικό μου αρχείο.

Παράρτημα

Σχέδια αποτύπωσης
υπάρχουσας κατάστασης

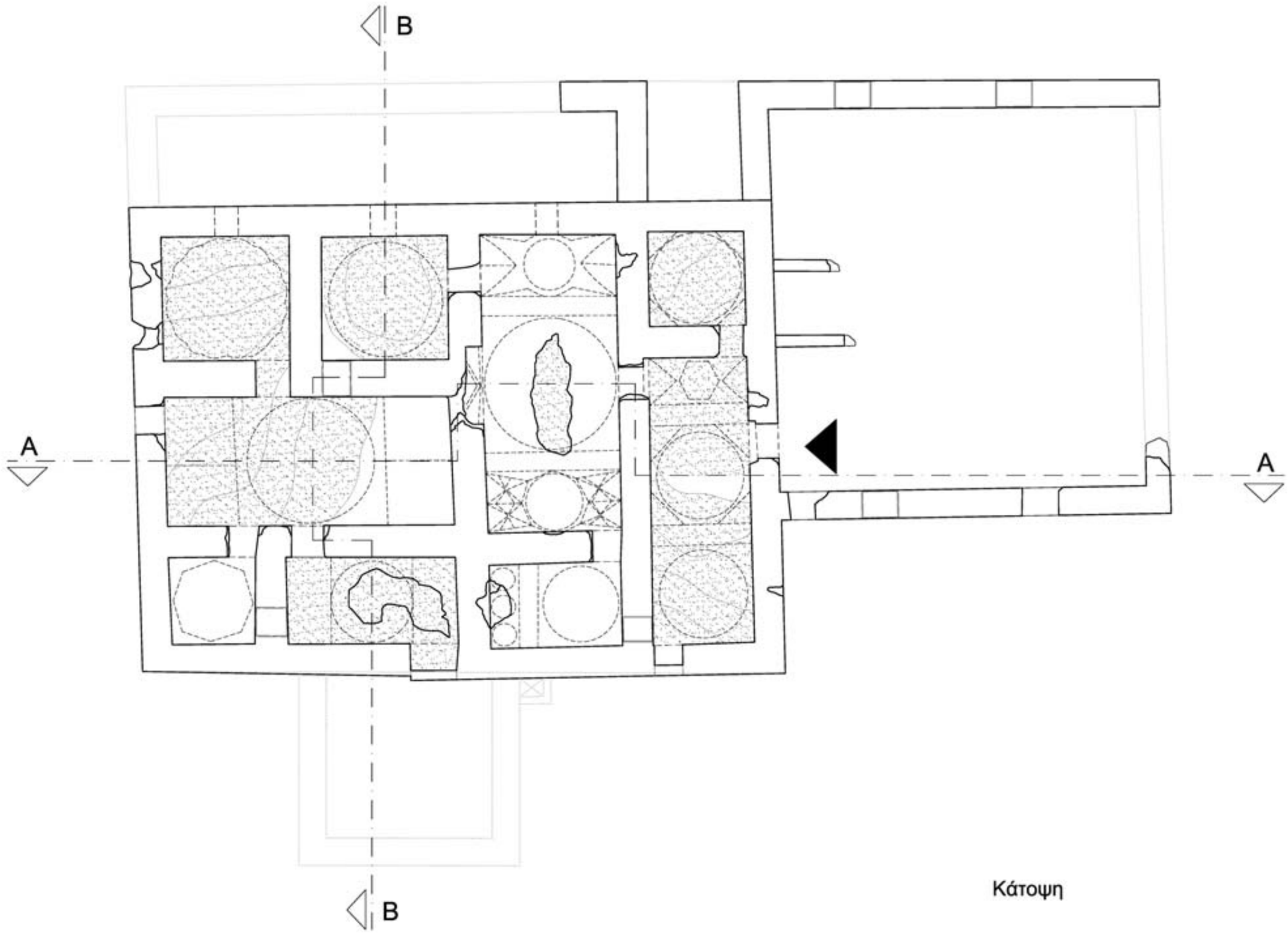

Κάτοψη

Ἀνοιμη

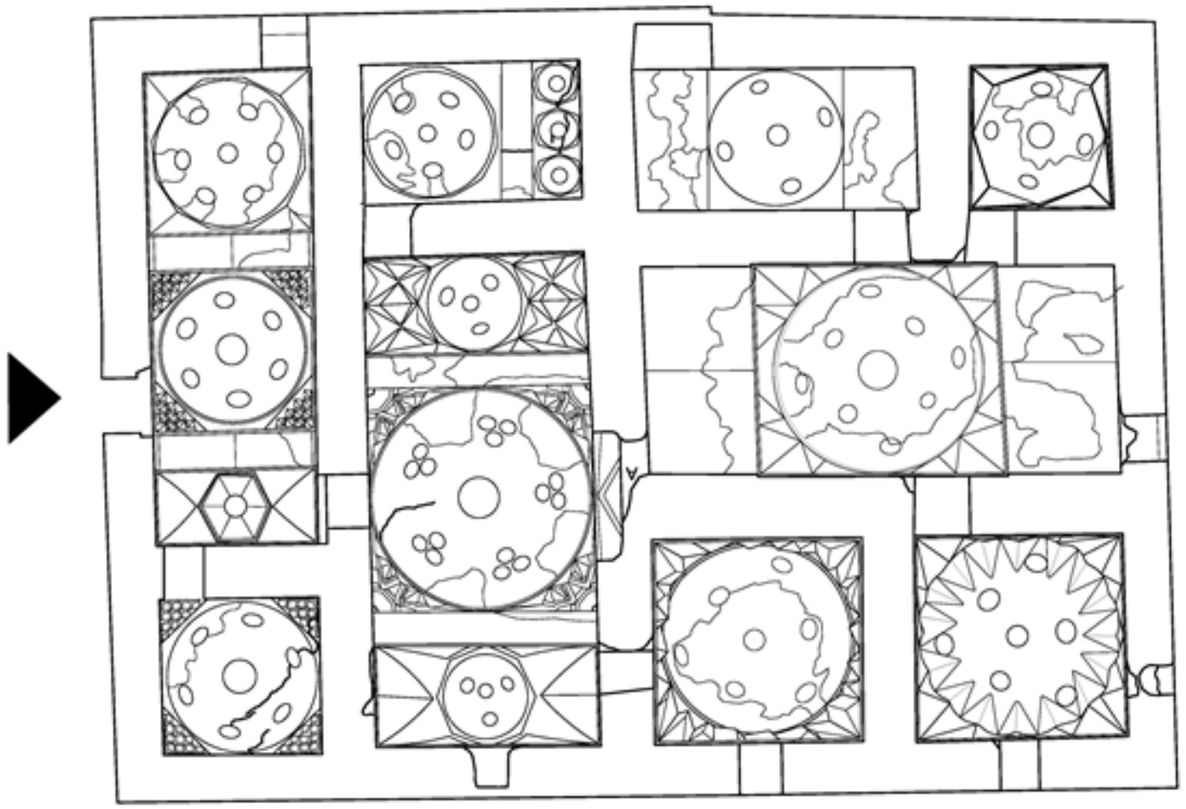

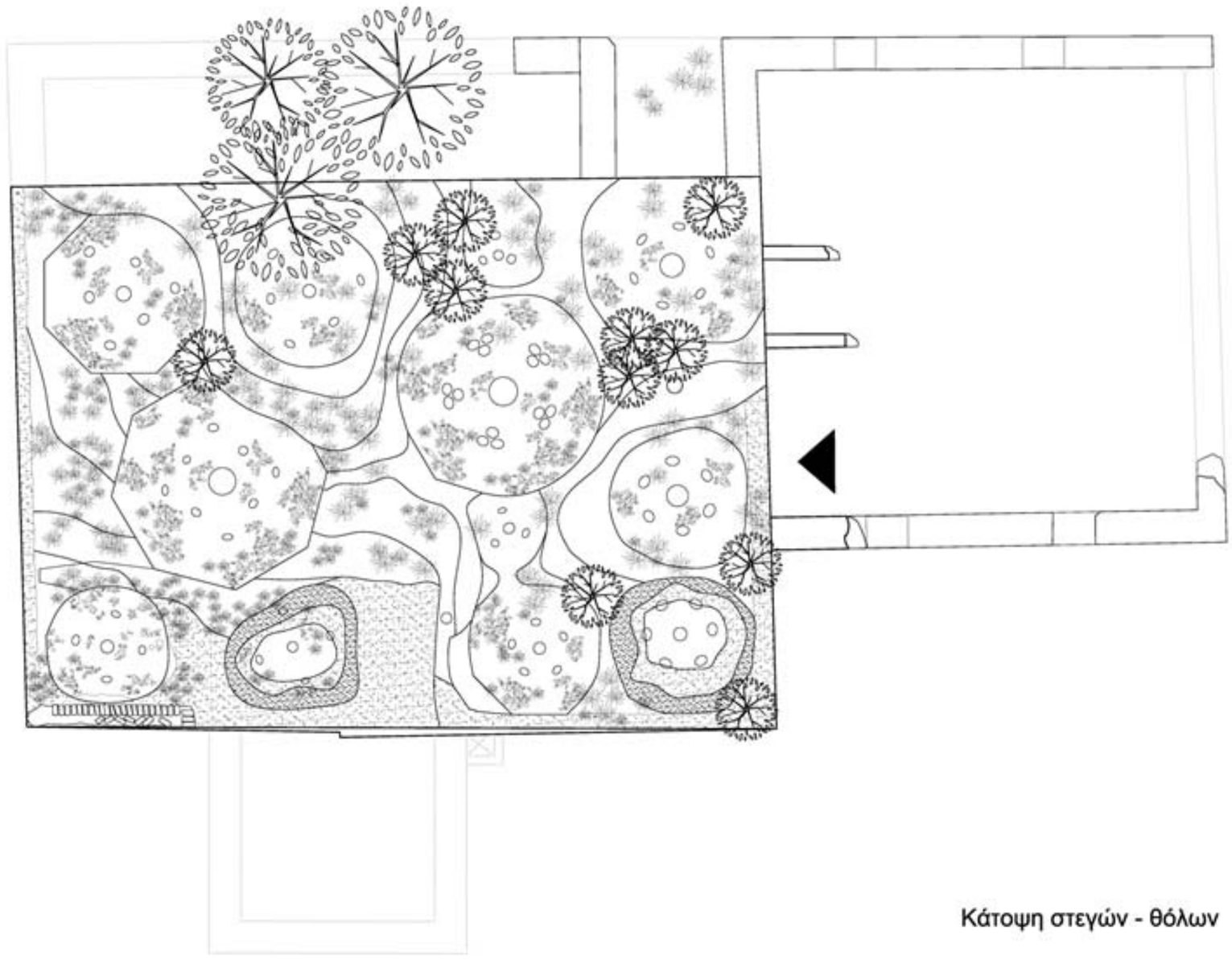

Κάτοψη στεγών - θόλων

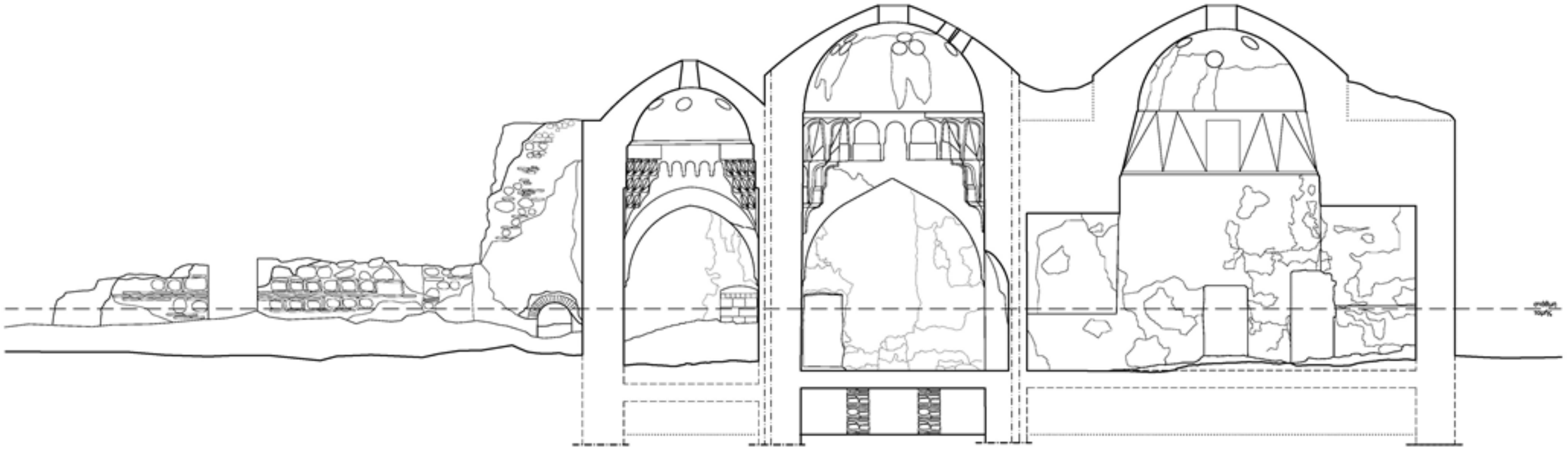

Τομή Α-Α

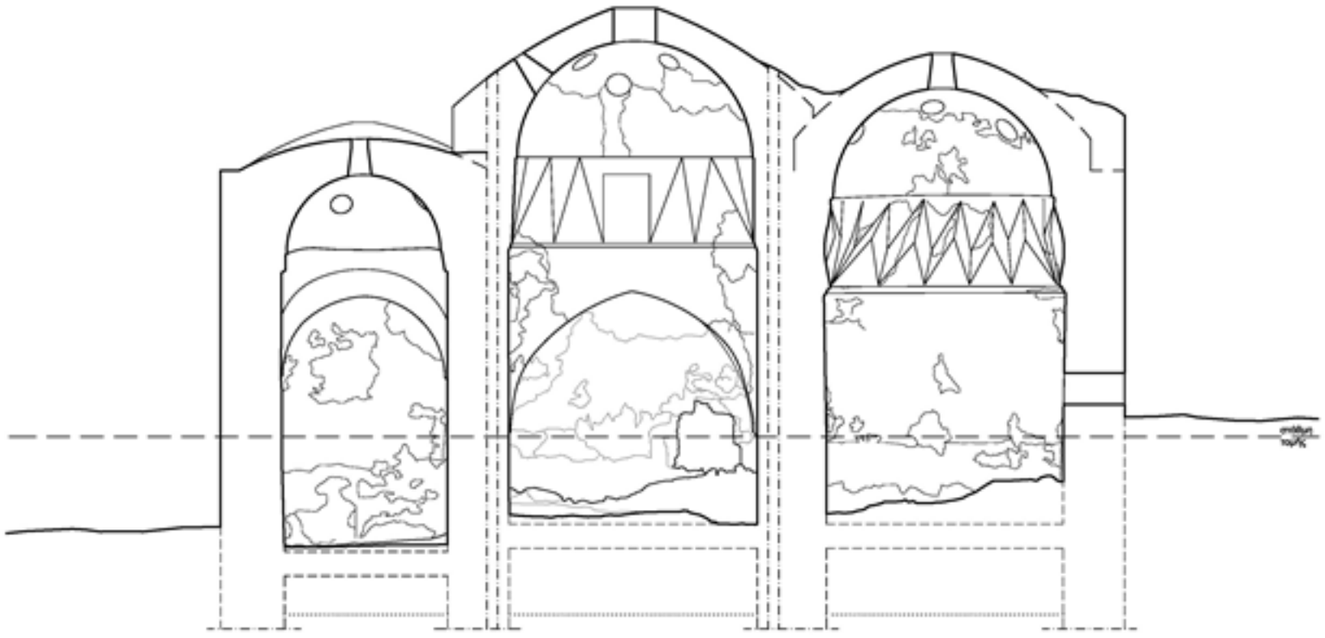

Τομή Β-Β

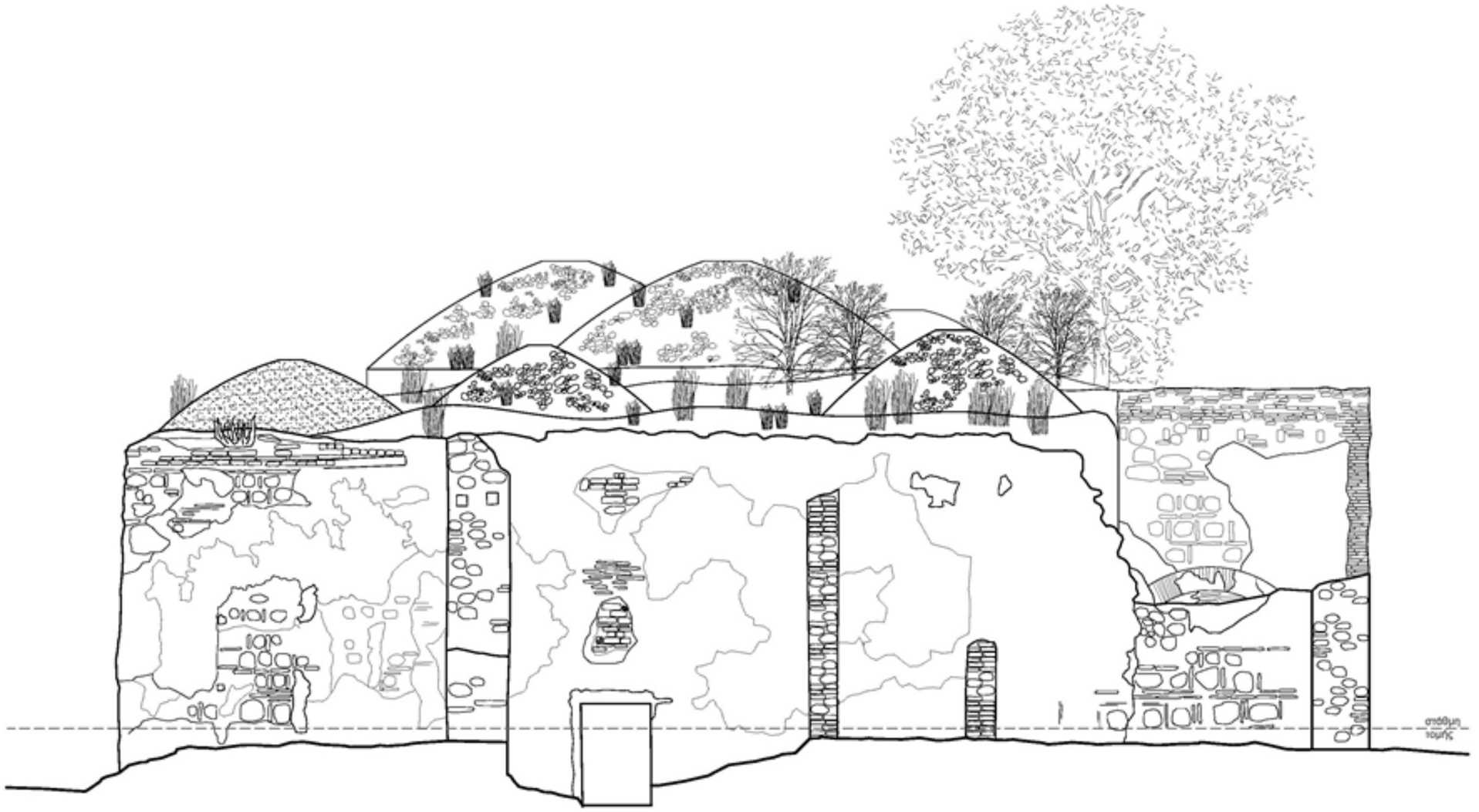

Ανατολική όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

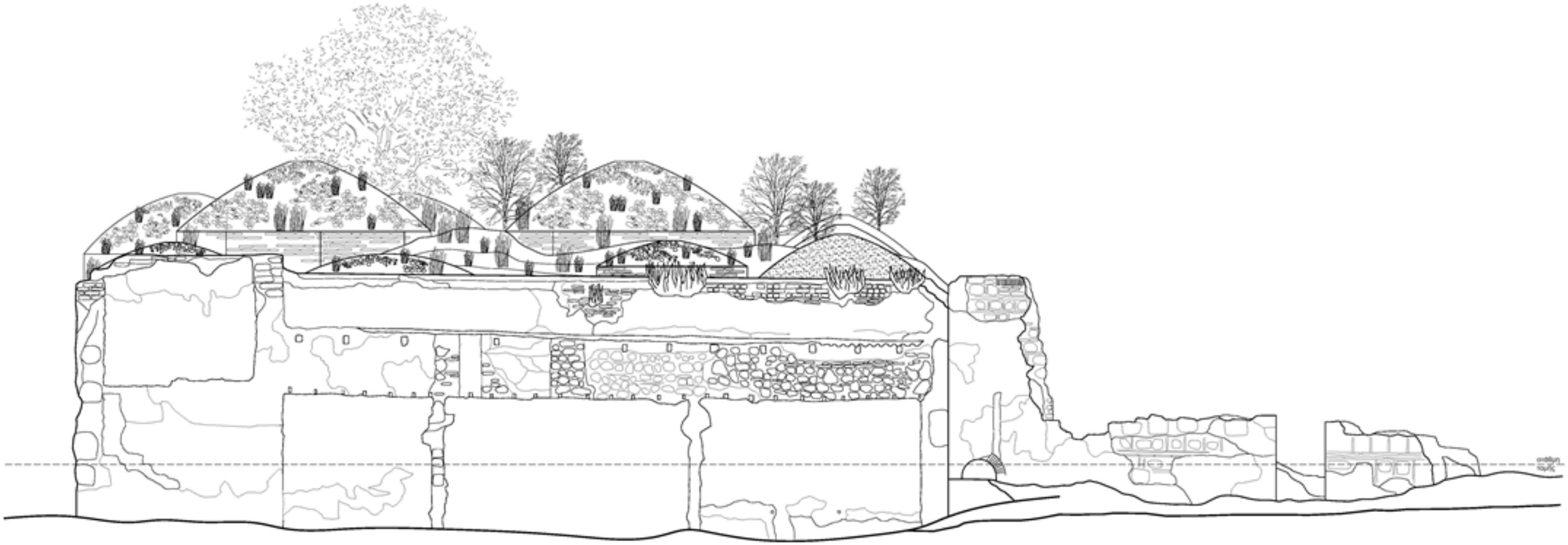

Νότια όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

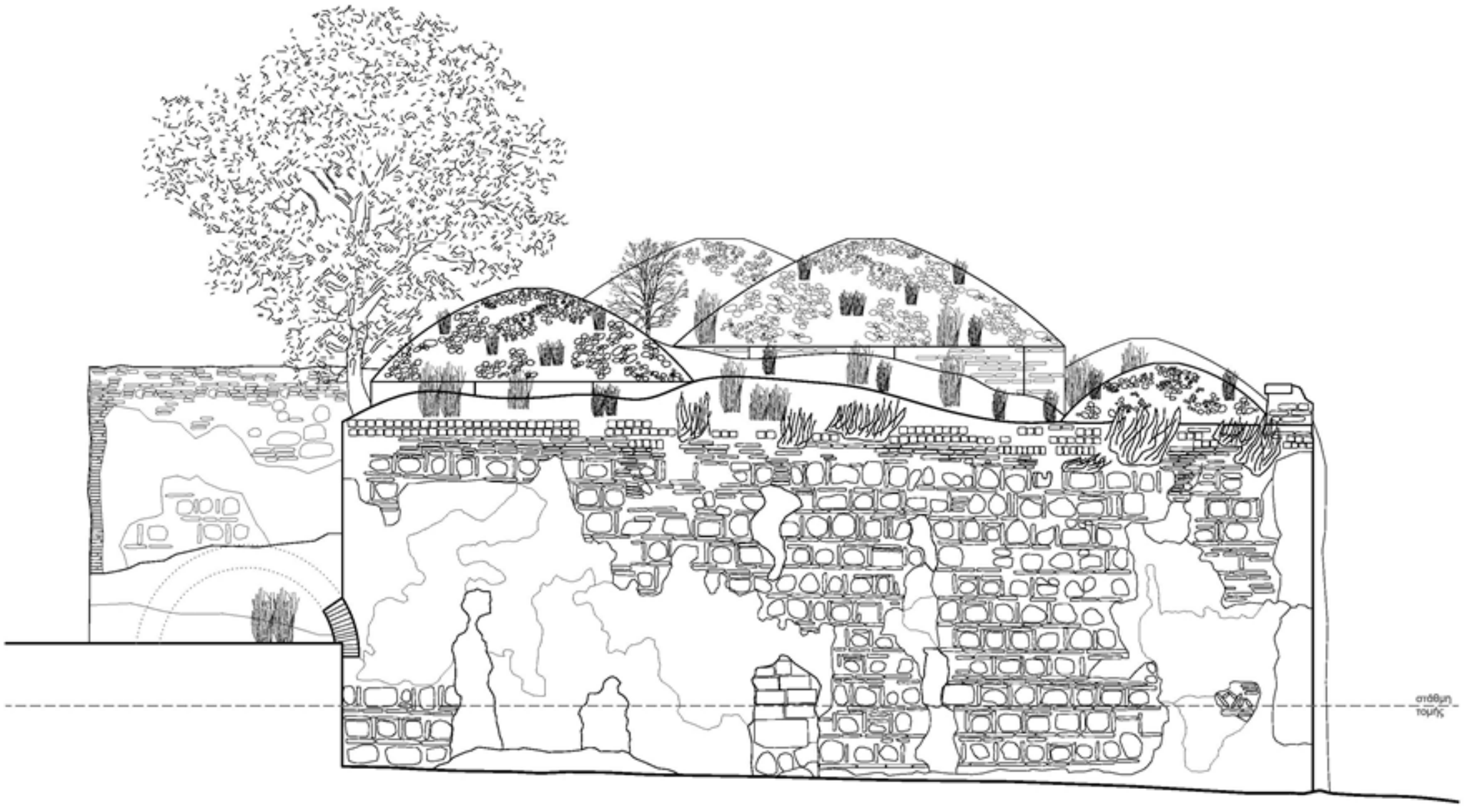

Δυτική όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

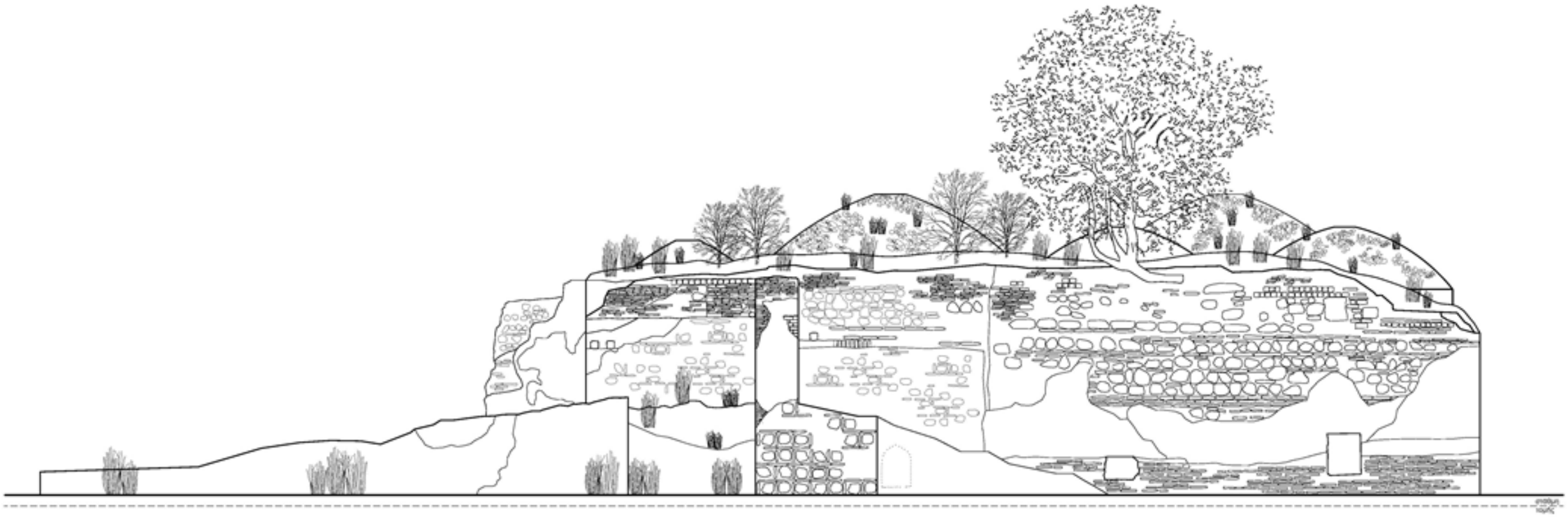

Βόρεια όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

Αναπτύγματα εσωτερικών χώρων
Δελτία καταγραφής
Σχέδια παθολογίας

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ:1
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΧΛΙΑΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΝΔΡΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ			
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή		Τσιμεντοκονία				
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή			Κεντρικός θόλος,οκταγωνικό τύμπανο με σταλακτίτες.Θόλος,δωδεκαγωνικό τύμπανο από τέσσερα σφαιρικά λοφία,κεντρική νεύρωση. Θολίσκος,εξαγωνικό τύμπανο από καμπυλωμένα τριγωνικής μορφής επίπεδα.	Φωτιστικές οπές σε κάθε θόλο.	Τριμερής διαχωρισμός με δύο οξυκόρυφα τόξα.	
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή	Δύο στρώσεις	Δίχρωμος χρωματισμός από μεταγενέστερη επέμβαση.	Πόρτα μειωμένου ύψους.	Προς την γωνία Α, οπή που φανερώνει καμινάδα στο εσωτερικό του τοίχου.	Στο υπέρθυρο της πόρτας μεταλλική δοκός.
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή		Χρωματισμός και τοιχογραφία από μεταγενέστερη επέμβαση.	Πόρτα με τοξωτό υπέρθυρο που έχει κλείσει.		Κλείσιμο του ανοίγματος με τσιμεντόλιθους.
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή			Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο.	Στην γωνία Δ, στο ύψος της πόρτας η τοιχοποιία βρίσκεται σε εσοχή.	Αρχικό οξυκόρυφο άνοιγμα που έχει κλειστεί.
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή			Χρωματισμός και τοιχογραφία από μεταγενέστερη επέμβαση.	Πόρτα με τοξωτό υπέρθυρο.		

Θέρμανση	Πιθανόν θέρμανση λόγω υπόκαυστων, που πρέπει να διερευνηθεί.
Ύδρευση	Δεν βρέθηκαν πιθανές θέσεις για κρήνες.
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές των θόλων.
Παρατηρήσεις	Στον τοίχο ΑΒ, εκτός από την καμινάδα προς την γωνία Α, υπάρχει και δεύτερη καμινάδα προς την γωνία Β, που αποκαλύπτεται από την όψη. Οι καμινάδες αυτές πιθανόν να συνέβαλαν και στην θέρμανση του χώρου. Στον τοίχο ΓΔ το άνοιγμα πρέπει να κτίστηκε όταν ακόμα λειτουργούσε το λουτρό, σύμφωνα με το κονίαμα δόμησης που εντοπίζεται.

χώρος 1

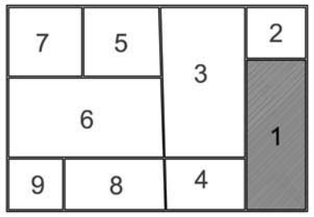

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

χώρος 1

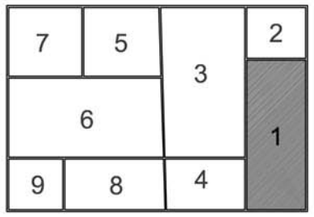

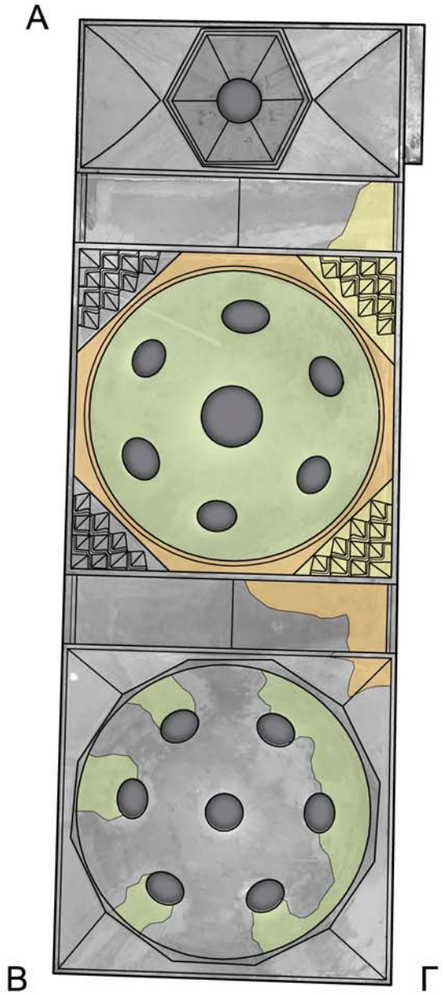

χώρος 1

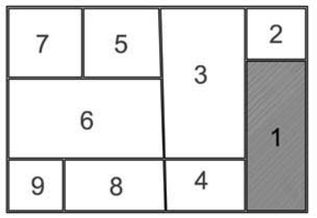
7
5
3
2
6
1
9
8
4

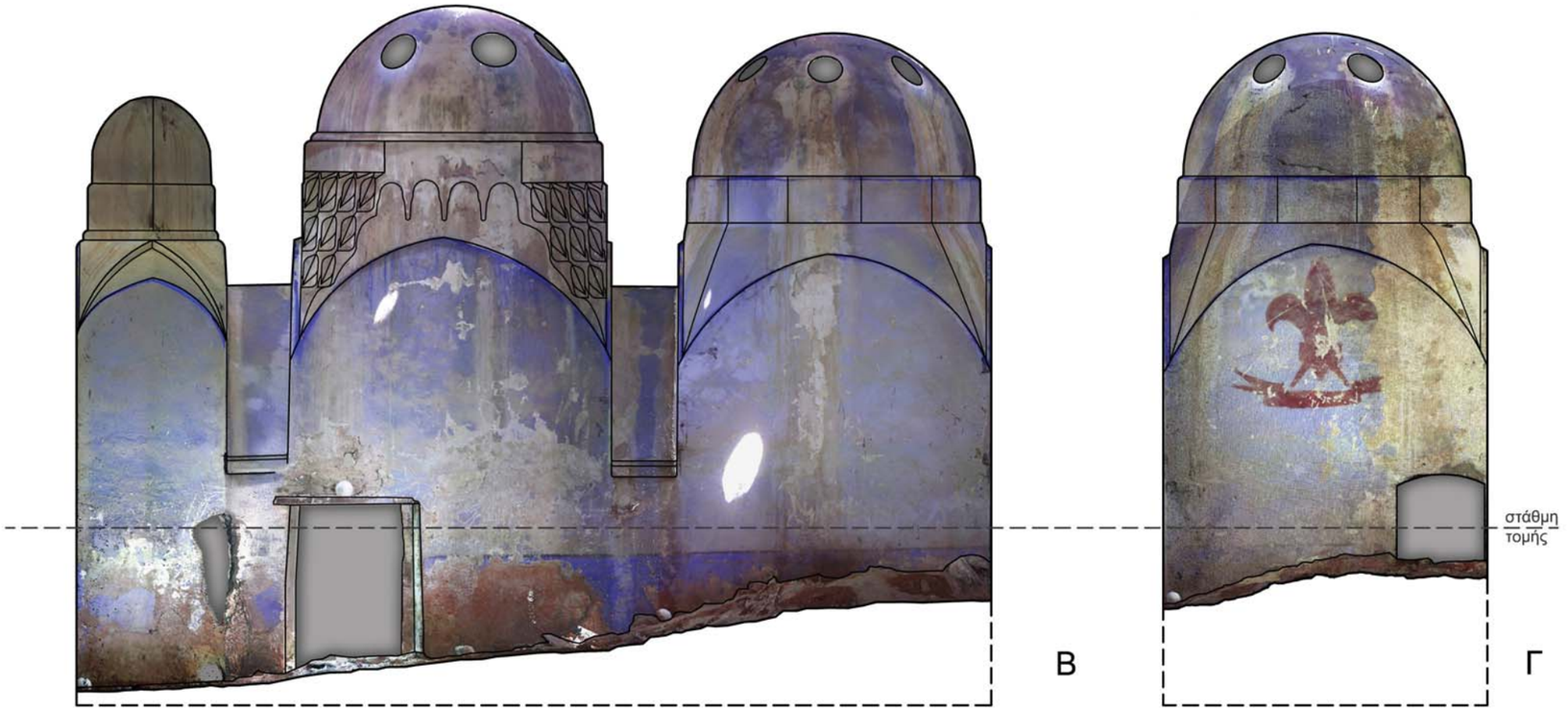
στάθμη τομής
A
B
Γ

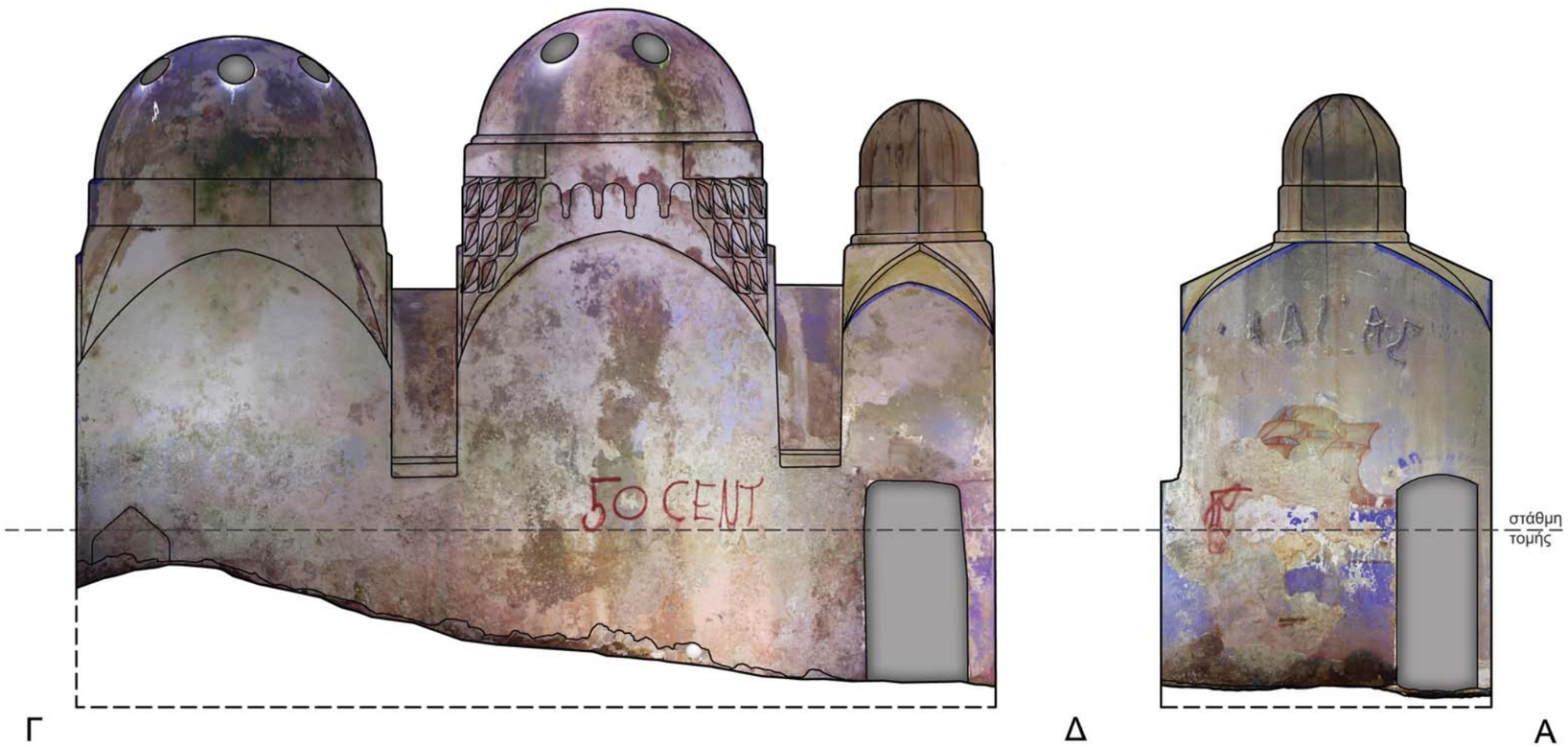
50 CENT
στάθμη τομής
Γ
Δ
A

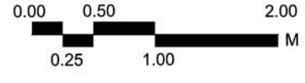
0.00
0.50
2.00
M
0.25
1.00

χώρος 1

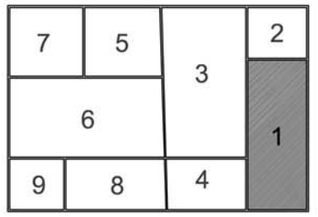
7
5
3
2
6
1
9
8
4

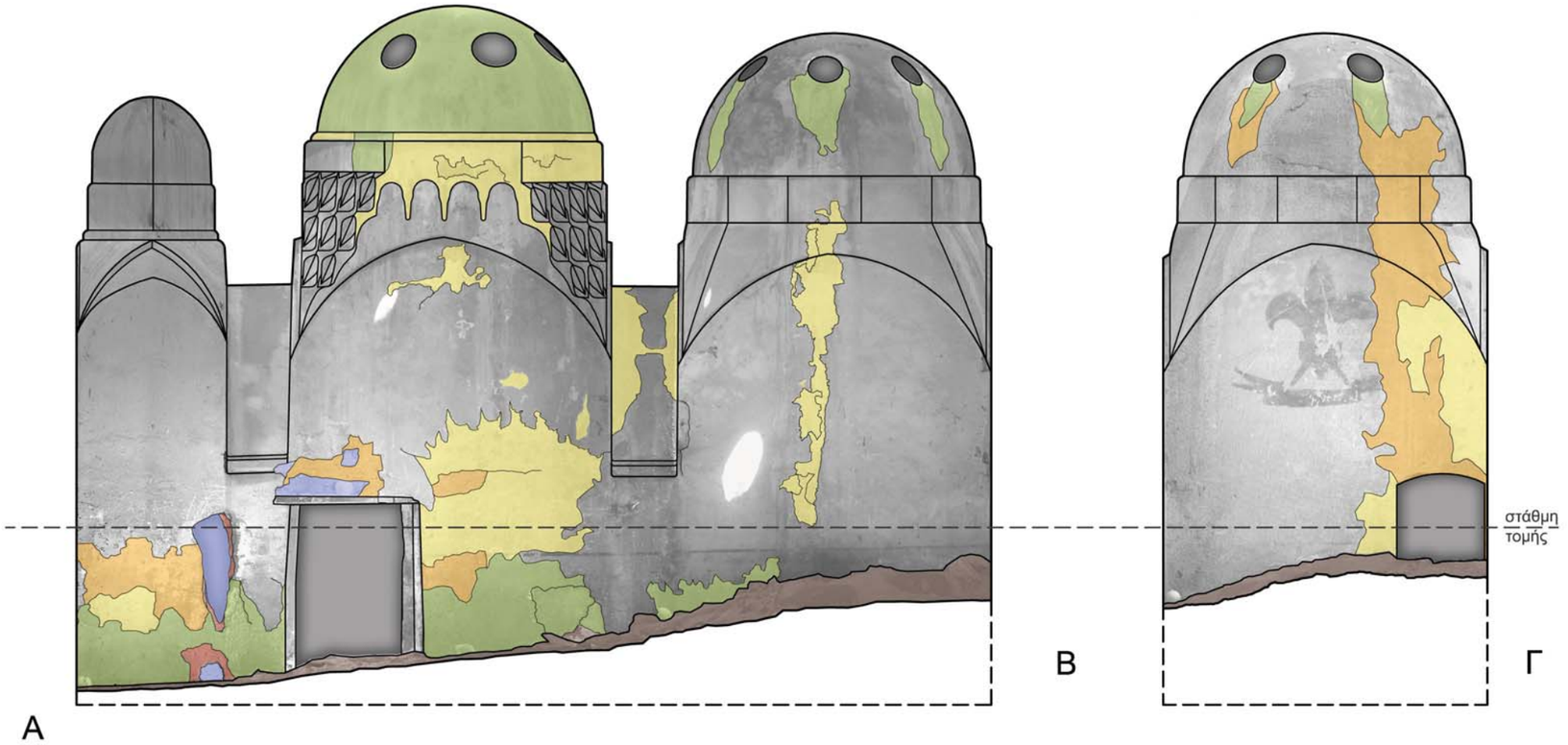
στάθμη τομής
A
B
Γ

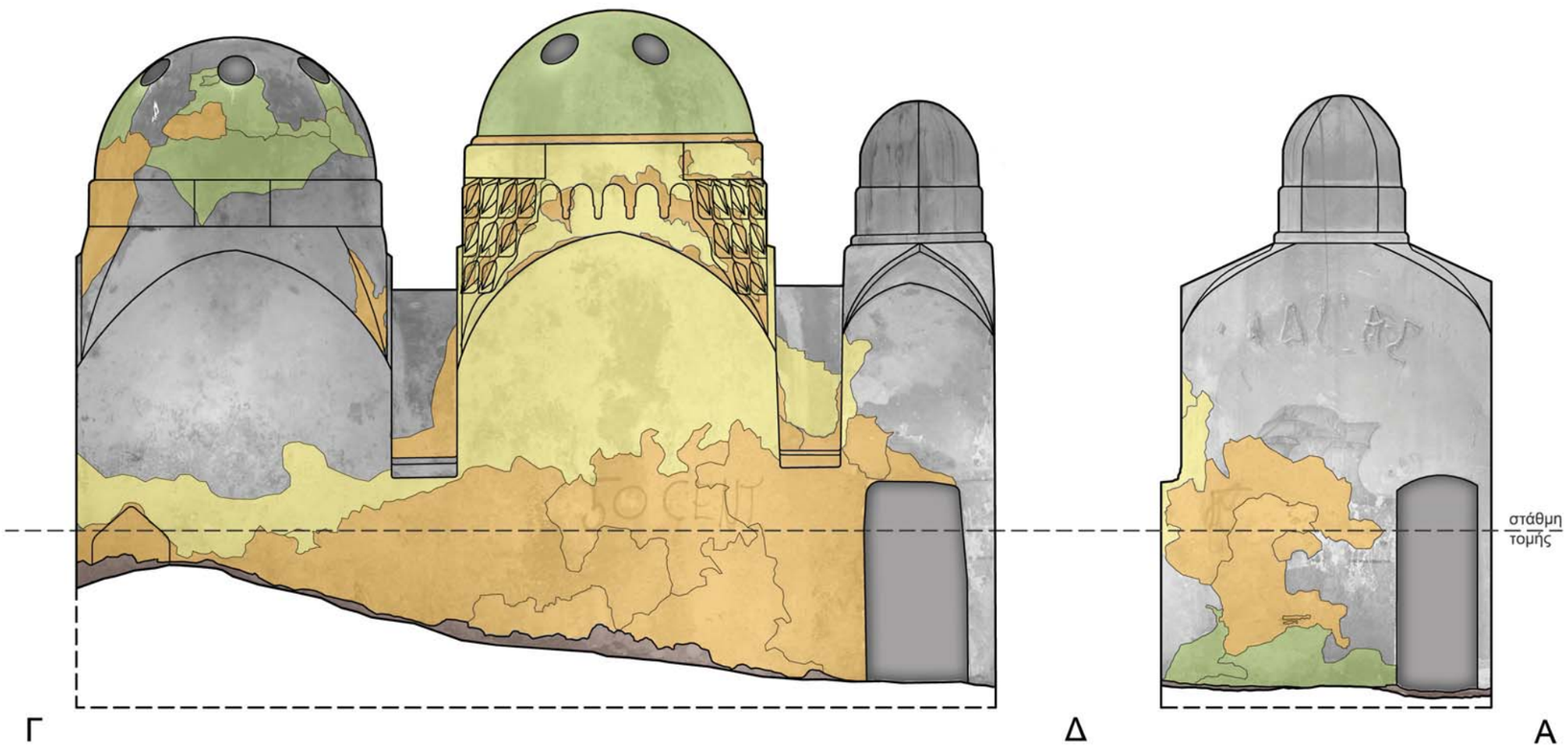
στάθμη τομής
Γ
Δ
A

0.00
0.50
2.00
M
0.25
1.00

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 2
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΒΟΗΘΗΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή						Πλήρως επικαλυμμένο με χώμα
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Ημισφαιρικός θόλος από οπτόπλινθους		Θόλος με οκταγωνικό τύμπανο και στήριξη σε σταλακτίτες	Φωτιστικές οπές		
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή		Ίχνη χρωμάτων από μεταγενέστερη επέμβαση			
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή					
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή				Οριζόντιος πήλινος αγωγός (πιθανόν θέση κρήνης)	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή				Οπή μικρής διαμέτρου, πιθανόν για κρήνη	
Θέρμανση	Πιθανόν θέρμανση λόγω υπόκαυστων, που πρέπει να διερευνηθεί.					
Ύδρευση	Στον τοίχο ΓΔ πήλινος αγωγός και πιθανόν σωλήνωση νερού στον τοίχο ΔΑ.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές των θόλων.					
Παρατηρήσεις	Στον τοίχο ΑΒ και στον τοίχο ΓΔ υπάρχουν καμινάδες, που εντοπίζονται από την όψη και από τον χώρο 3 αντίστοιχα.					

χώρος 2

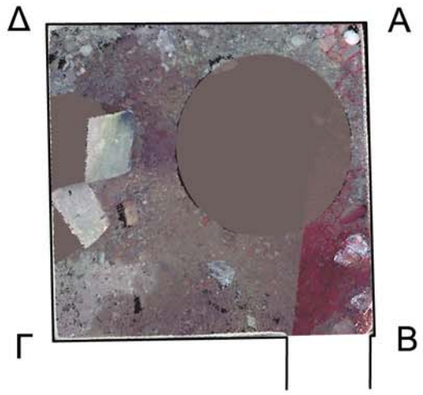

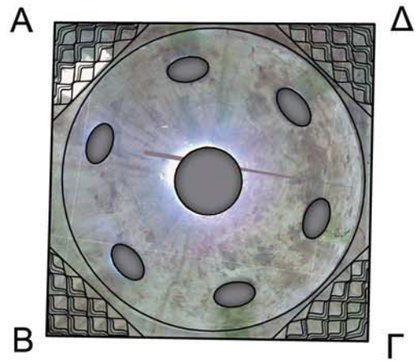

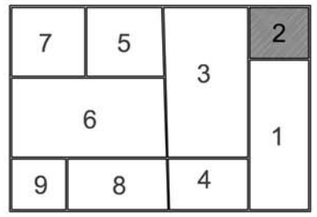

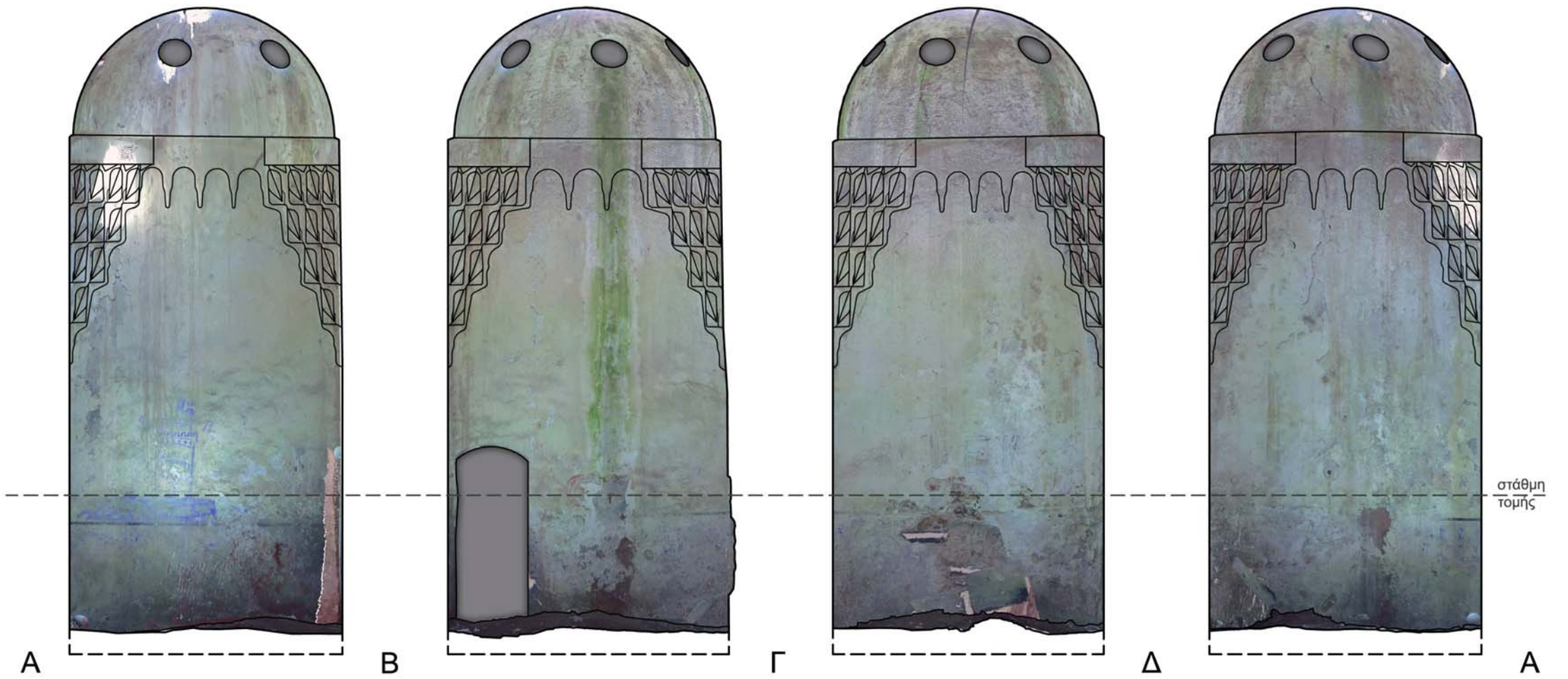

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

χώρος 2

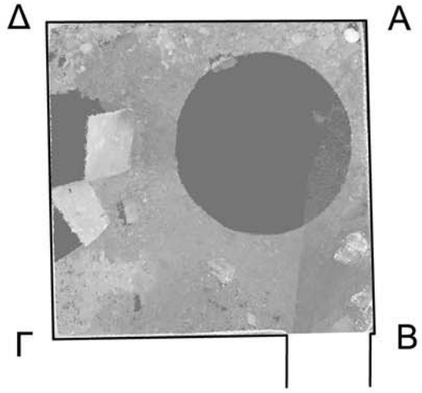

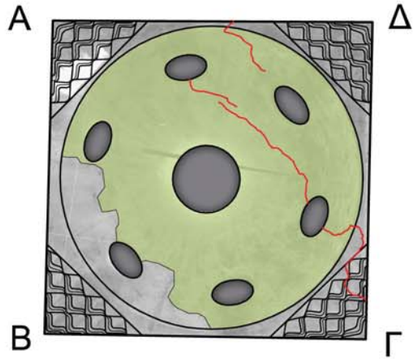

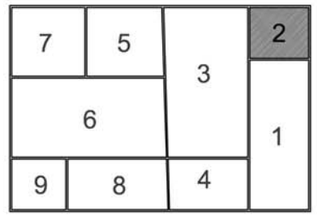

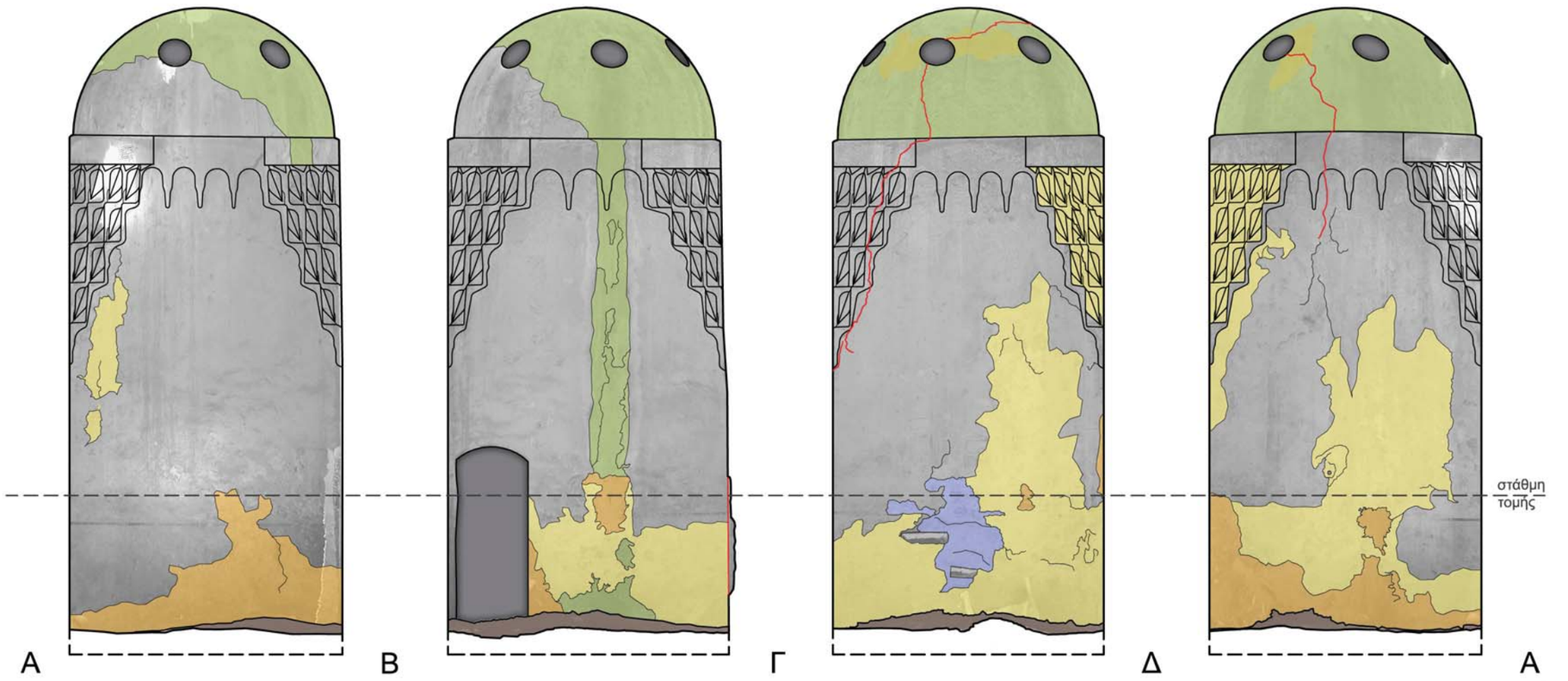

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 3
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΖΕΣΤΟΣ ΧΩΡΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή		Τσιμεντοκονία			Μεγάλη τρύπα στο κέντρο που επιτρέπει να γίνουν ορατά τα υπόκαυστα	
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Τριμερής διαχωρισμός με οξυκόρυφα τόξα		Κεντρικός θόλος με οκταγωνική έδραση σε σταλακτίτες με γεωμ. μορφές ημιχωνίων. Θόλος με οκταγωνικό τύμπανο σε καμπυλωμένα τριγωνικής μορφής επίπεδα. Θόλος με οκταγωνικό τύμπανο σε γεωμ. στοιχεία πολύπλευρης πυραμοειδούς μορφής.			
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή	Δύο στρώσεις	Δίχρωμος χρωματισμός από μεταγενέστερες επεμβάσεις	Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο	Στην γωνία Α οπή που φανερώνει καμινάδα στο εσωτερικό του τοίχου	
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή			Πόρτα μειωμένου ύψους με οριζόντιο υπέρθυρο	Πήλινος αγωγός που ορίζει πιθανή θέση κρήνης	Ίχνος στο υπέρθυρο της πόρτας που ίσως μαρτυρεί την μείωση του ύψους της
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή		Οξυκόρυφη κόγχη	Πόρτα αυξημένου ύψους με οριζόντιο υπέρθυρο	Απόληξη πήλινου αγωγού που ορίζει θέση κρήνης	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστη δομή	Δίχρωμος χρωμ. και επιγραφή από μεταγενέστερη επέμβαση		Μικρών διαστάσεων εσοχή με οξυκόρυφη απόληξη	Οπή μικρής διαμέτρου που υποδηλώνει θέση κρήνης	
Θέρμανση	Υποδαπέδια θέρμανση με τη μέθοδο των υπόκαυστων.					
Ύδρευση	Πήλινοι αγωγοί κατά μήκος των τοίχων ΒΓ,ΓΔ και ΔΑ που ορίζουν τρεις θέσεις κρηνών, κεντρικά σε κάθε τοίχο.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές των θόλων.					
Παρατηρήσεις	Στον τοίχο ΓΔ, στο τμήμα της κόγχης, έχει ανοιχτεί διαμπερής οπή, ικανού μεγέθους για να χωράει άνθρωπος, ώστε να επιτευχθεί η πρόσβαση στο "γυναικείο" τμήμα του λουτρού, του οποίου τα ανοίγματα έχουν μεταγενέστερα σφραγιστεί. Το άνοιγμα στον τοίχο ΓΔ πρέπει να ανοίχτηκε σε 2η φάση, στην παρεία του τοίχου. Εντοπίζονται ίχνη ότι "κόπηκε" ο τοίχος.					

χώρος 3

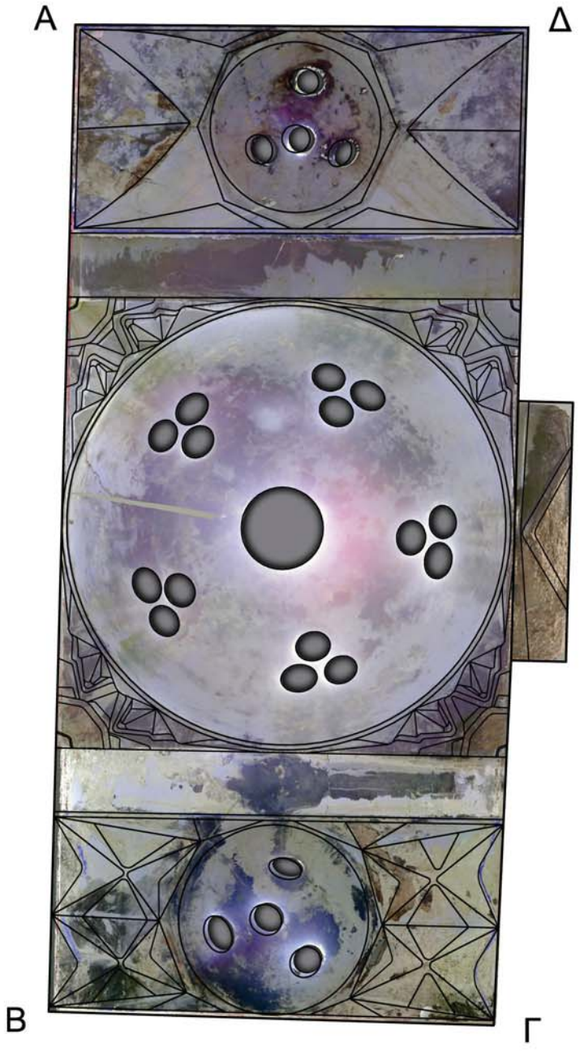

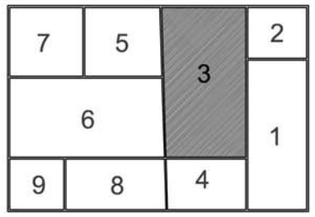

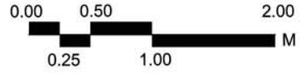

χώρος 3

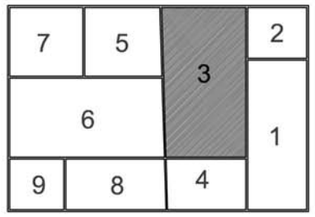

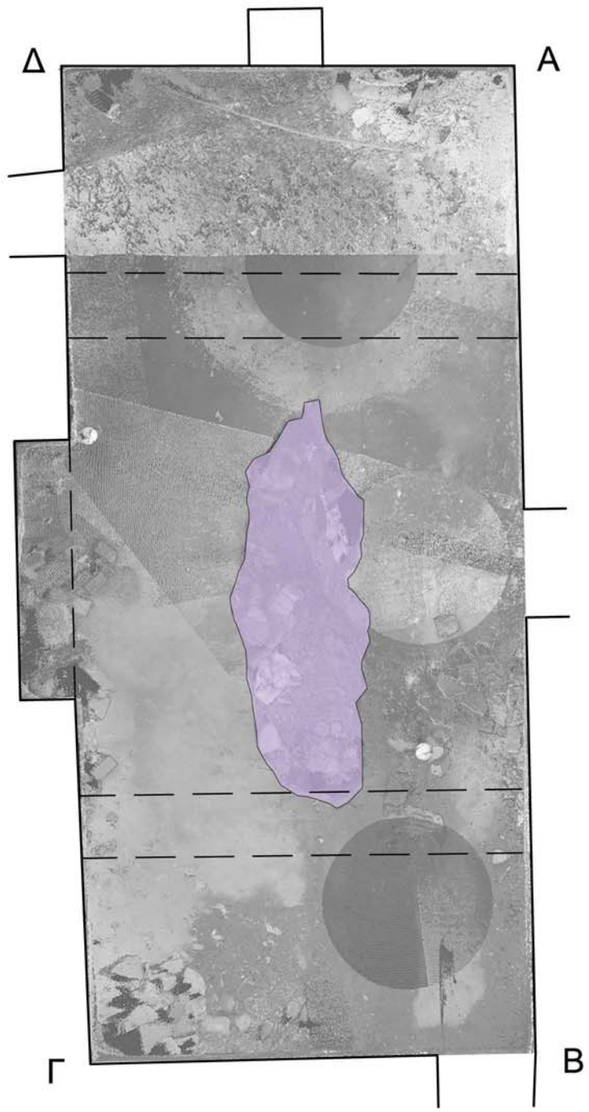

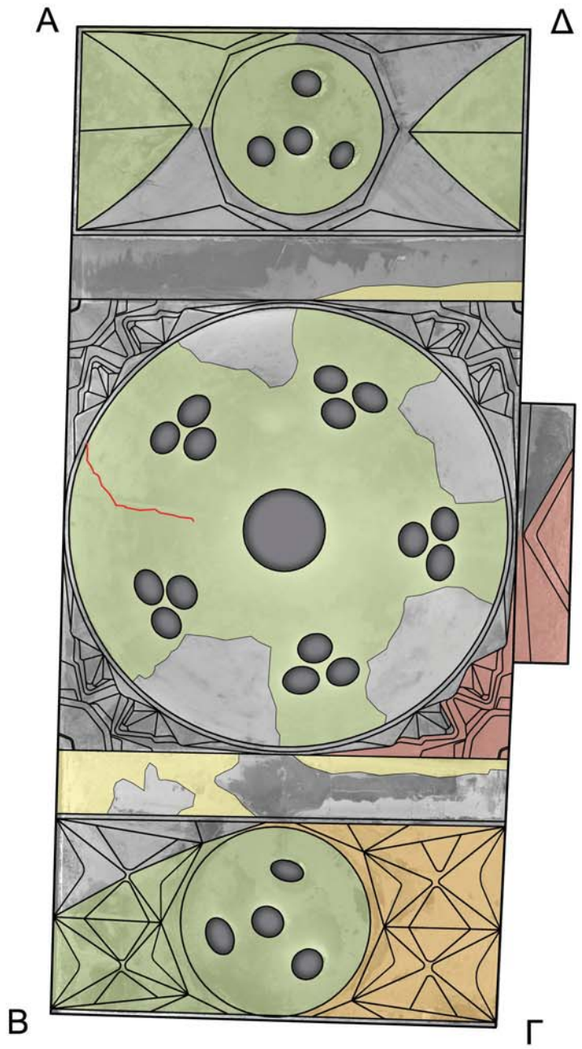

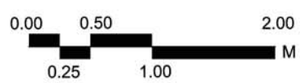

χώρος 3

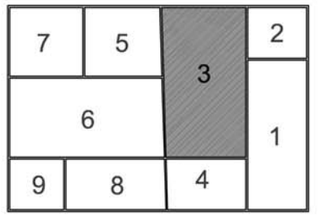

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

χώρος 3

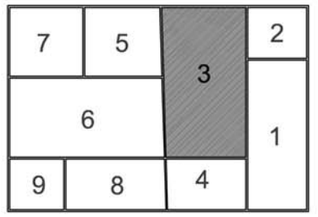

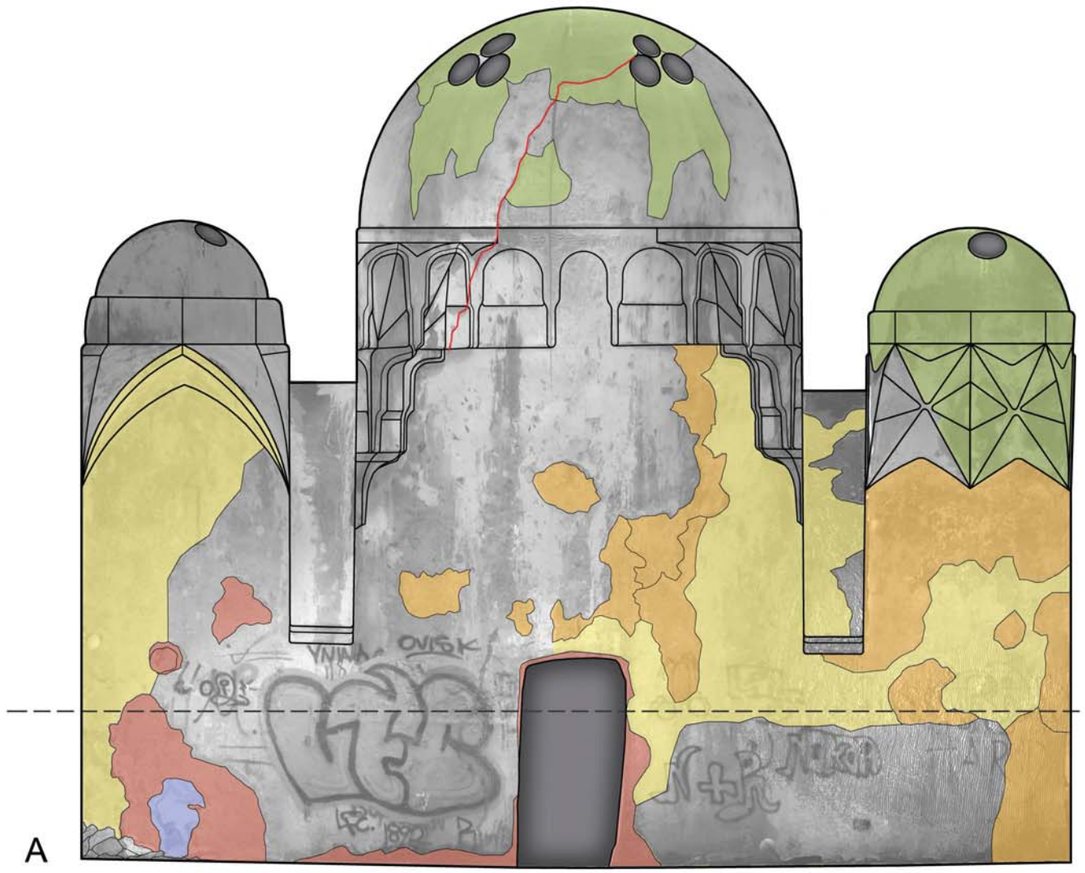

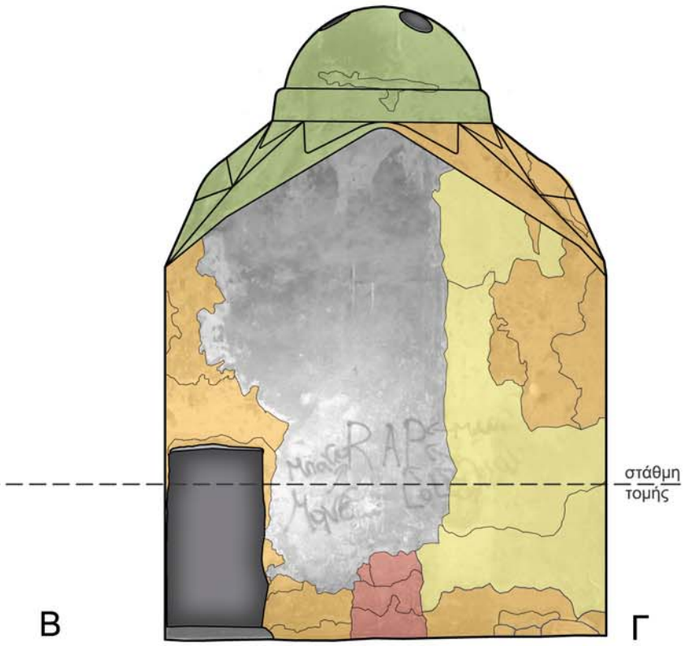

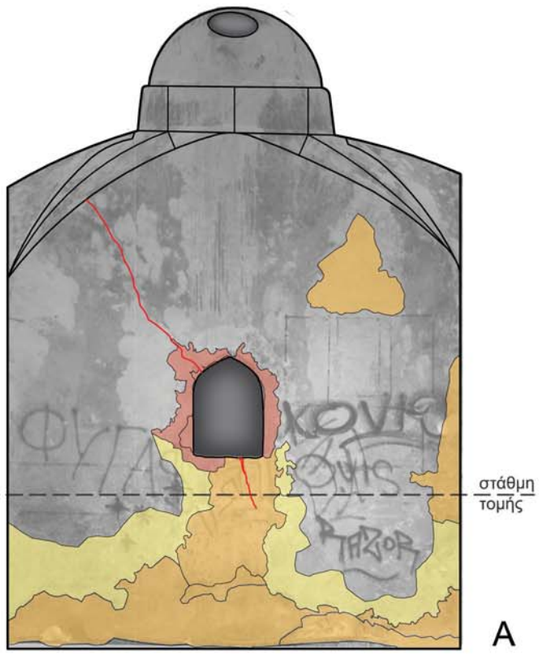

0.00 0.50 2.00 M
0.25 1.00

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 4
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΘΕΡΜΟΣ ΧΩΡΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή		Τσιμεντοκονία				Τρύπα προς τον τοίχο ΓΔ που επιτρέπει να δούμε τα υπόκαυστα
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Διαχωρισμός δύο τμημάτων με οξυκόρυφο τόξο/ημισφαιρικός θόλος και τρεις θολίσκοι		Θόλος με δωδεκαγωνικό τύμπανο,στήριξη από σφαιρικά λοφία. Θολίσκοι με οκταγωνική έδραση,διαχωρισμός από δύο οξυκόρυφα τοξύλια διπλής καμπυλότητας. Παρόμοιας μορφής στοιχεία ανάγλυφα στις περιμμετρικές επιφάνειες.	Φωτιστικές οπές σε κάθε θόλο		Στους δύο θολίσκους έχουν κλείσει οι φωτιστικές οπές
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή						Ίχνη-ρωγμές που πιθανόν να δηλώνουν πόρτα που έκλεισε
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή						
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή					Οριζόντιος πήλινος αγωγός που φανερώνει πιθανή θέση κρήνης	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα μειωμένου ύψους με οριζόντιο υπέρθυρο		

Θέρμανση	Υποδαπέδια θέρμανση με την μέθοδο των υπόκαυστων. Στον τοίχο ΒΓ υπάρχει οπή στο επίπεδο των υπόκαυστων που πιθανόν αφορά θέση καμινάδας στην όψη του κτιρίου.
Ύδρευση	Πήλινος αγωγός στον τοίχο Γ-Δ για παροχή νερού σε κρήνη.
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές των θόλων.
Παρατηρήσεις	Από την τρύπα στο πάτωμα είναι ορατά τα υπόκαυστα, αλλά και η διαστρωμάτωση και κατασκευή του δαπέδου. Επιπλέον, στην τρύπα μέσα υπάρχει τετράγωνο μαρμάρινο σκέλος, που πιθανόν να ανήκει στην κρήνη που υπήρχε σε εκείνο το σημείο.

χώρος 4

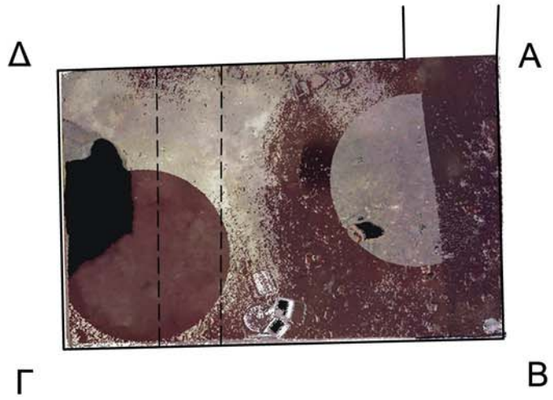

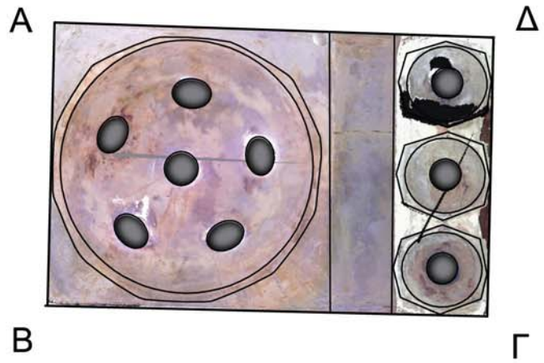

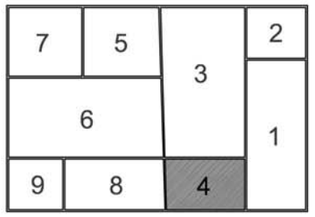

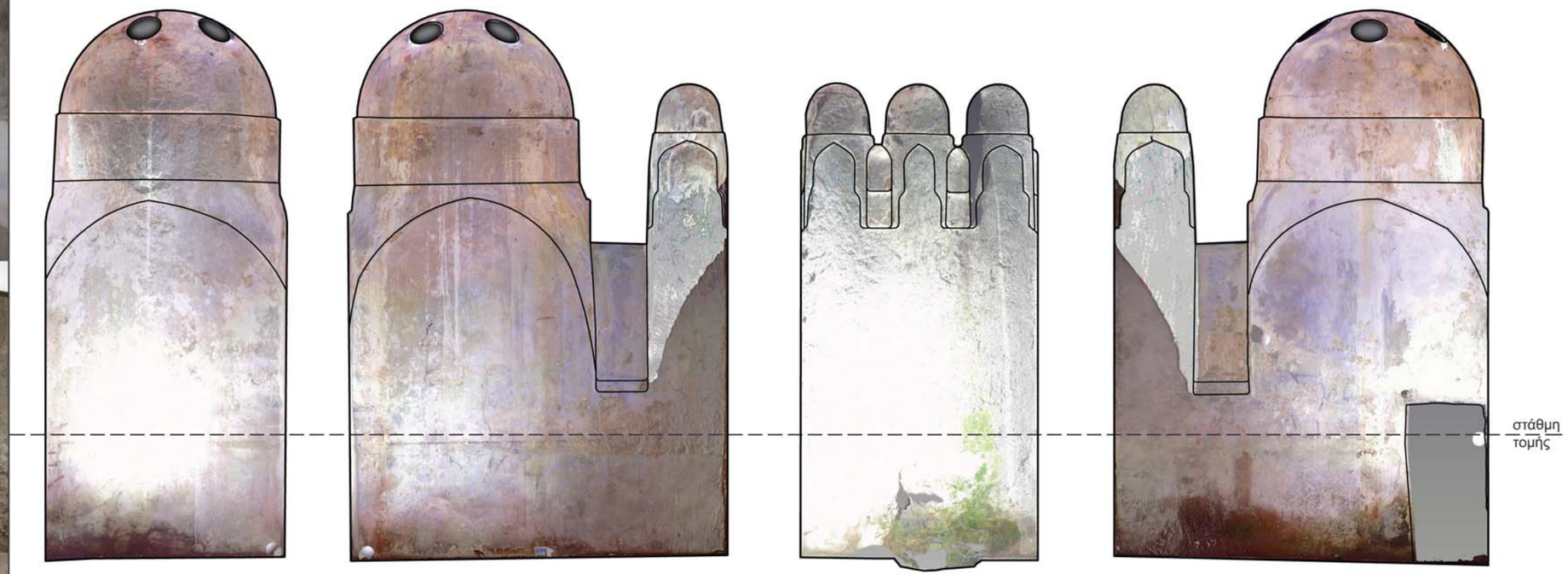

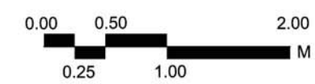

χώρος 4

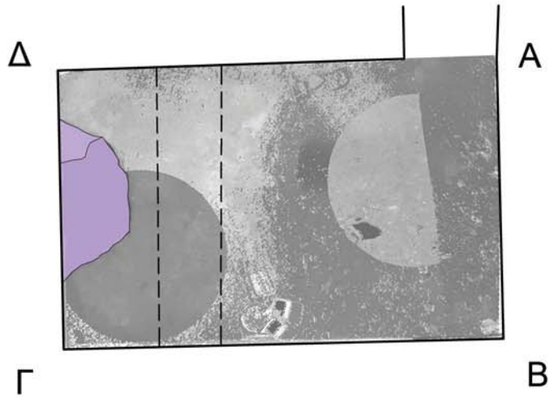

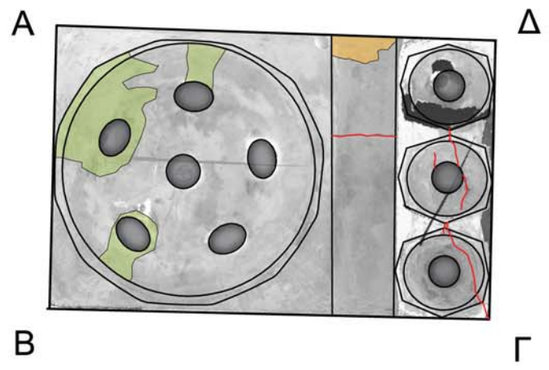

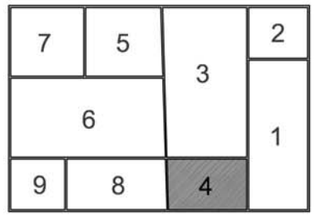

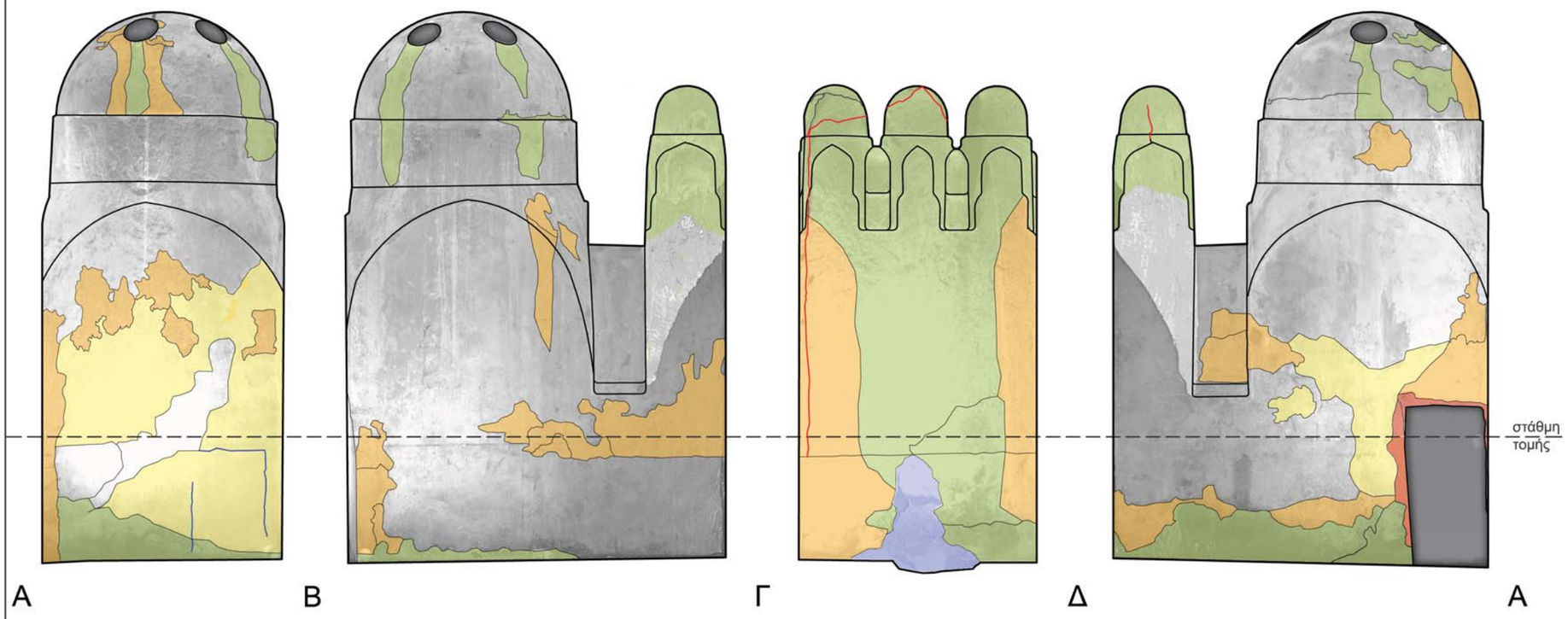

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 5
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΘΕΡΜΟΣ ΧΩΡΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή						
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Θόλος που καλύπτει όλο τον χώρο		Ζώνη οθωμανικών τριγώνων που δημιουργούν κυκλική στεφάνη			
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο		
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή					Μεταλλικά στοιχεία πιθανόν μεταγενέστερης χρήσης	
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή			Τοιχογραφία από μεταγενέστερη επέμβαση			
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή					Πήλινος αγωγός και πιθανή θέση κρήνης στο κέντρο	Μικρών διαστάσεων παράθυρο
Θέρμανση	Πιθανόν υποδαπέδια λόγω υπόκαυστων. Επιπλέον, ζεστός ατμός λόγω του ανοίγματος.					
Ύδρευση	Στους τοίχους ΒΓ,ΓΔ και ΔΑ φαίνεται ότι διατρέχουν οριζόντιοι πήλινοι σωλήνες, με κρήνη μόνο στον τοίχο ΔΑ.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές στον θόλο.					
Παρατηρήσεις	Στην αρχική μορφή, ο χώρος ανήκε στο γυναικείο τμήμα και είχε πρόσβαση από τον χώρο 6. Σε δεύτερη φάση πρέπει να δόθηκε στο ανδρικό τμήμα και να τροποποιήθηκαν τα ανοίγματα πρόσβασης.					

χώρος 5

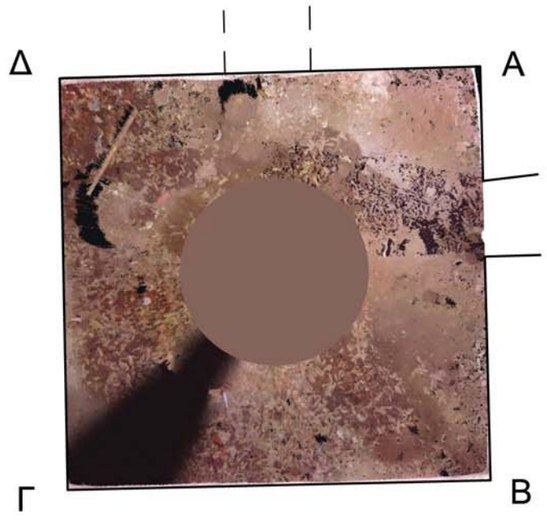

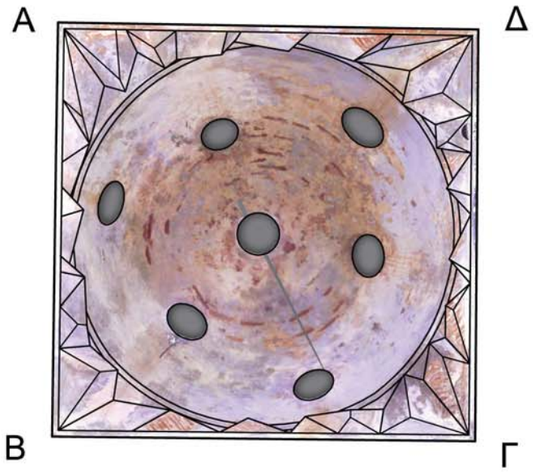

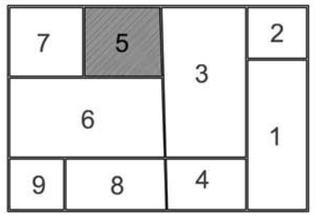

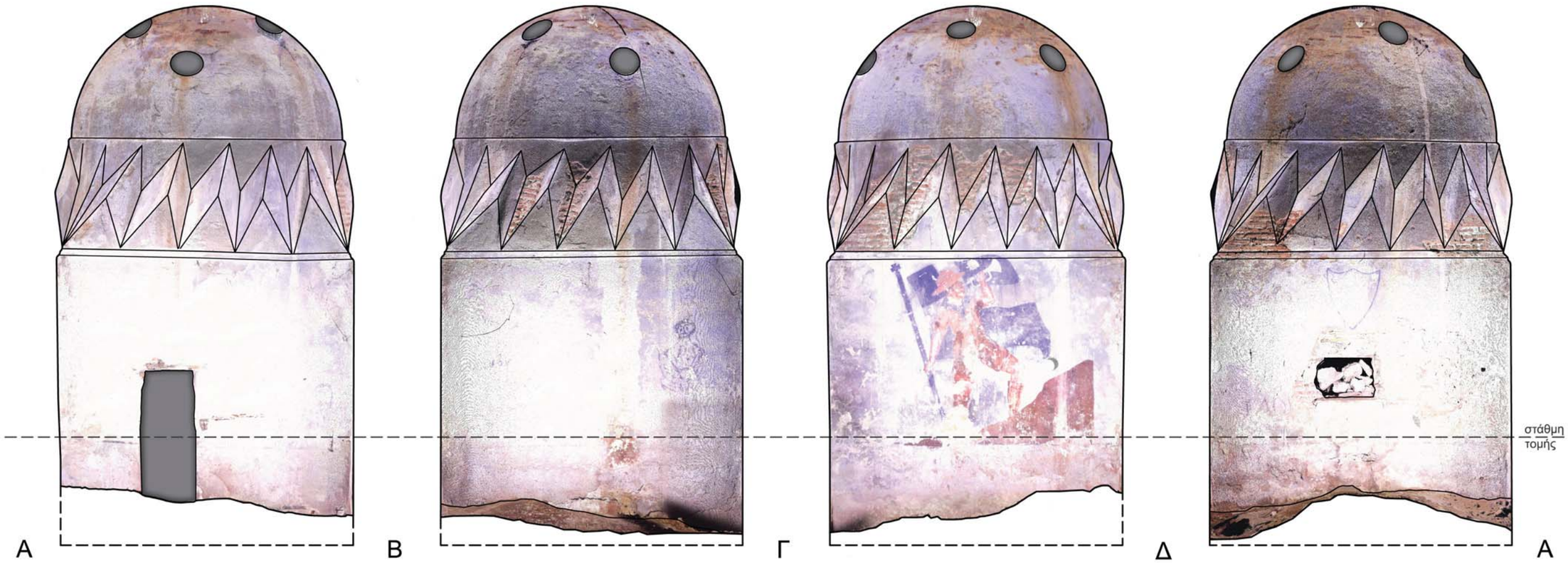

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

χώρος 5

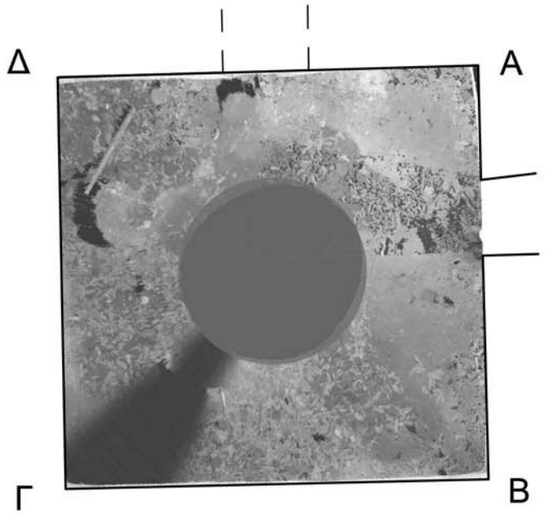

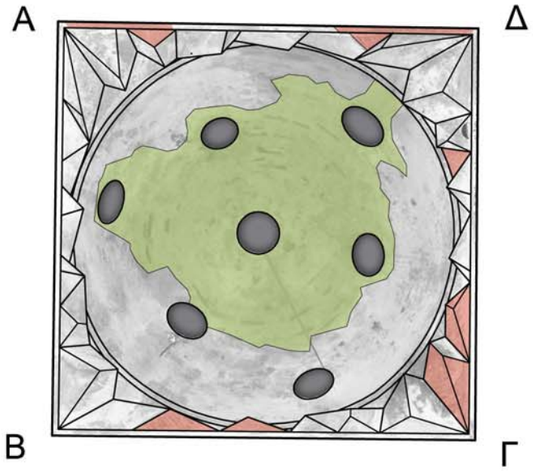

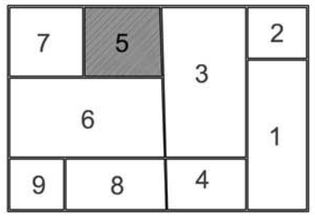

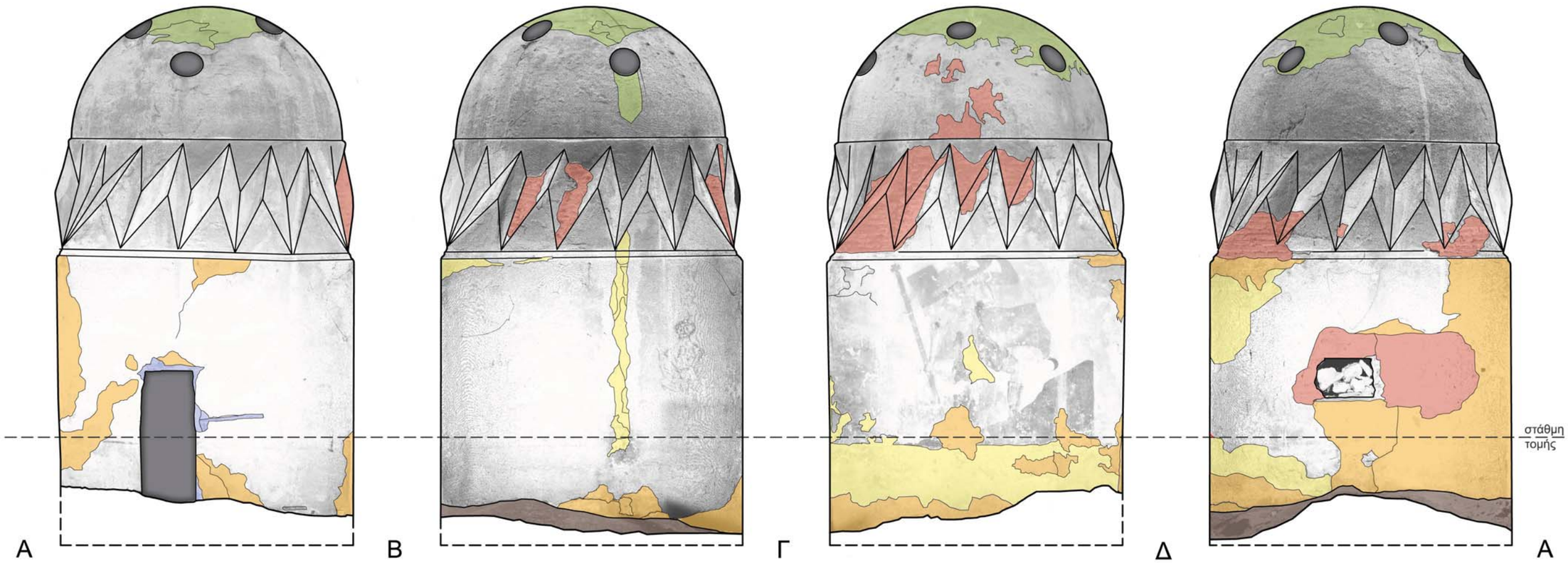

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 6
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΖΕΣΤΟΣ ΧΩΡΟΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή					Προς τον τοίχο ΑΒ υπάρχουν ίχνη που πιθανόν να ορίζουν την θέση της γούρνας της κρήνης	
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Τριμερής διαχωρισμός με κεντρικό θόλο και οξυκόρυφες καμάρες στα πλευρικά		Κεντρικός θόλος με ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων. Πλευρικά οξυκόρυφη καμαρωτή κάλυψη	Φωτιστικές οπές στον θόλο		
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης				Απόληξη σωλήνωσης που ορίζει θέση κρήνης στο κέντρο	Διαμπερής οπή (όπως χ.3)
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης			Πόρτες με οριζόντιο υπέρθυρο, σε διαφορετικό ύψος το καθένα		
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης			Άνοιγμα	Οριζόντιος πήλινος αγωγός (πιθανόν θέση κρήνης)	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή	Πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης			Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο	Οπή μικρής διαμέτρου, πιθανόν για κρήνη	Ίχνη οξυκόρυφου ανοίγματος που έκλεισε.
Θέρμανση	Πιθανόν με υποδαπέδια θέρμανση λόγω υπόκαυστων.					
Ύδρευση	Πήλινος αγωγός κατά μήκος του τοίχου ΑΒ, με οπή που ορίζει τη θέση κρήνης.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές στον θόλο, στο κεντρικό τμήμα.					
Παρατηρήσεις	Λόγω συμμετρικής διάταξης που χαρακτήριζαν τους χώρους αυτούς, αναζητήθηκαν στοιχεία για την ύπαρξη κρήνης στον τοίχο ΓΔ, χωρίς να είναι δυνατόν να εντοπιστούν. Απαιτείται διερεύνηση. Στην αρχική φάση πρέπει να υπήρχε ένα άνοιγμα στον τοίχο ΔΑ που να επικοινωνούσε με τον χώρο 5 και να μην υπήρχε το άνοιγμα επικοινωνίας με τον χώρο 9 στον τοίχο ΒΓ.					

χώρος 6

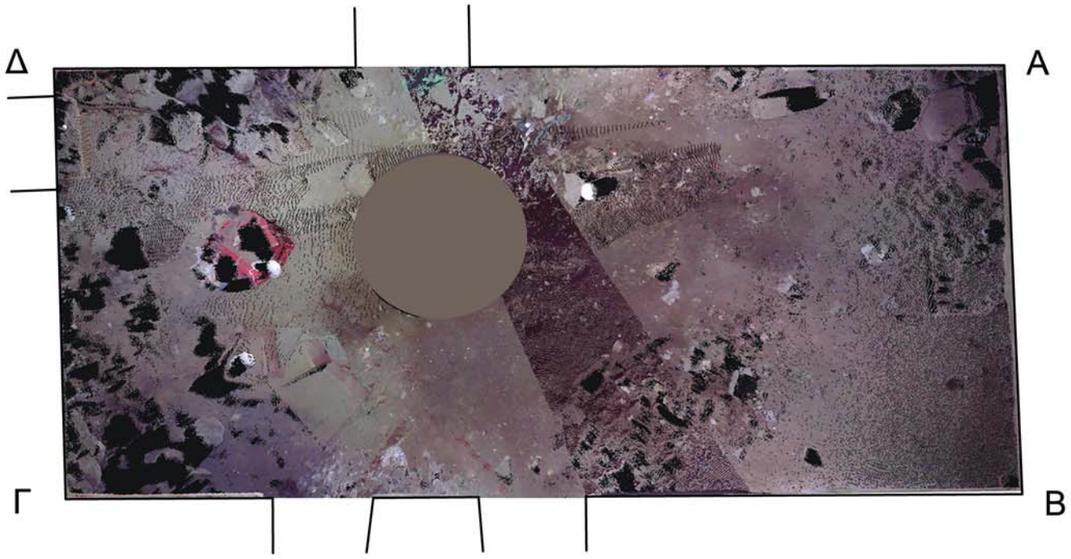

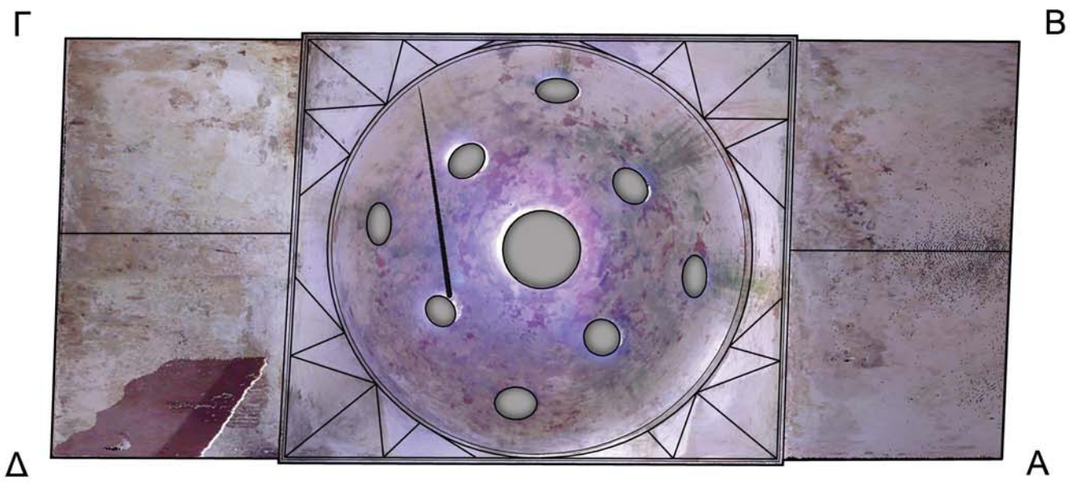

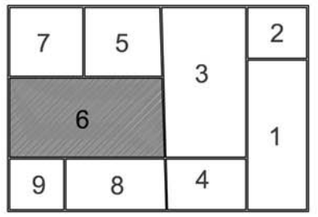

χώρος 6

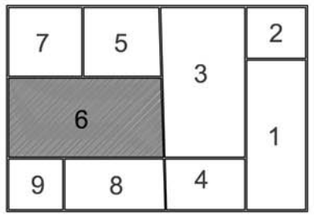

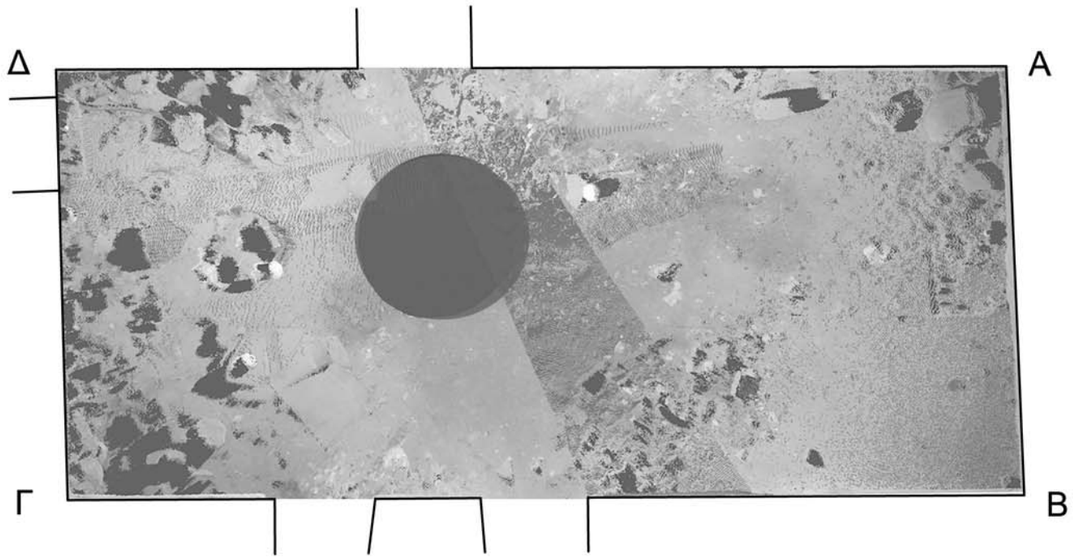

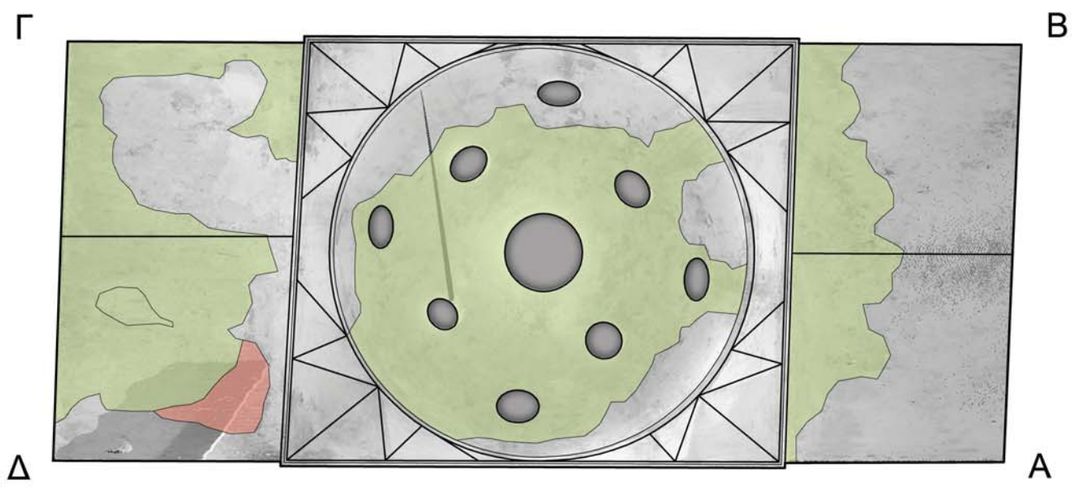

χώρος 6

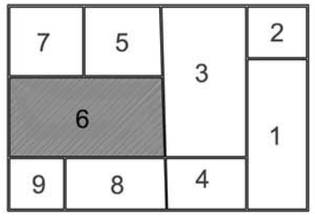

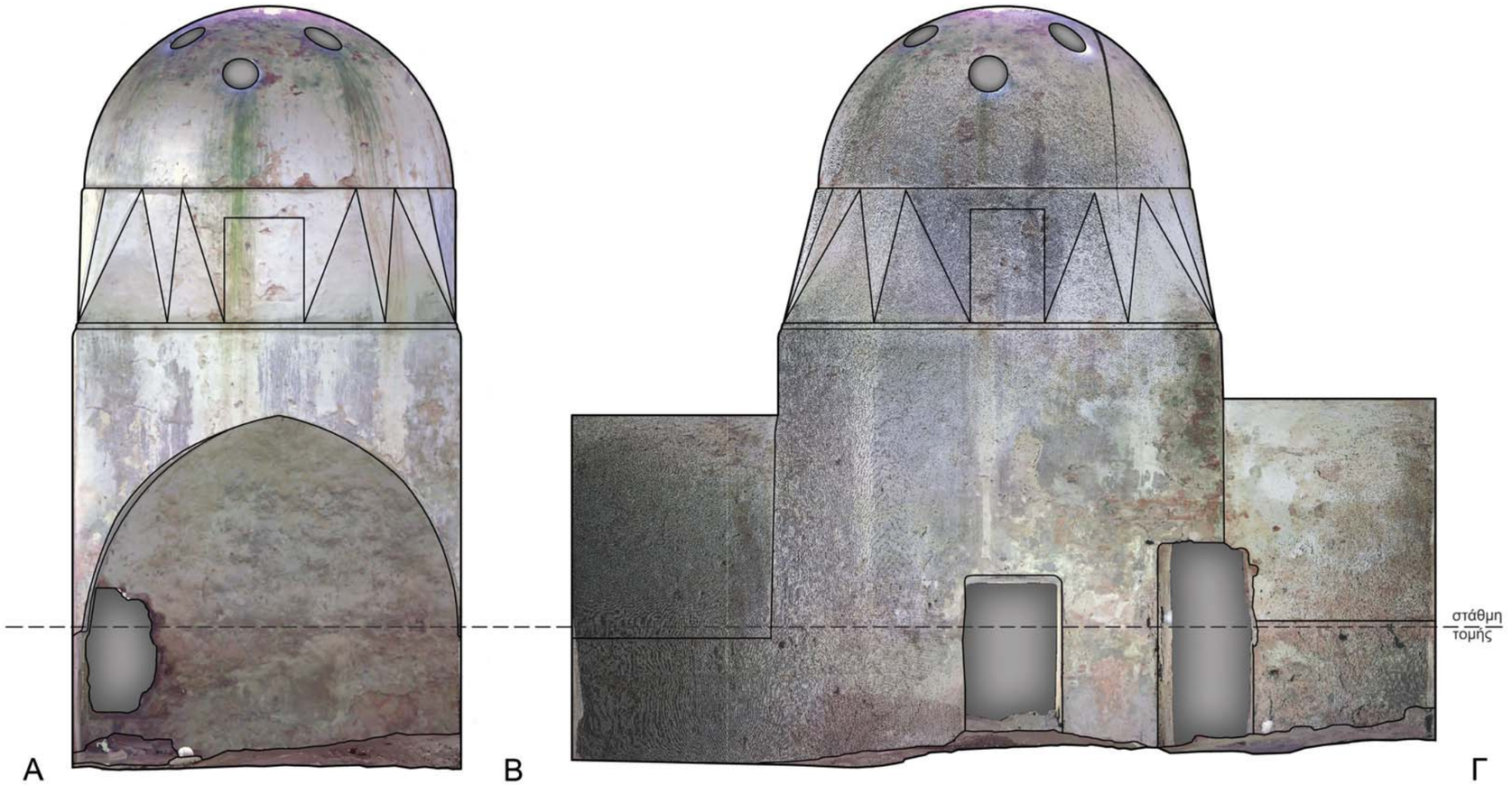

Α Β Γ

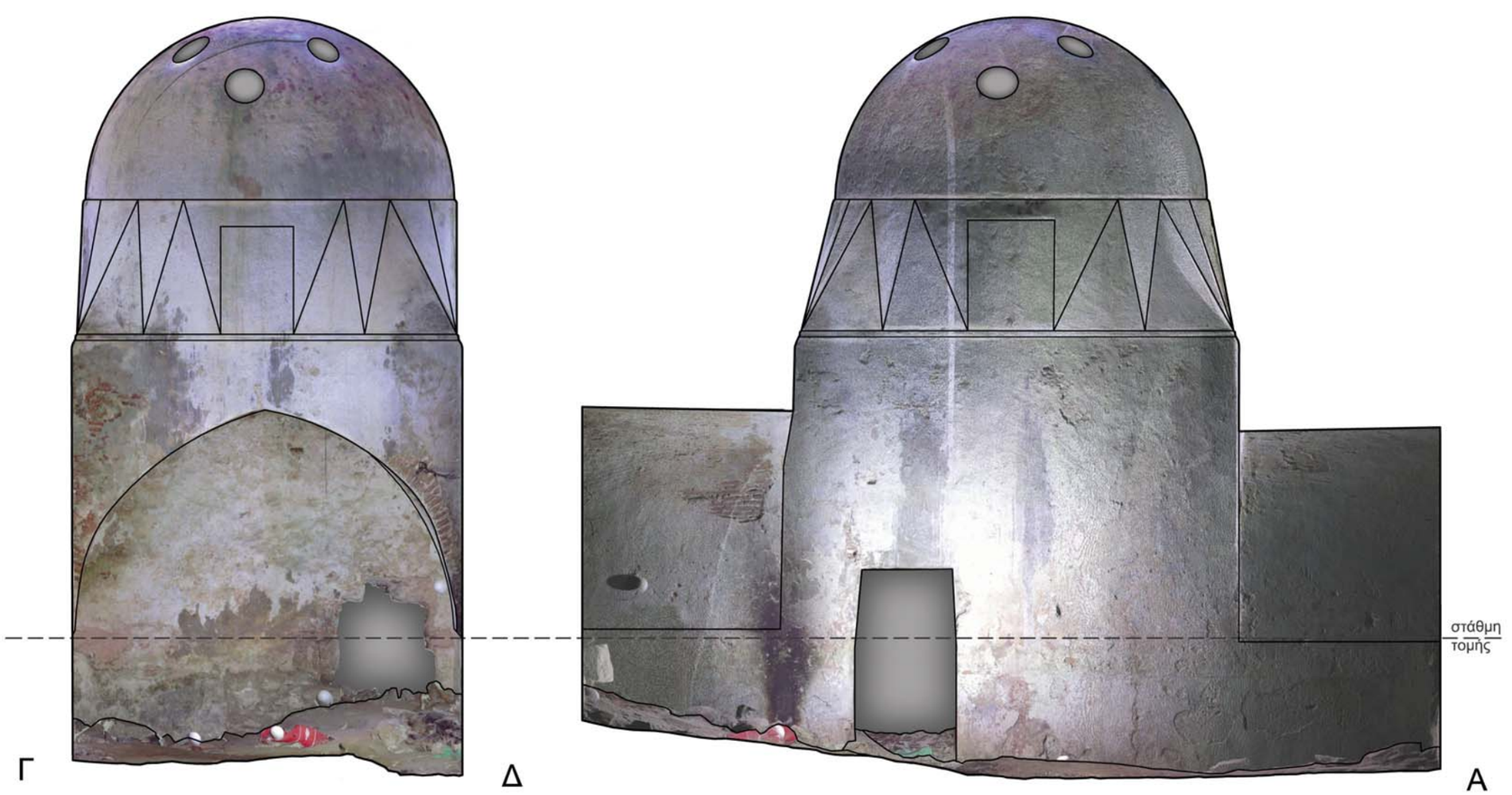

Γ Δ Α

χώρος 6

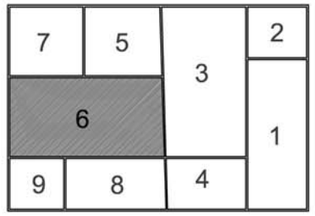

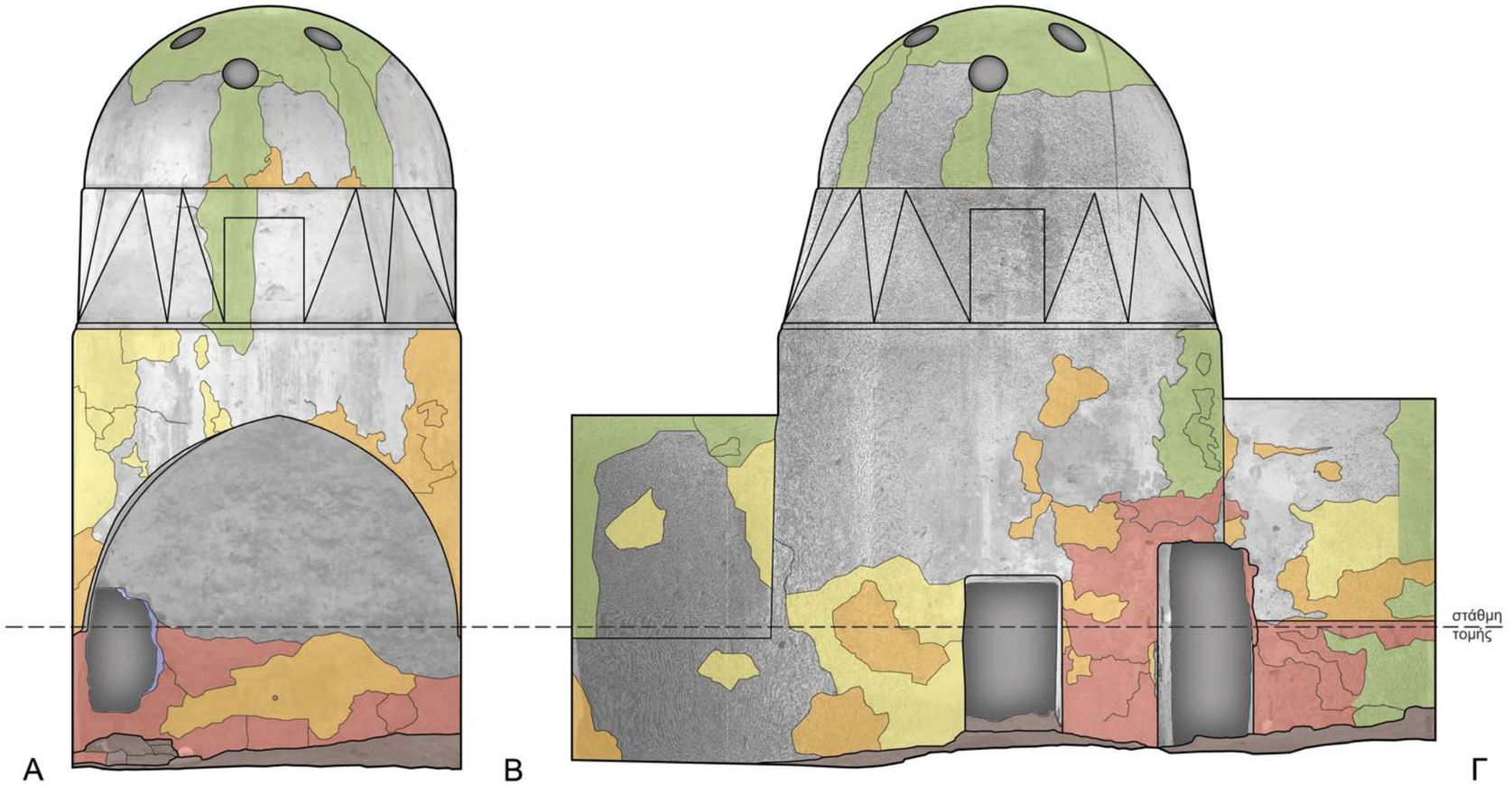

Α Β Γ

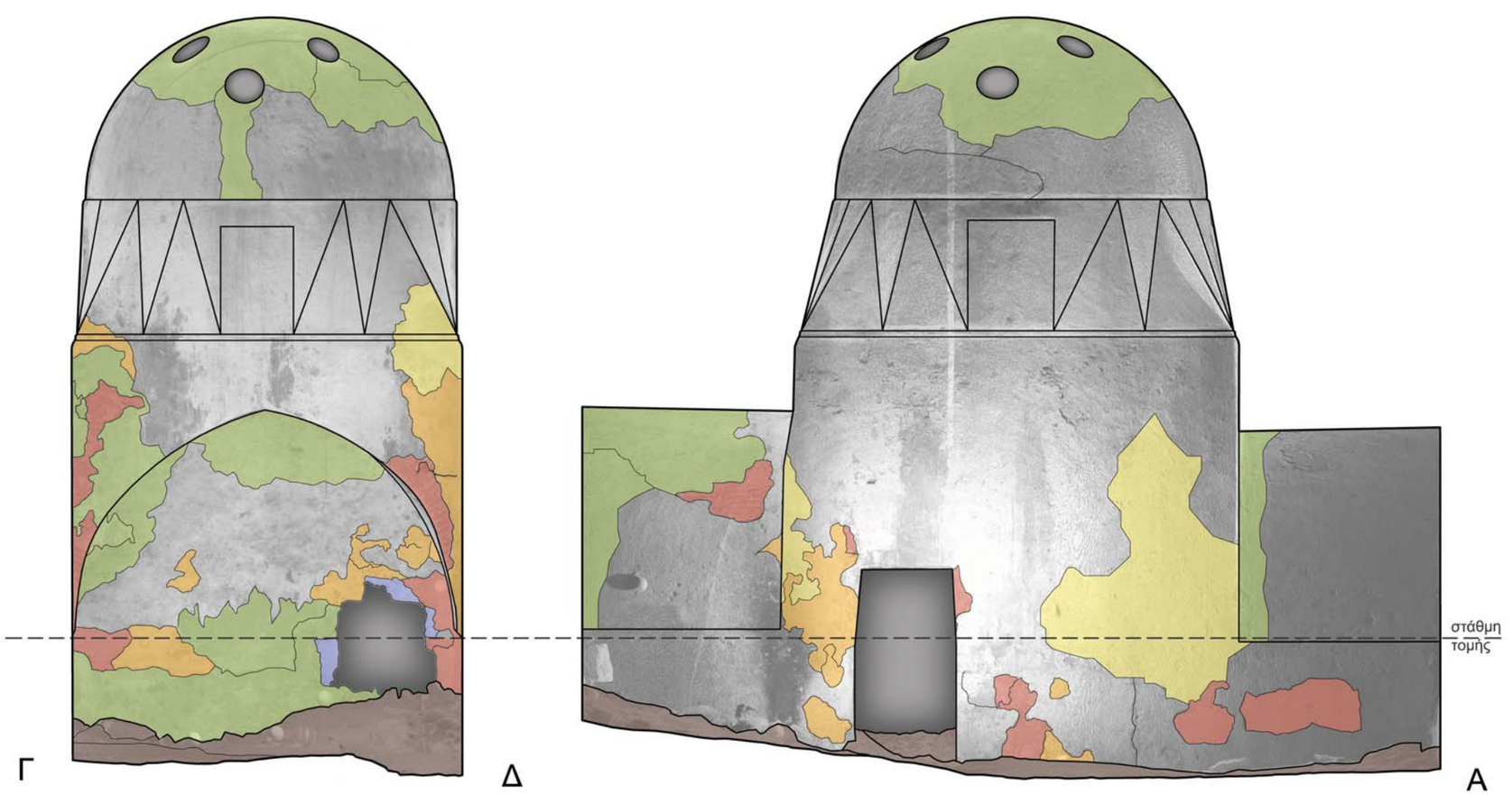

Γ Δ Α

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 7
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΖΕΣΤΟΣ ΧΩΡΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή						
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Θόλος με νευρώσεις που καλύπτει όλον τον χώρο		Ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων και θόλος στην επιφάνεια του οποίου δημιουργούνται τριγωνικές νευρώσεις			
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή						
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα με ελαφρώς τοξωτό υπέρθυρο		
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή					Δύο καμινάδες στο εσωτερικό του τοίχου που ταυτίζονται από την αντίστοιχη όψη	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή				Παράθυρο μικρών διαστάσεων		Το παράθυρο έχει κλειστεί πρόχειρα με λιθοσώματα
Θέρμανση	Πιθανόν με υποδαπέδια θέρμανση λόγω υπόκαυστων, επιπλέον με την εισαγωγή ατμού από το παράθυρο και ίσως έμμεσα από τις καμινάδες στον τοίχο ΓΔ.					
Ύδρευση	Είναι πιθανόν να υπάρχει σωλήνας κατά μήκος του τοίχου ΔΑ και να υπήρχε κρήνη, χωρίς όμως να βρεθούν τεκμήρια λόγω του μεγάλου ύψους χώματος που καλύπτει τον χώρο.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές των θόλων.					
Παρατηρήσεις	Το παράθυρο του τοίχου ΔΑ είναι μεταγενέστερο, καθώς λόγω θέσης δημιουργεί πρόβλημα στην καμάρα του χώρου της δεξαμενής.					

χώρος 7

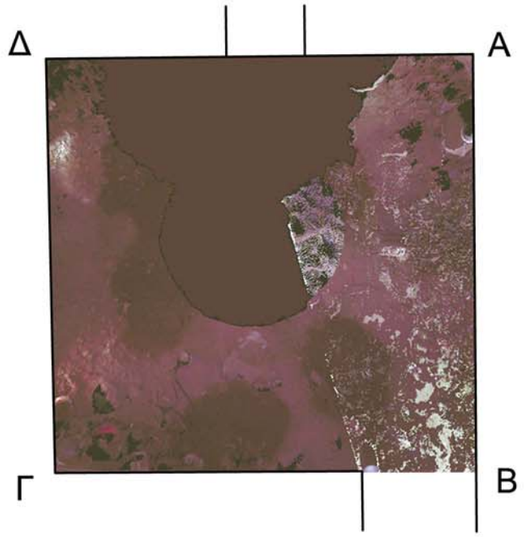

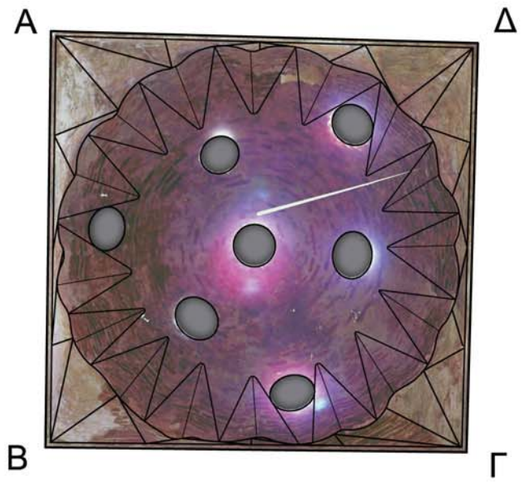

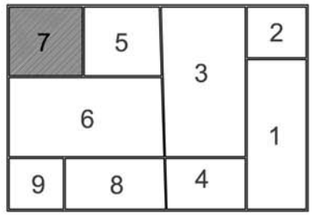

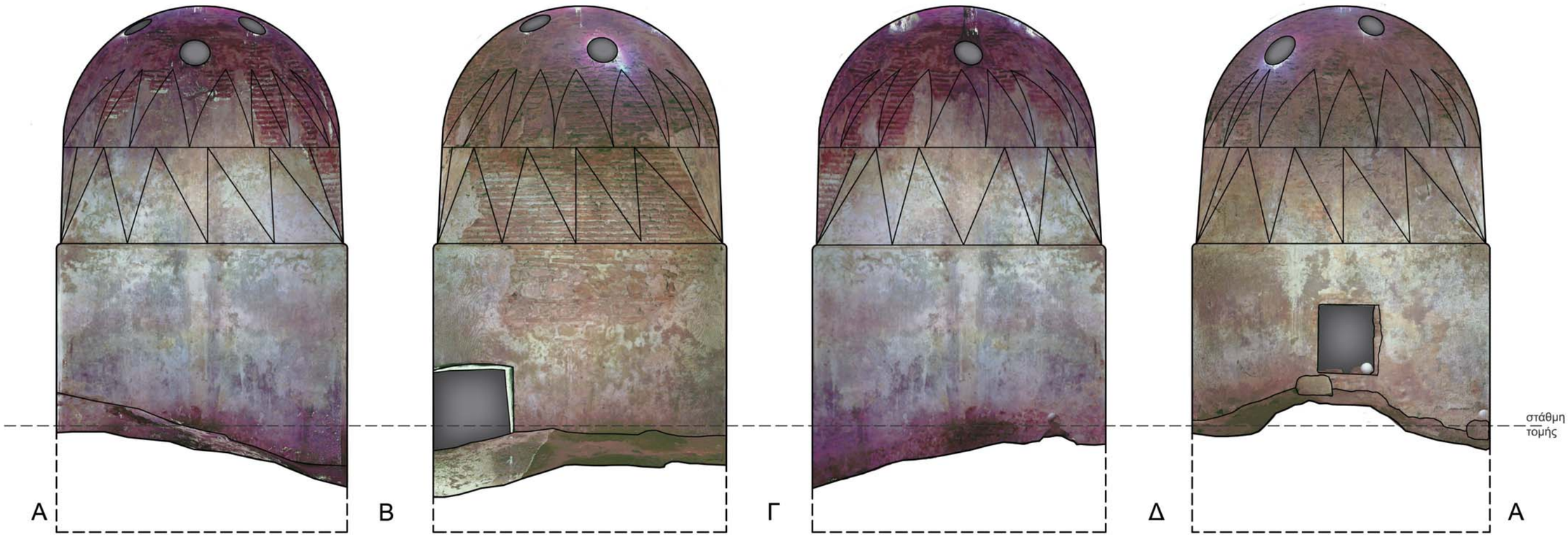

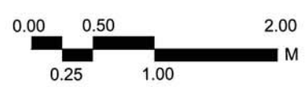

χώρος 7

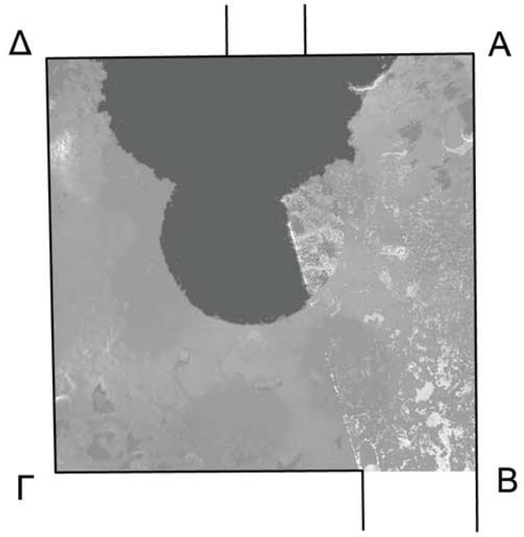

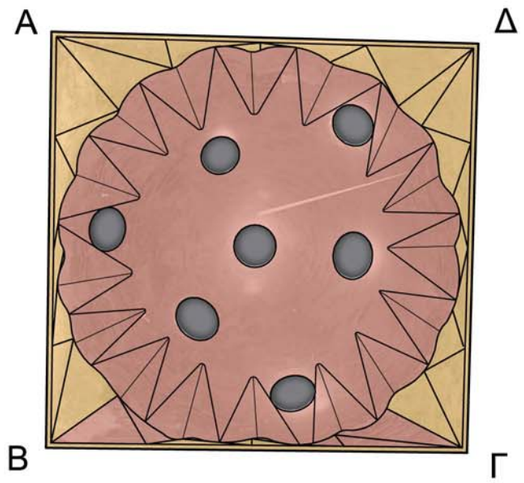

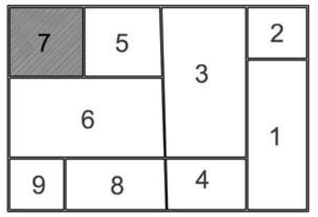

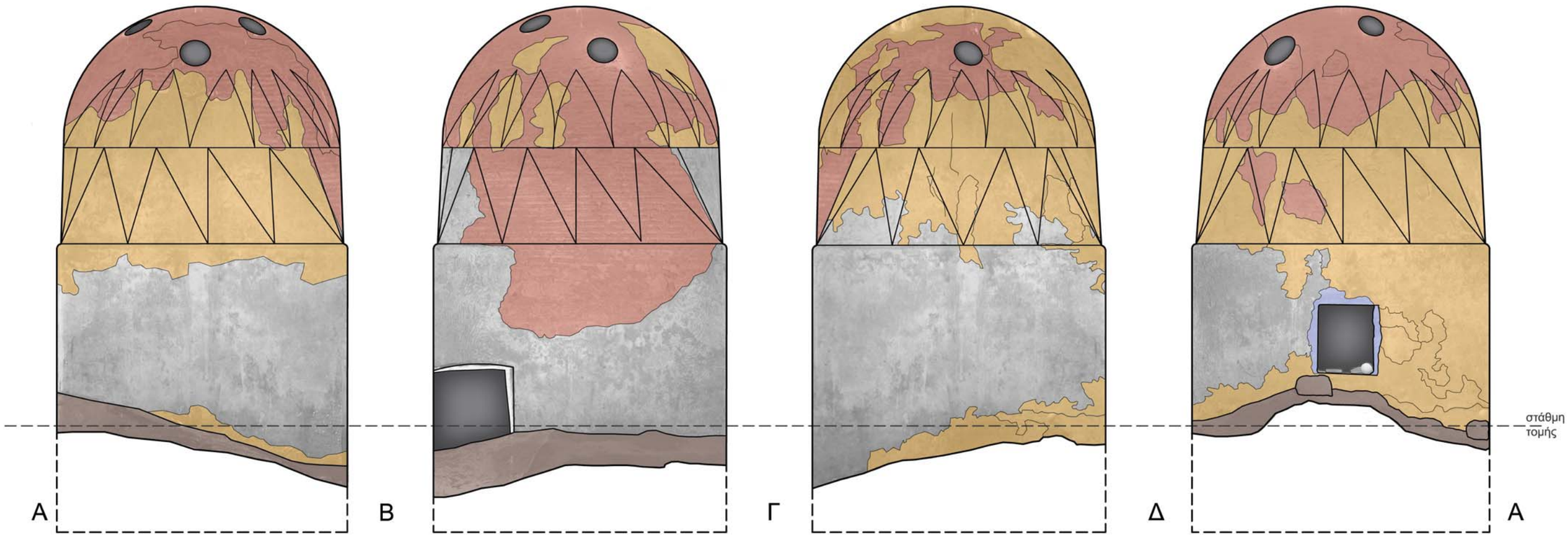

0.00 0.50 2.00 M
0.25 1.00

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 8
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΧΛΙΑΡΟΣ ΧΩΡΟΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή					Υποβαθμισμένη στάθμη σε σχέση με τους άλλους χώρους	
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Τριμερής διαχωρισμός με κεντρικό θόλο και καμάρες στα πλευρικά		Θόλος που στηρίζεται σε σφαιρικά λοφία. Πλευρικά τμήματα με τοξωτή κάλυψη.	Φωτιστικές οπές στον θόλο		
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή						
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα μεγάλου πλάτους με οριζόντιο υπέρθυρο		Η πόρτα έχει κλειστεί με τσιμεντόλιθους
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή					Ίχνη στη δομή προς την γωνία Γ που πιθανόν να ορίζουν άνοιγμα που έχει χτιστεί	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο		Στην πόρτα το κάτω μέρος έχει χτιστεί με λιθοσώματα
Θέρμανση	Από τρύπες στο δάπεδο, διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχουν υπόκαυστα στον χώρο αυτό.					
Ύδρευση	Δεν εντοπίστηκαν στοιχεία που να υποδηλώνουν κρήνη.					
Φωτισμός	Από τις φωτιστικές οπές στον χώρο αυτό.					
Παρατηρήσεις	Το άνοιγμα στον τοίχο ΓΔ πρέπει να αποτελούσε την αρχική πρόσβαση προς τον χώρο 9 και να κλείστηκε σε δεύτερη φάση, όταν λειτουργούσε το χαμάμ.					

χώρος 8

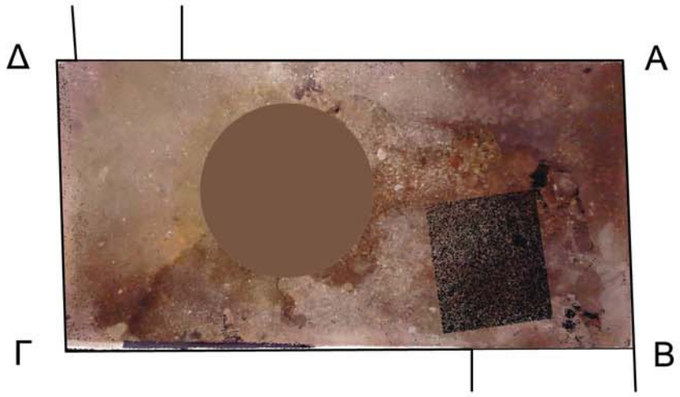

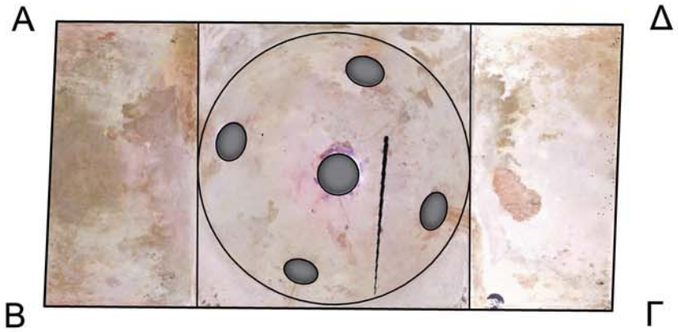

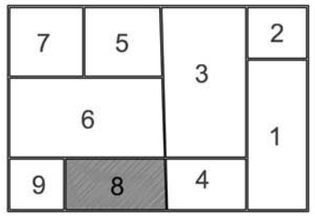

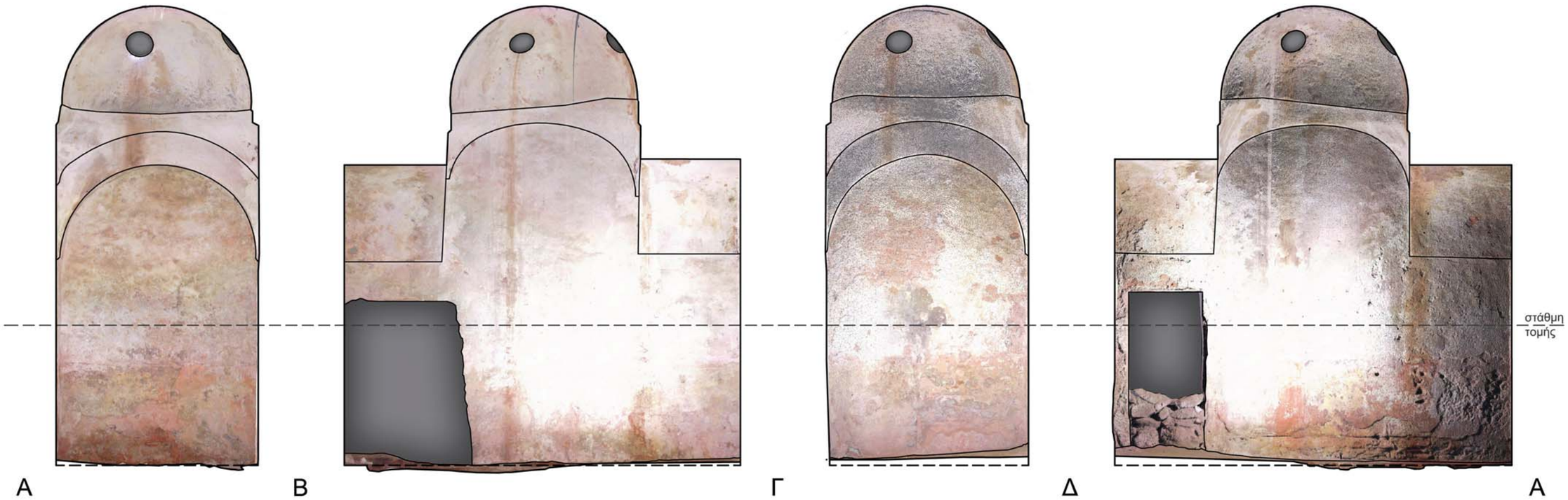

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

χώρος 8

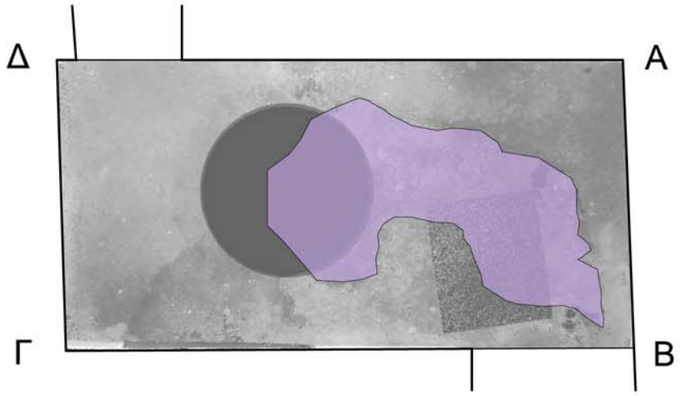

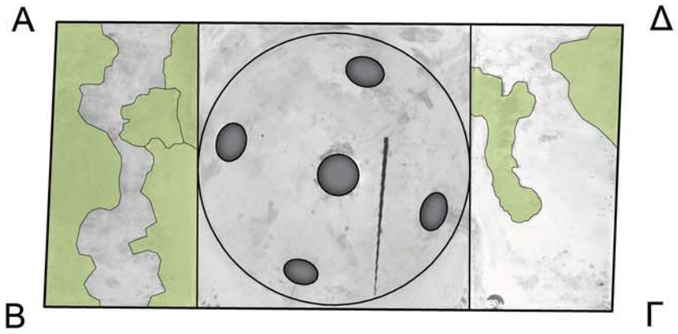

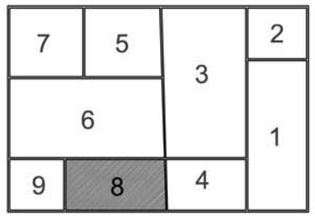

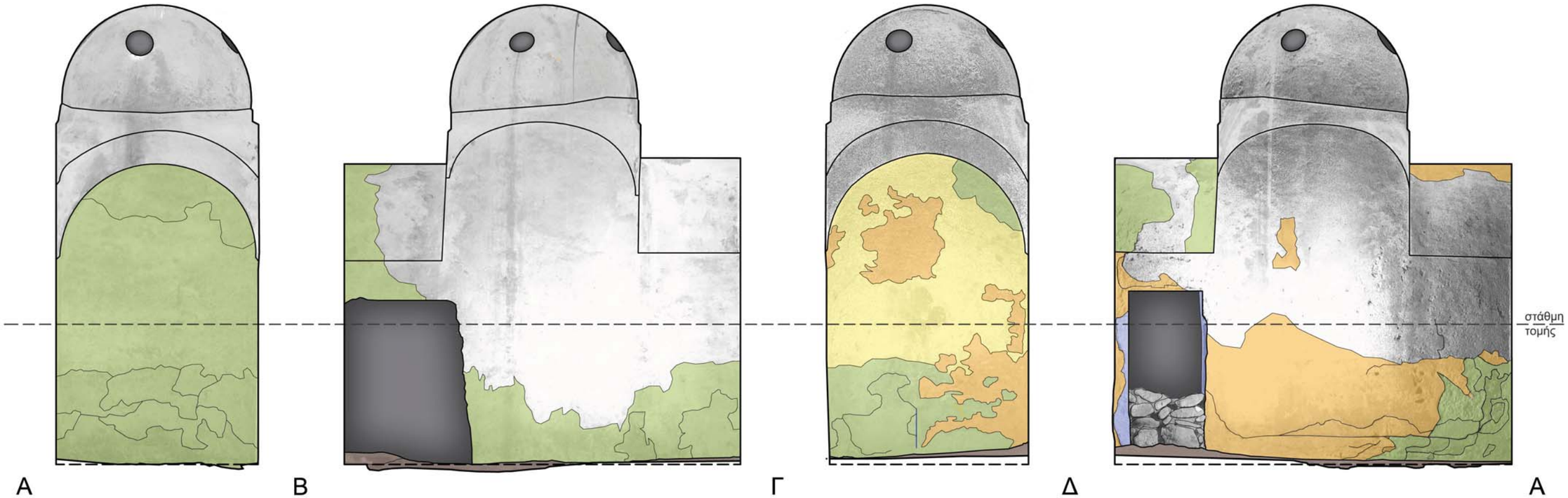

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

ΟΝΟΜΑ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΛΟΥΤΡΟ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ ή ΛΟΥΤΡΑ ΚΑΪΑΦΑ				ΔΕΛΤΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ		ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΩΡΟΥ: 9
ΘΕΣΗ ΜΝΗΜΕΙΟΥ: ΟΔΟΣ ΣΤΡΑΝΤΖΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΟΛΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ ΠΕΛΛΑΣ				ΧΡΗΣΗ ΧΩΡΟΥ: ΒΟΗΘΗΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ		
	Φέρουσα κατασκευή	Επιχρίσματα	Διάκοσμος	Ανοίγματα	Άλλα στοιχεία	Προσθήκες- Αλλαγές
ΠΑΤΩΜΑ						
Υλικά-Περιγραφή						
ΟΡΟΦΗ						
Υλικά-Περιγραφή	Θόλος που καλύπτει τον χώρο αυτό		Θόλος με οκταγωνική έδραση που στηρίζεται σε ζώνη σχηματοποιημένων οθωμανικών τριγώνων αυξημένου ύψους	Φωτιστικές οπές		
ΤΟΙΧΟΣ Α-Β						
Υλικά-Περιγραφή					Ίχνη προς την γωνία Β που ίσως αφορούν θέση ανοίγματος	Ίχνη αρχικού ανοίγματος
ΤΟΙΧΟΣ Β-Γ						
Υλικά-Περιγραφή						
ΤΟΙΧΟΣ Γ-Δ						
Υλικά-Περιγραφή					Ίχνη που αφορούν πιθανή θέση κρήνης	
ΤΟΙΧΟΣ Δ-Α						
Υλικά-Περιγραφή				Πόρτα με οριζόντιο υπέρθυρο		
Θέρμανση	Πιθανόν με υποδαπέδια θέρμανση, λόγω υπόκαυστων.					
Ύδρευση	Δεν βρέθηκαν στοιχεία, διερεύνηση στον τοίχο ΓΔ για πιθανή θέση κρήνης.					
Φωτισμός	Φωτιστικές οπές στον θόλο.					
Παρατηρήσεις	Το άνοιγμα στον τοίχο ΑΒ πρέπει να ήταν η αρχική πρόσβαση στον χώρο και το σημερινό άνοιγμα στον τοίχο ΔΑ είναι μεταγενέστερη επέμβαση, πιθανόν στην δεύτερη φάση λειτουργίας του λουτρού, το οποίο πρέπει να αλλοιώθηκε ως προς τη μορφή του.					

χώρος 9

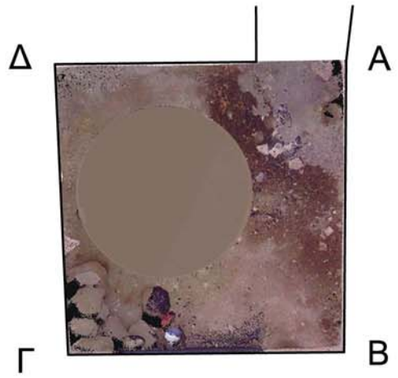

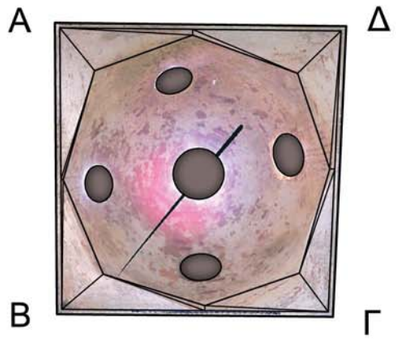

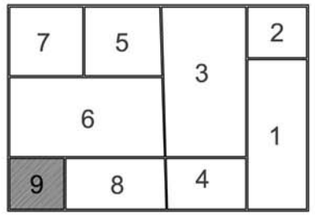

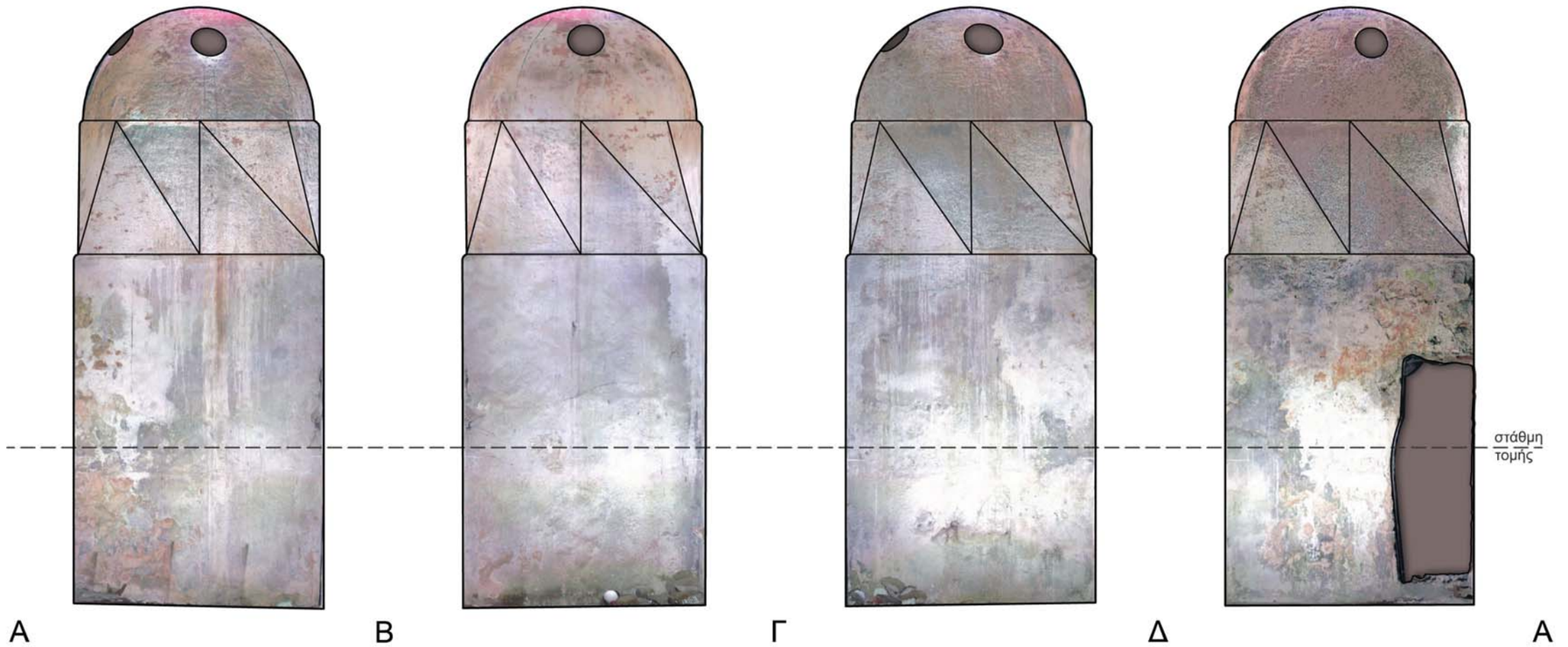

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

χώρος 9

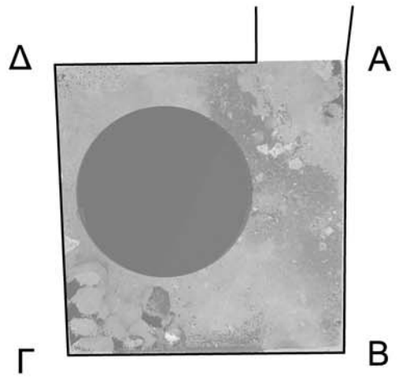

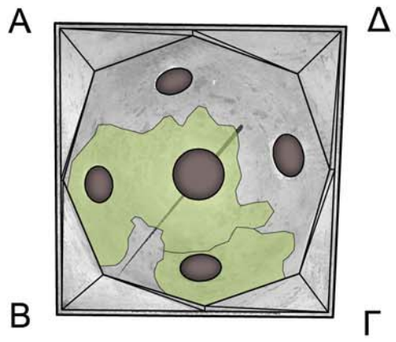

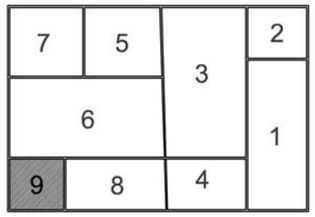

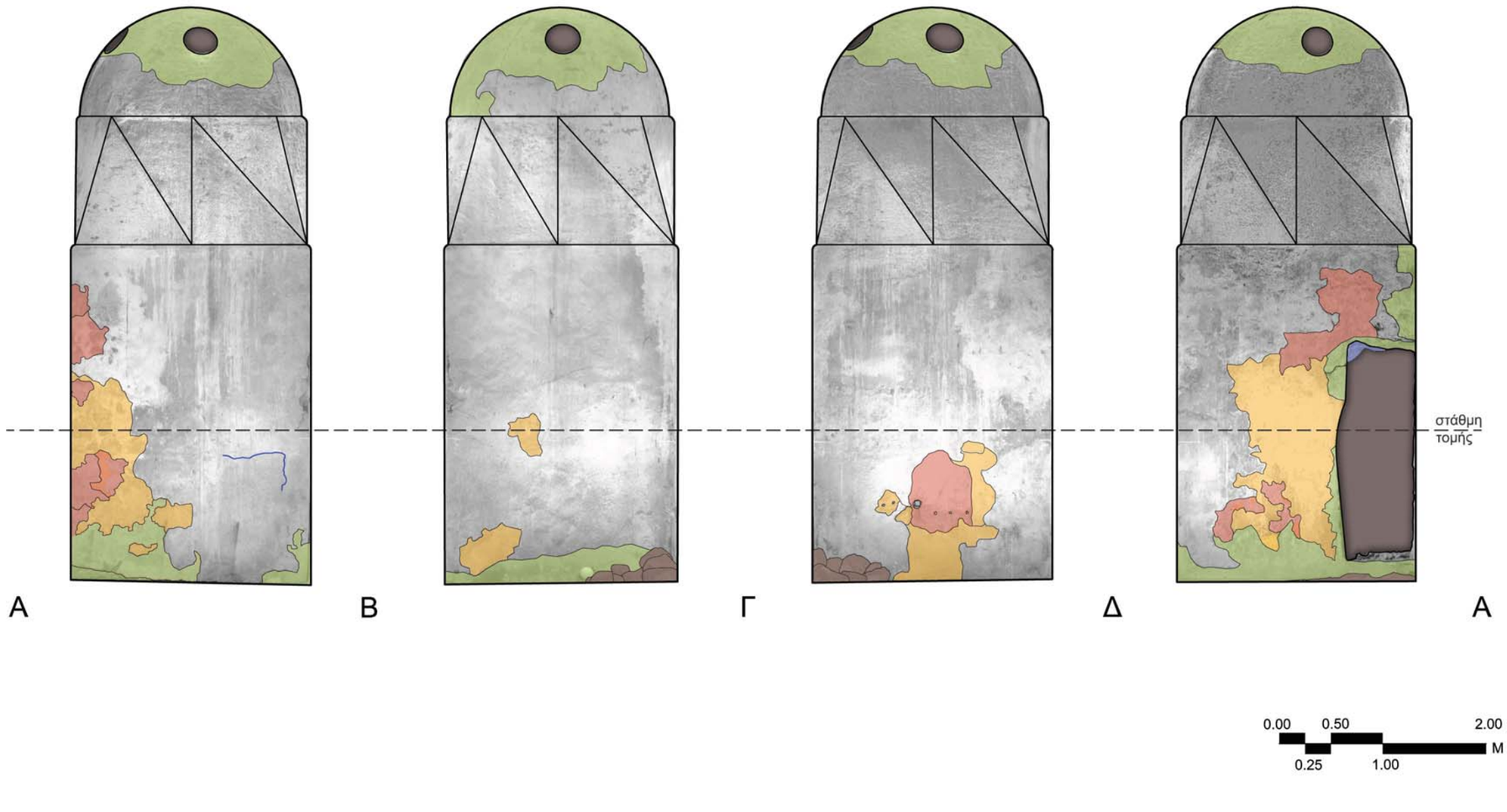

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

Υπόμνημα παθολογίας

- Κατεστραμμένο επίχρισμα
- Φθορές στο επίχρισμα
- Κατεστραμμένο κονίαμα
- Μεταγενέστερο κονίαμα οψης / τσιμεντοκονία δαπέδων

- Απώλεια λιθοδομής
- Μεταγενέστερη δόμηση - επέμβαση
- Κατεστραμμένο δάπεδο
- Αποσάθρωση δομής

- Υγρασία
- Ρωγμες
- Ρηγματωσεις
- Ίχνη ξυλοδεσιών
- Ίχνος οδοντωτής ταινίας
- Επιχώσεις
- Επιχώσεις στο εσωτερικό

Κάτοψη υπάρχουσας κατάστασης

Άνοιγη

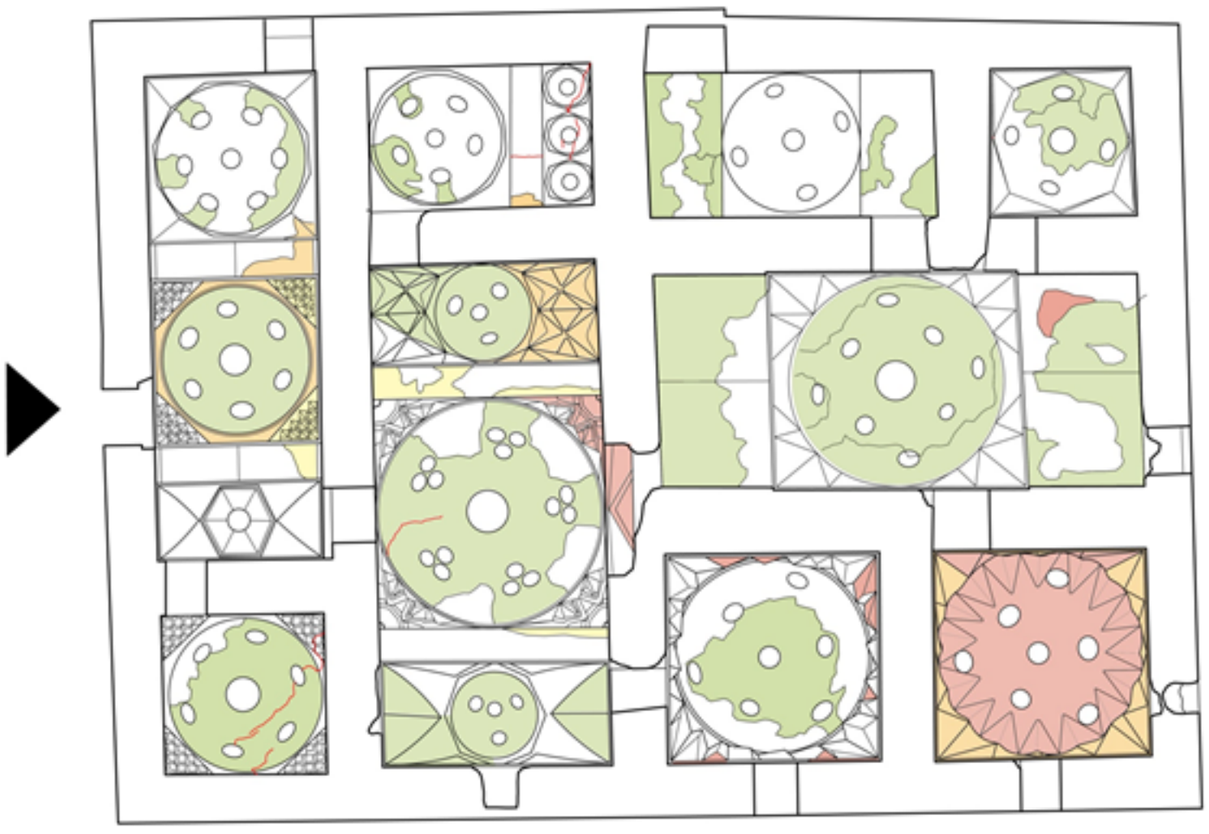

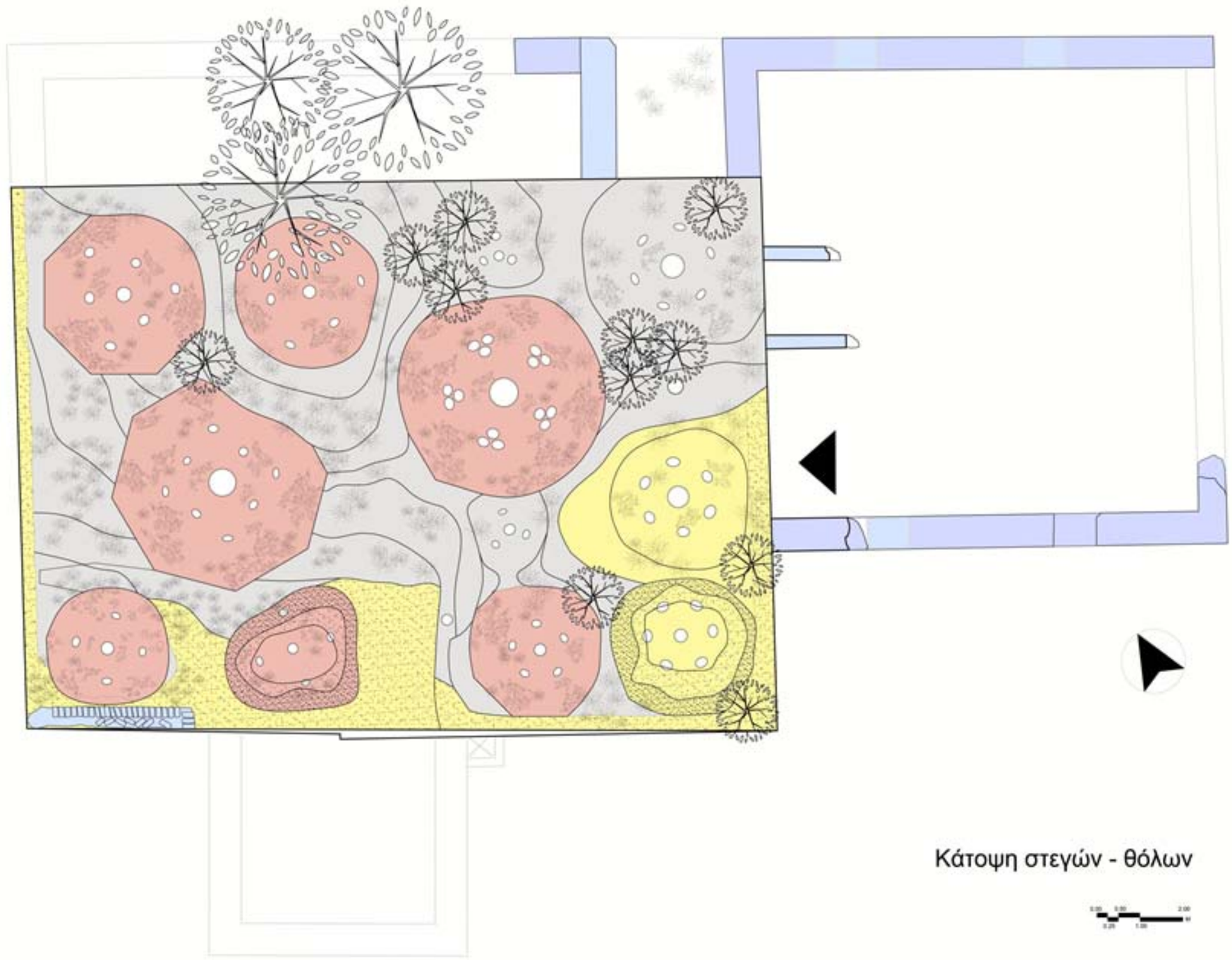

Κάτοψη στεγών - θόλων

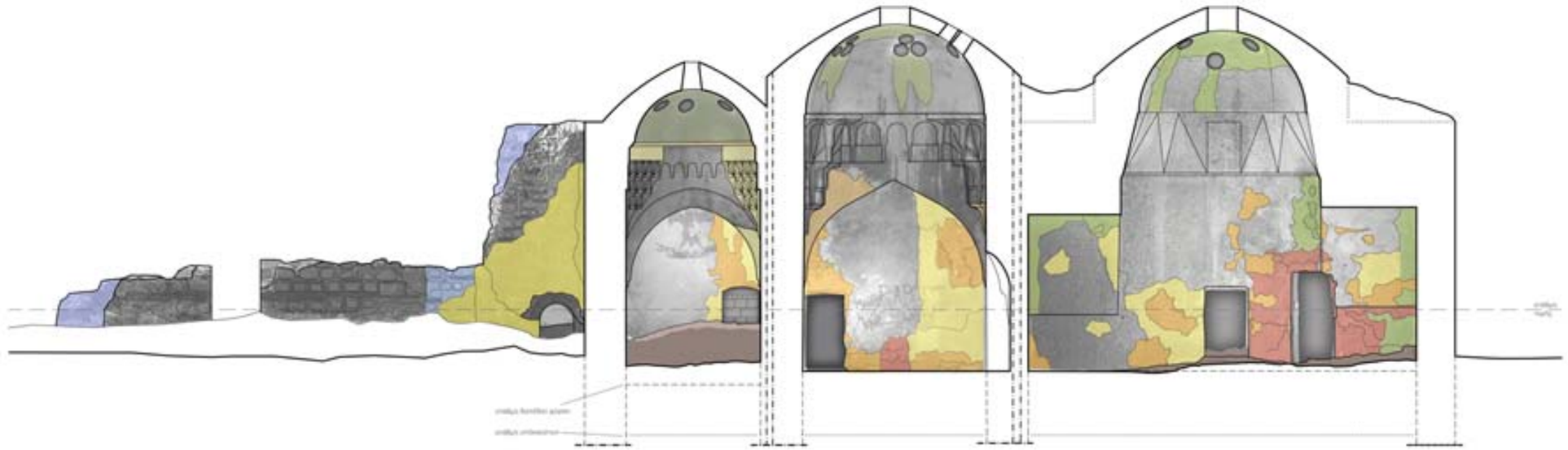

Τομή Α-Α

Τομή Β-Β

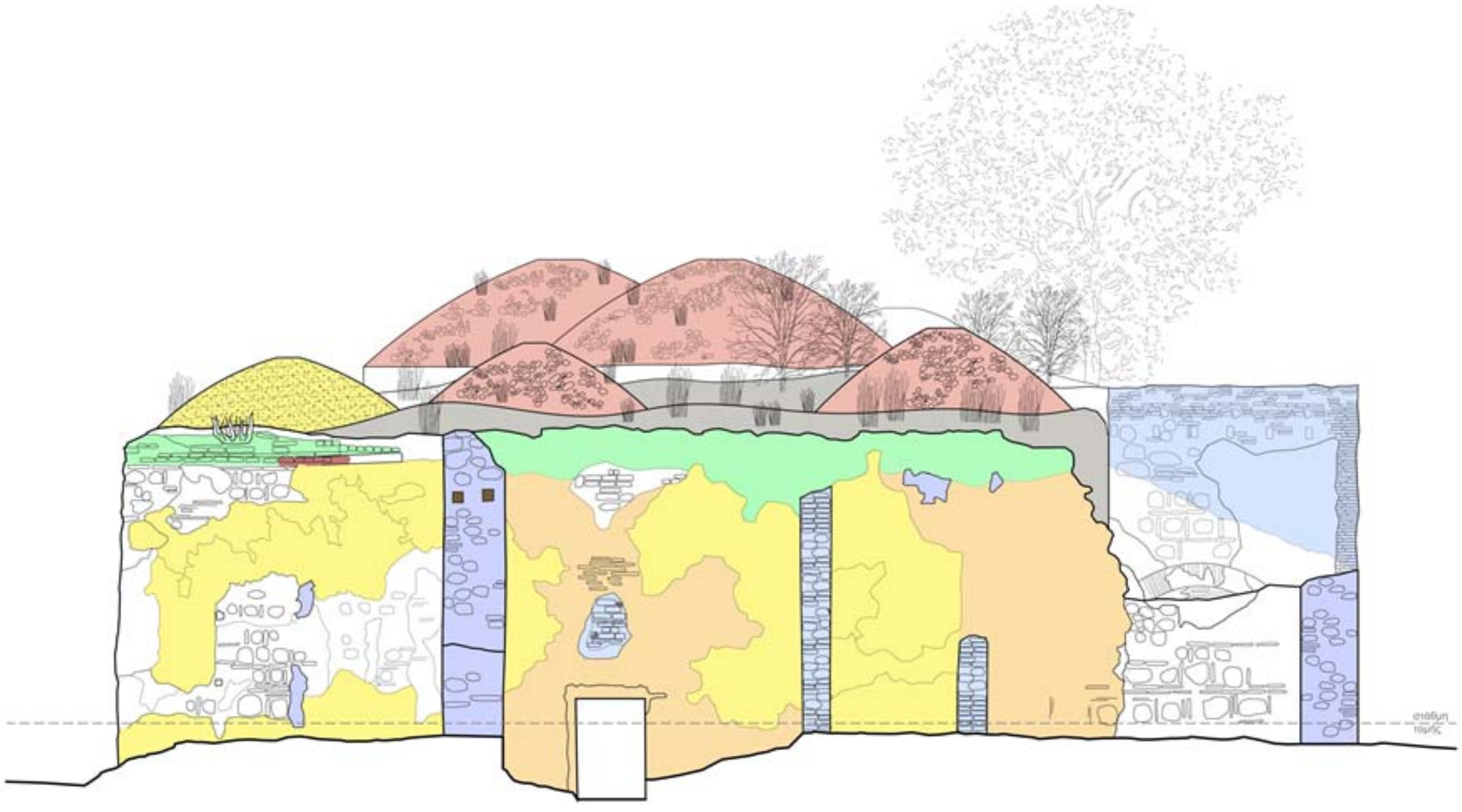

Ανατολική όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

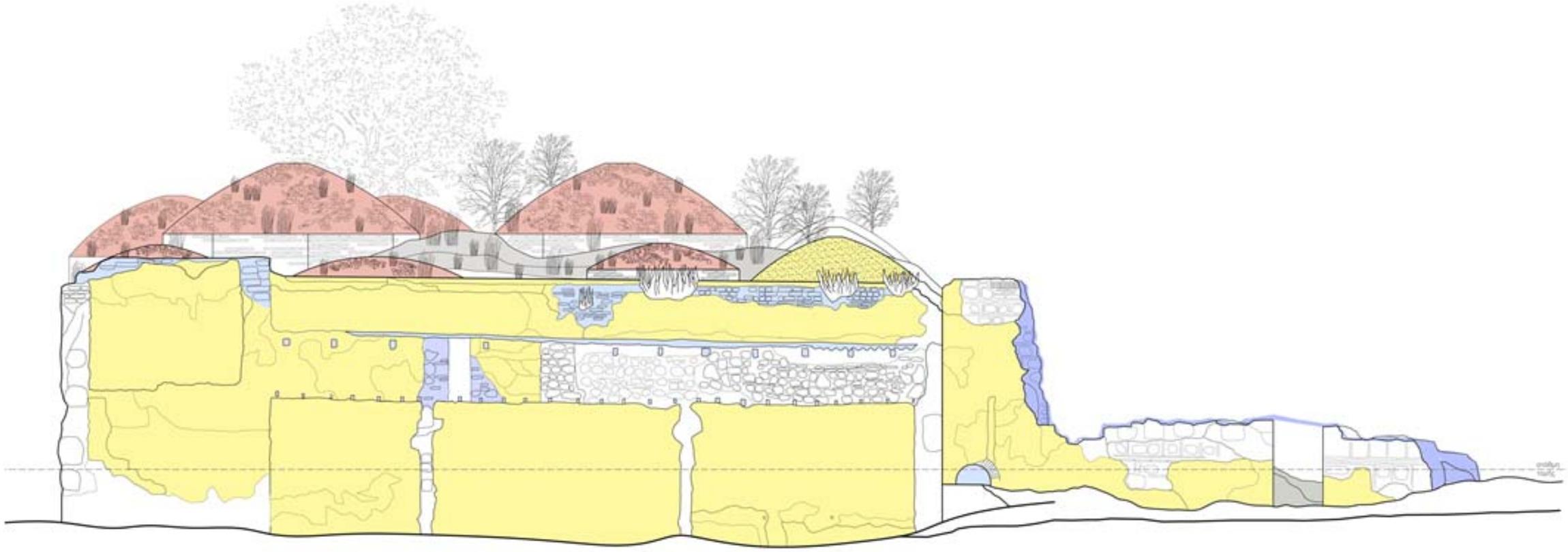

Νότια όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

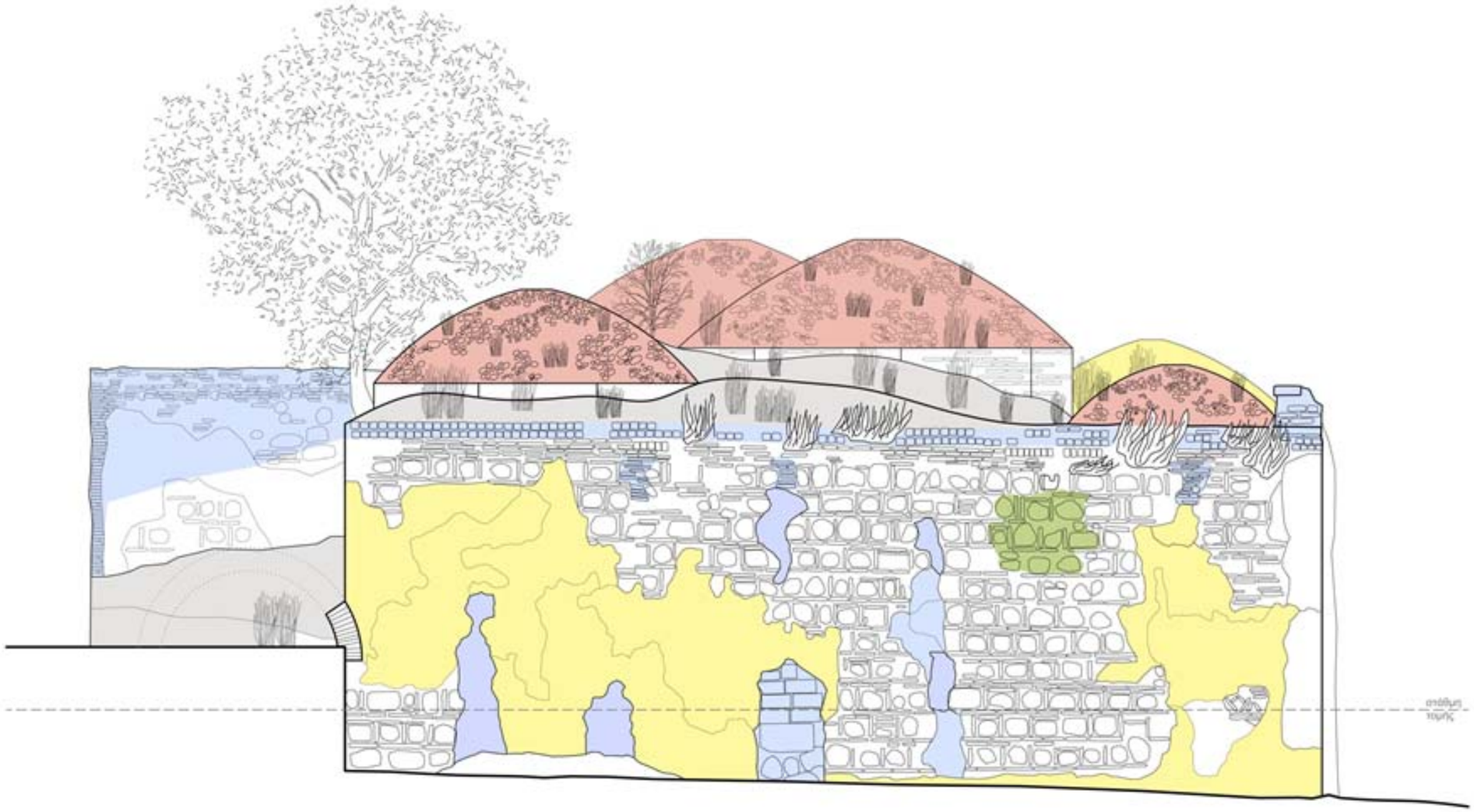

Δυτική όψη

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

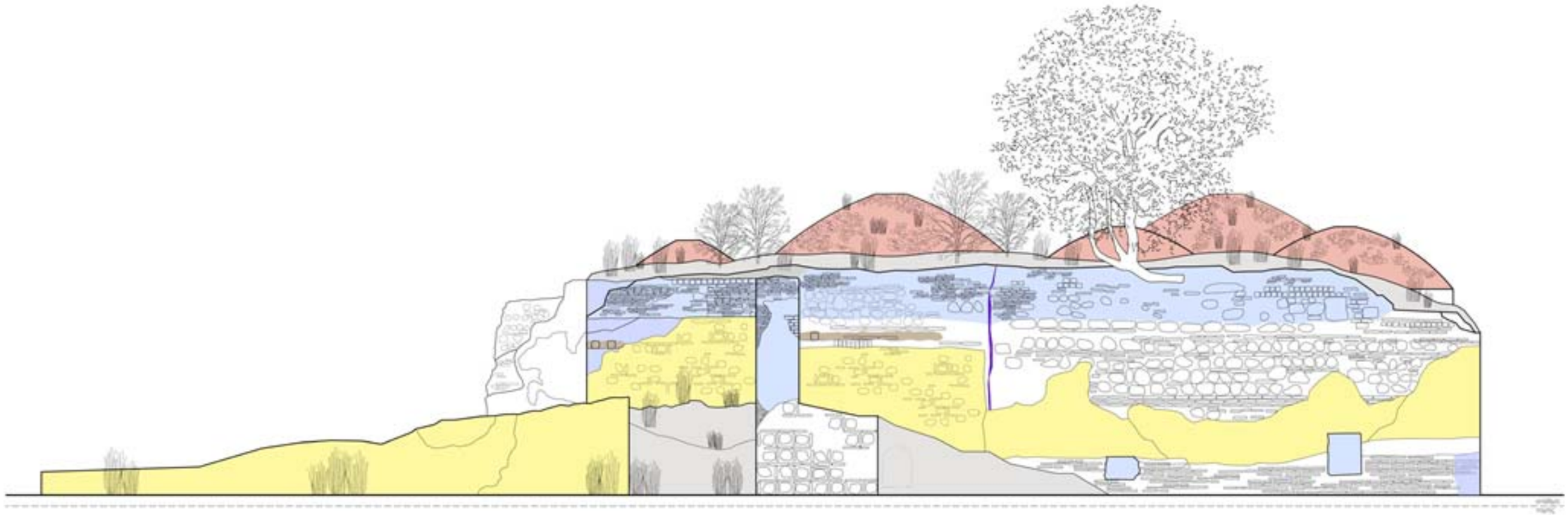

Βόρεια όψη

Σχέδια αναπαράστασης
αρχικής μορφής

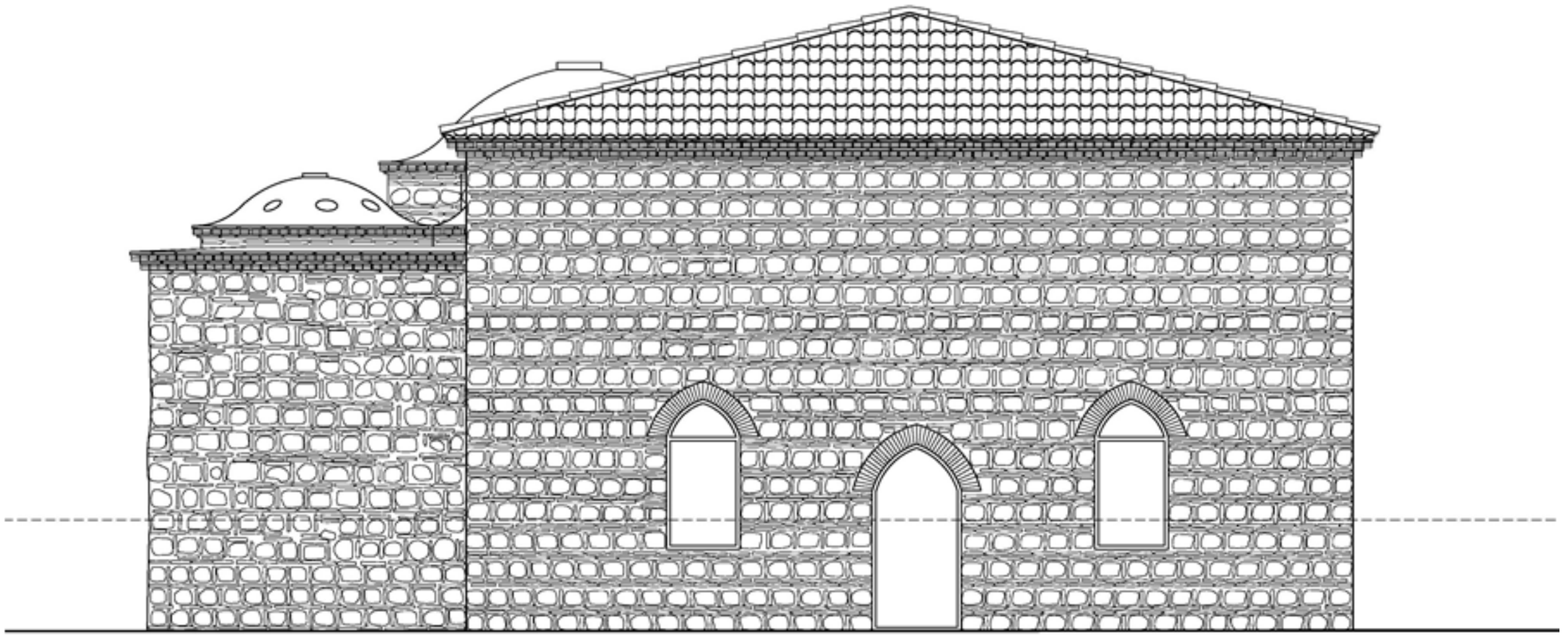

Ανατολική όψη
Αναπαράσταση αρχικής μορφής

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

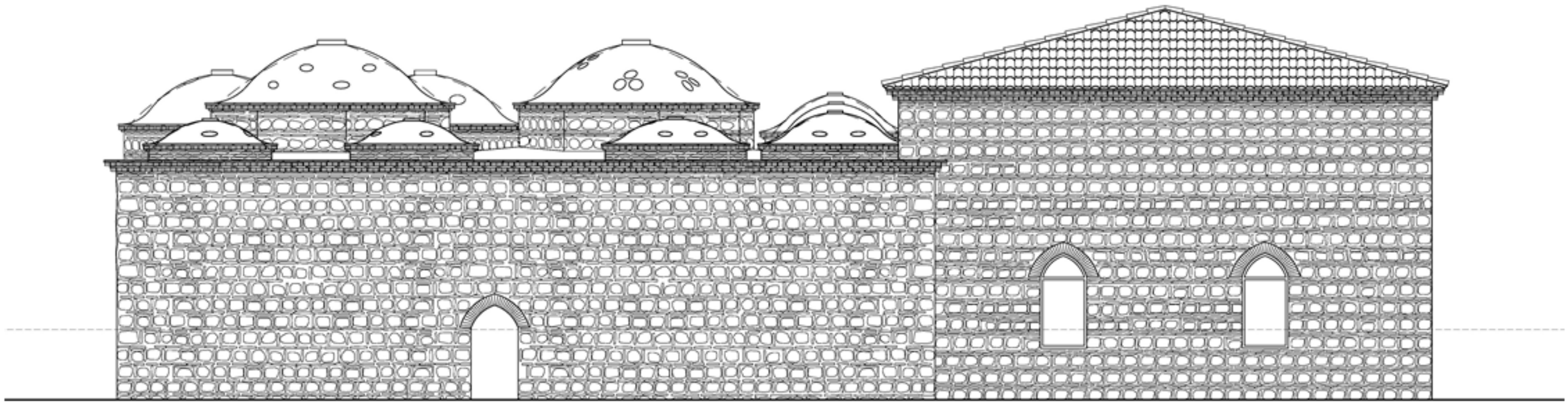

Νότια όψη
Αναπαράσταση αρχικής μορφής

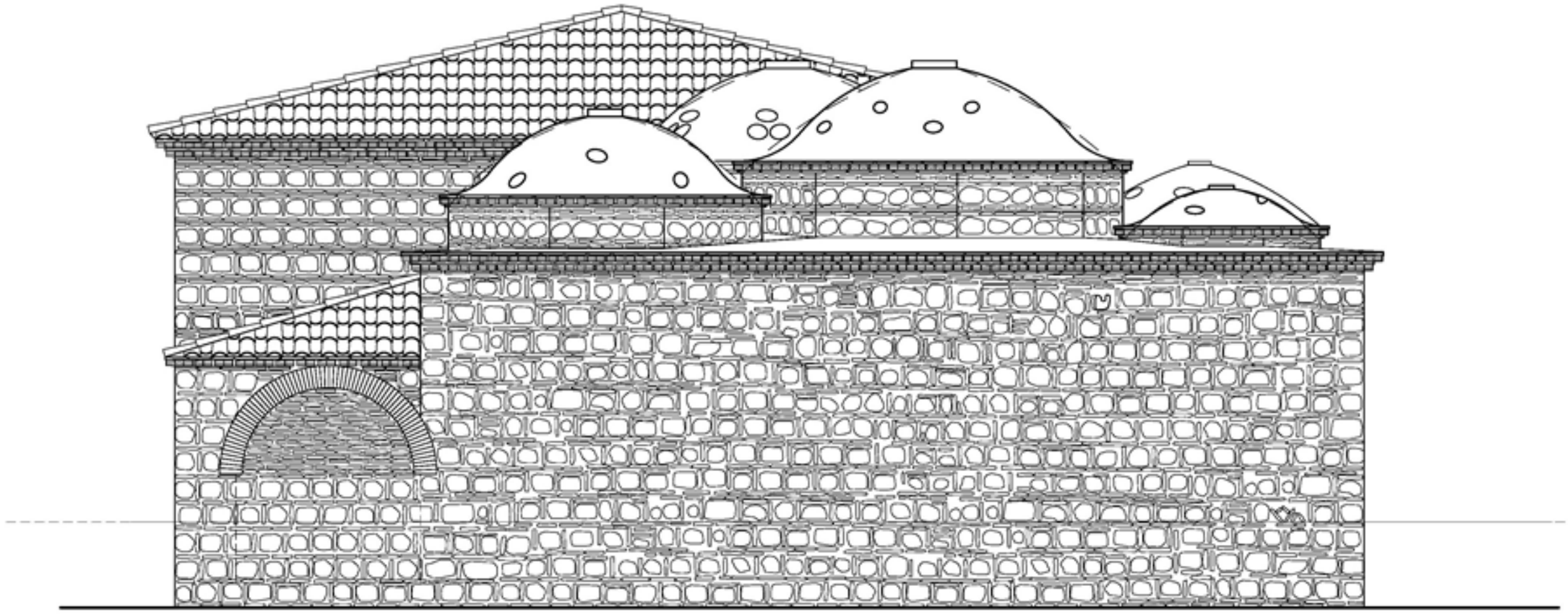

Δυτική όψη
Αναπαράσταση αρχικής μορφής

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

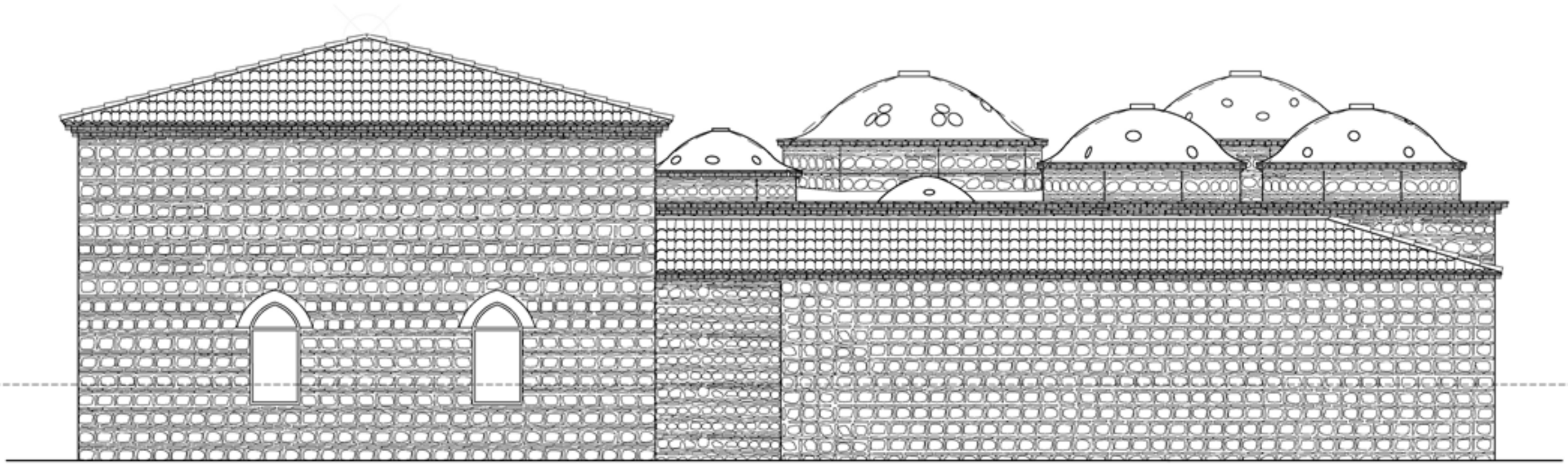

Βόρεια όψη
Αναπαράσταση αρχικής μορφής

Σχέδια πρότασης αποκατάστασης

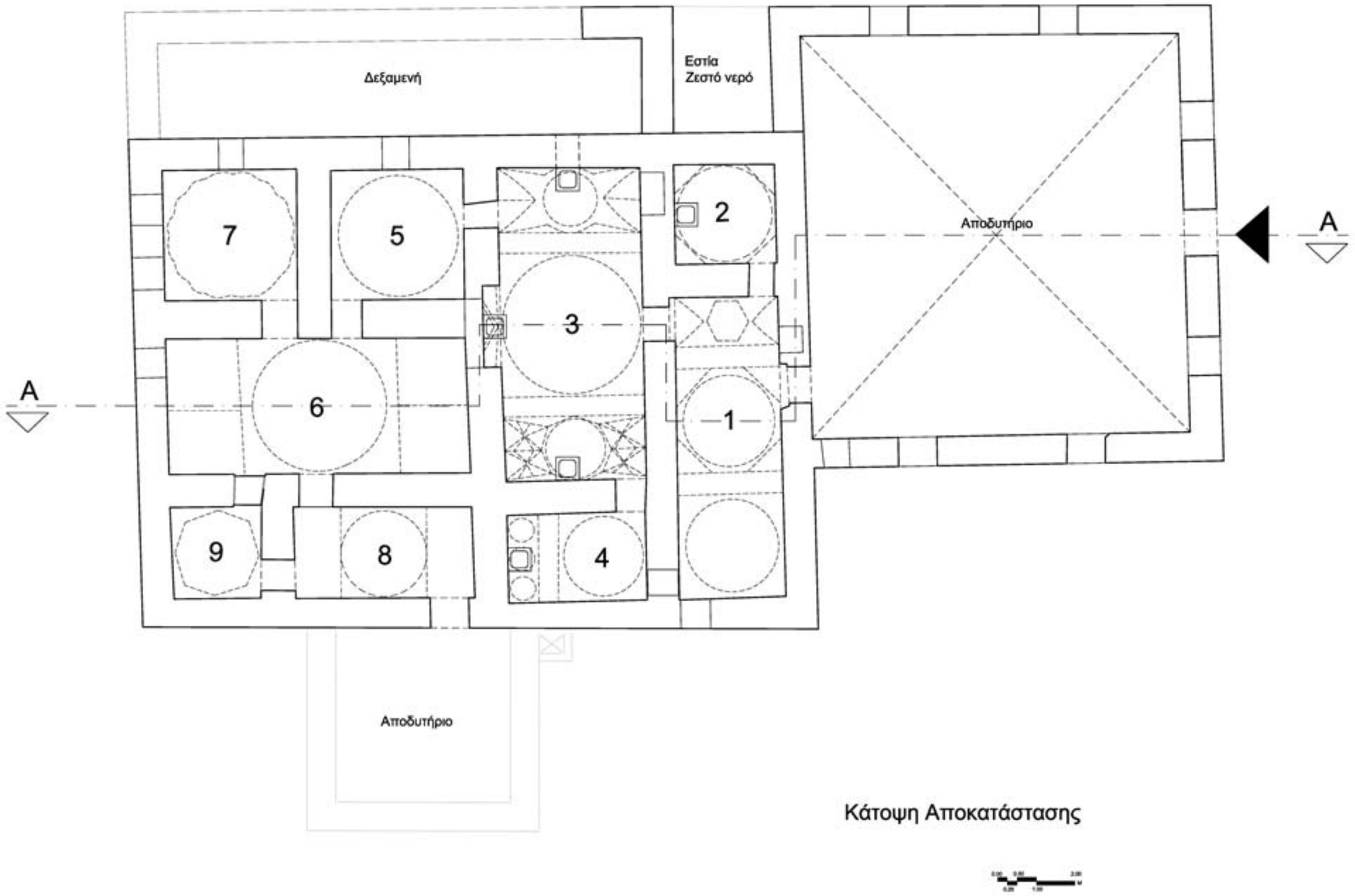

Κάτοψη Αποκατάστασης

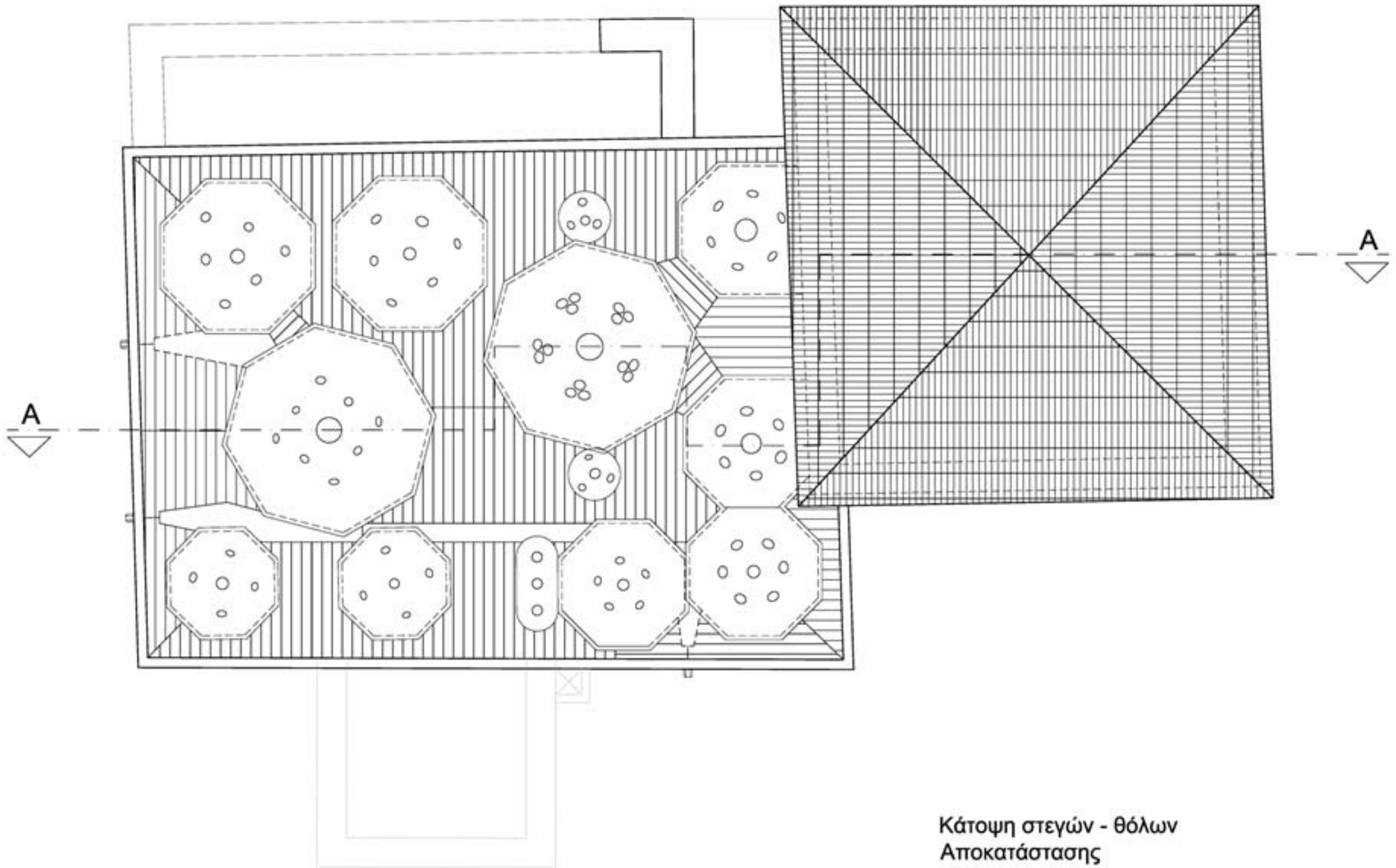

Κάτοψη στεγών - θόλων
Αποκατάστασης

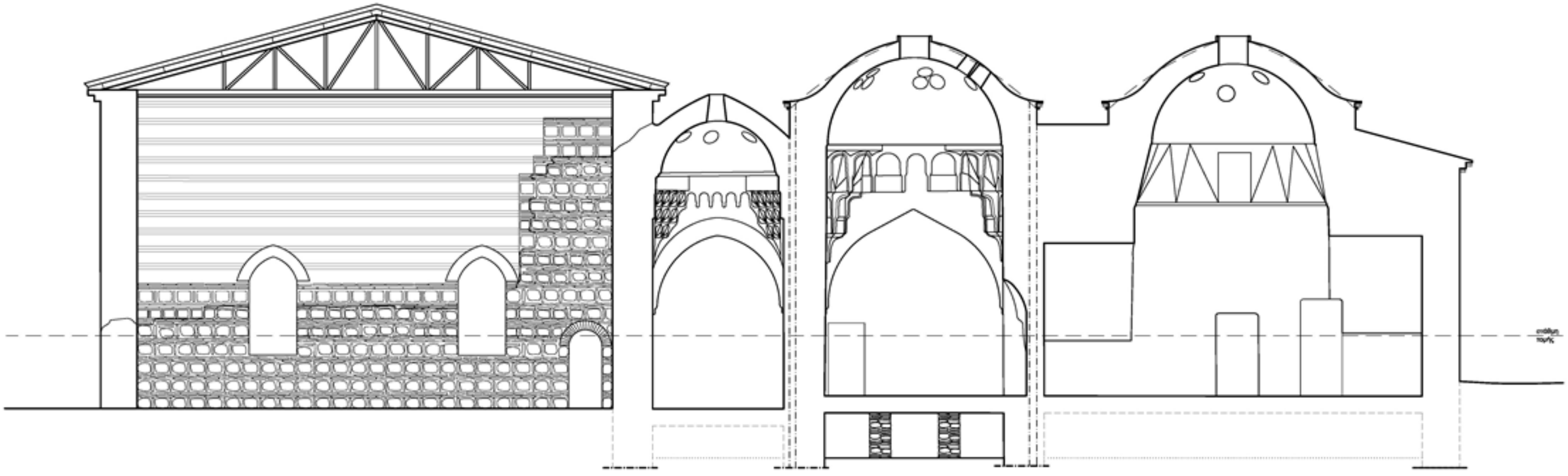

Τομή Α-Α
Αποκατάσταση

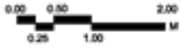

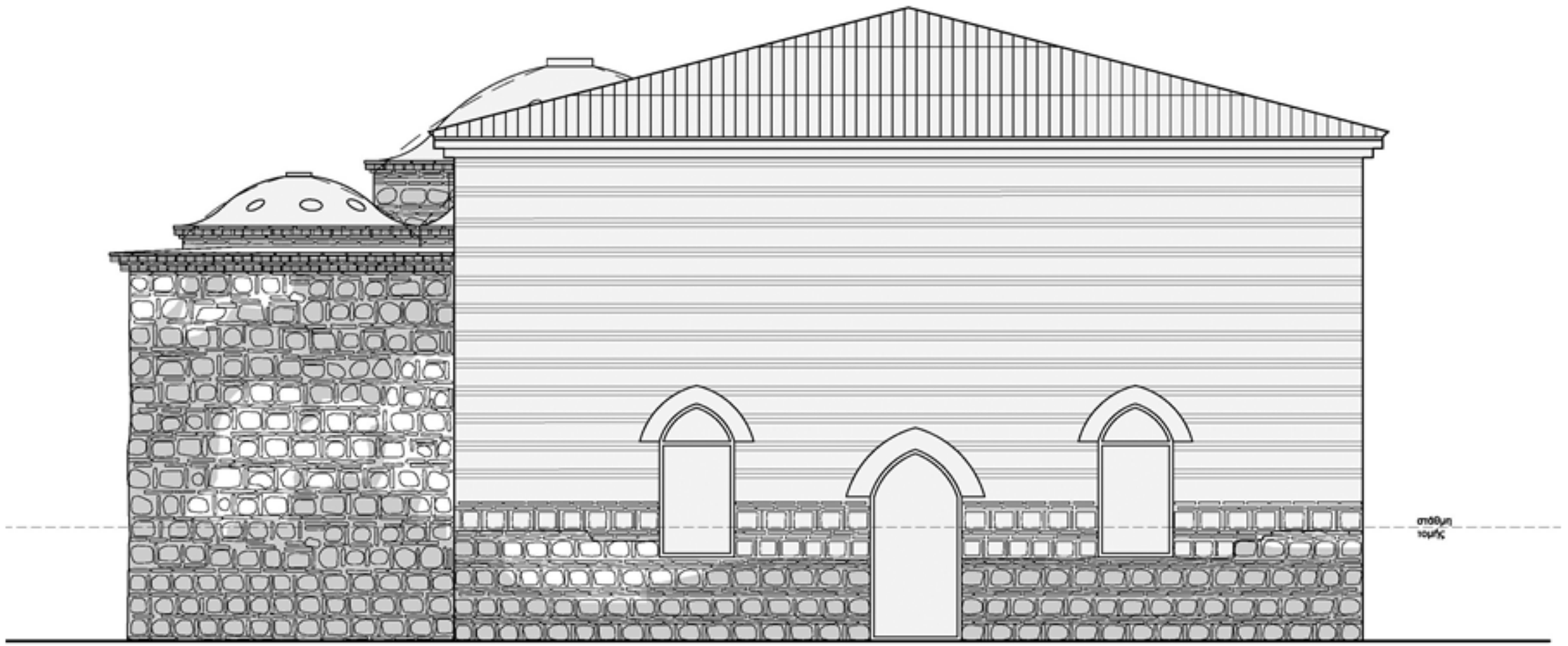

Ανατολική όψη
Αποκατάσταση

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00
M

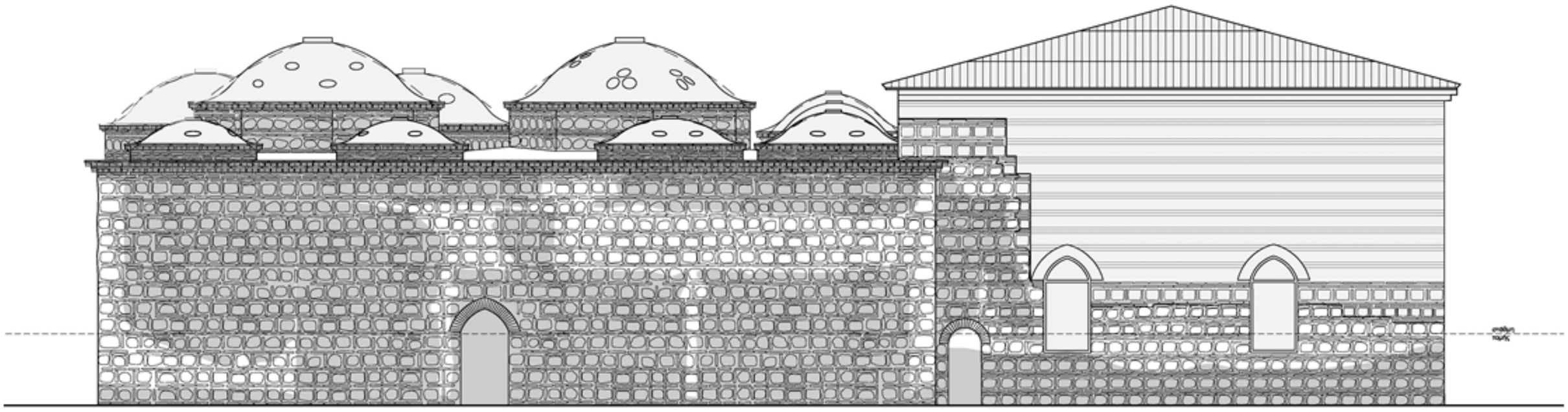

Νότια όψη
Αποκατάσταση

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

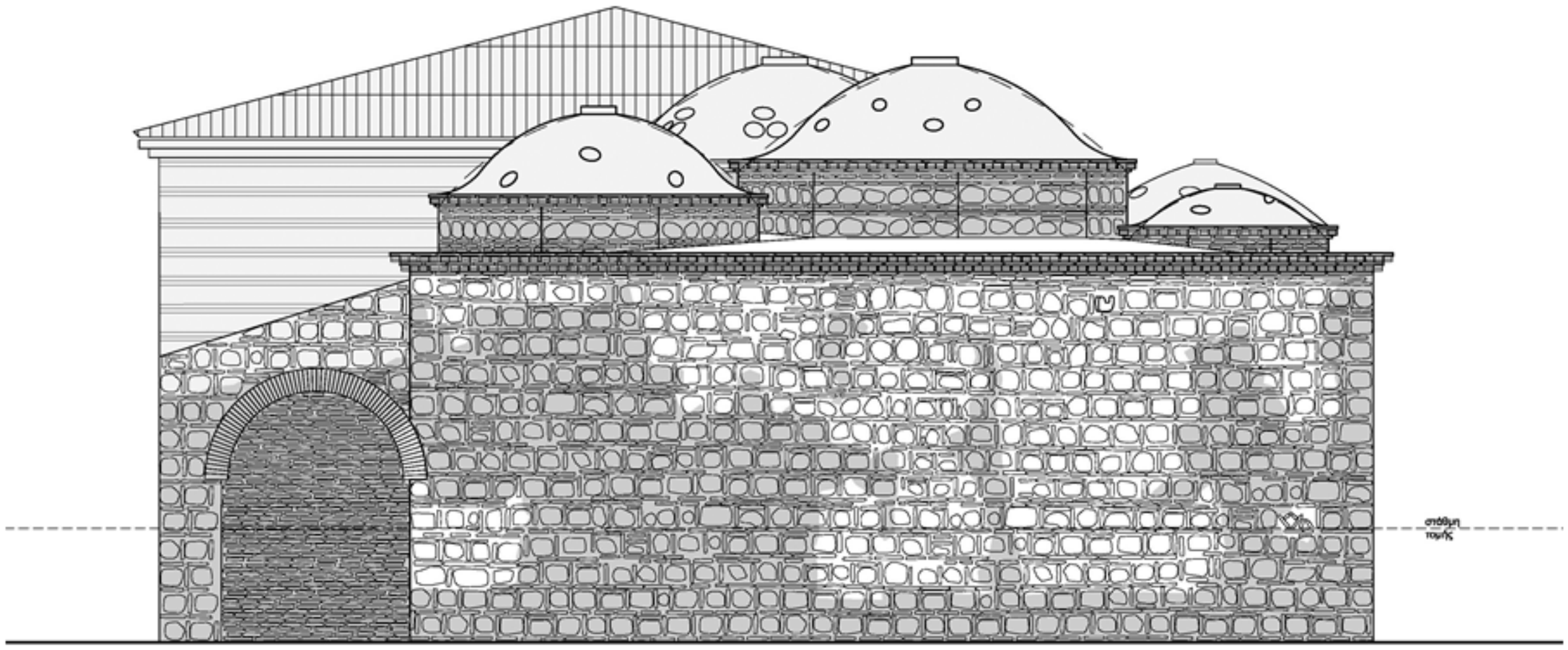

Δυτική όψη
Αποκατάσταση

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M

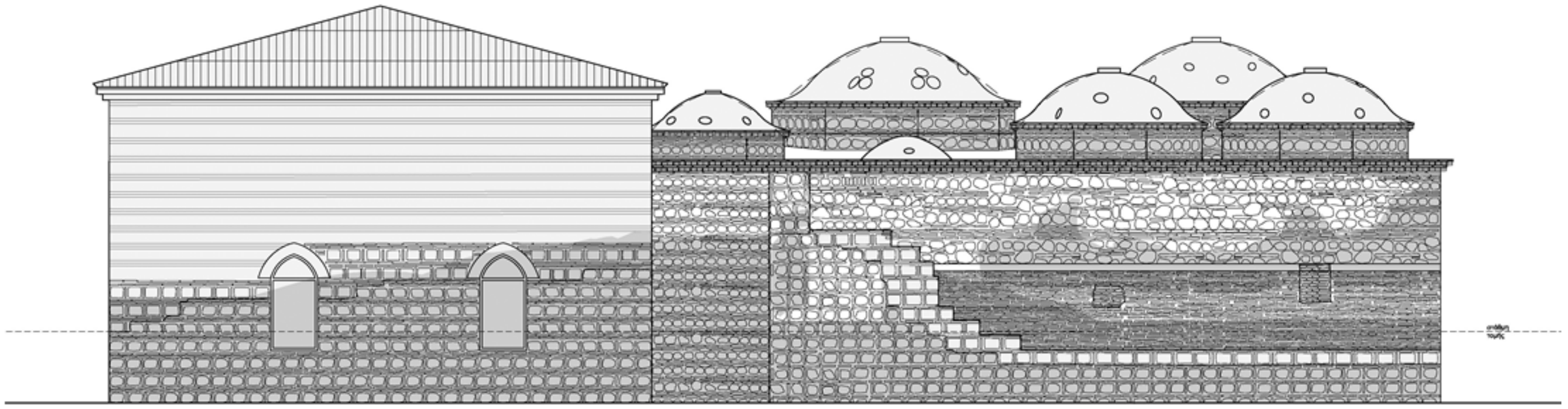

Βόρεια όψη
Αποκατάσταση

0.00 0.50 2.00
0.25 1.00 M